

J ó z s e f A t t i l a T u d o m á n y e g y e t e m
B ö l c s é s z e t t u d o m á n y i K a r

G a r a i E r n ő :

P Á Z M Á N Y P É T E R , A N E V E L Ő

S z e g e d
1982.

Előszó.	1.o.
Az ellenreformáció előretörése. Pázmány politikai tevékenysége és történetiszemlélete.	2.o.
A jezsuita iskola.	12.o.
Pázmány tanári munkássága 1597-1607 között.	19.o.
A Pazmaneum.	42.o.
A kisiskolák.	50.o.
Jezsuita gimnáziumok és konviktusok.	54.o.
A nagyszombati egyetem.	62.o.
A pázmányi prédikációk.	78.o.
A pázmányi etika.	106.o.
Pázmány a " fiaknak neveléséről ".	120.o.
Pázmány és a nőnevelés.	147.o.
Jegyzetek.	167.o.
Melléklet:	
A téma irodalma a megjelenés sorrendjében.	1-41.o.

Előszó.

Az egymást követő nemzedékek állandó igénye az önmagunk megismerésére való törekvés. A " honnan jöttünk és merre tartunk ? " kérdésének boncolgatása során gyakran kényszerülünk arra, hogy az élet tanítómesteréhez, a történelemhez forduljunk válaszáért. Tanítómesterünk azonban nem adja könnyen a tudást és amit kapunk tőle az is csak úgy válik használhatóvá, ha azt jelen valóságunk talaján biztosan állva, elemezve, értékelve, marxista módon tesszük magunkévá.

Történelmi tudatunk alakulása jelenünk fontos, sok vitát kiváltó kérdése. Világnézeti és politikai súlya miatt túlnő akár a nevelés, akár a szaktudományok bármelyikének legáltalában értelmezett keretein is. Egészséges fejlődése, alakítása a művészet, a tudomány, a nevelés területén munkálkodók széleskörű együttműködését igényli, hiszen a korunk emberének világképét átgyúró természeti és technikai felfedezések nemcsak egy új összetevőkből egygyéálló környezet-kultúrát, másféle ismeretanyagszükséget hoztak, hanem az emberek saját magáról alkotott képét is átfestik. Jól érzékelhető ezen túl az a törekvés, amely történelmünk, kultúránk, egész népünk fejlődésének minél szélesebb körű alapos elemzését célozza. Multunk kevésbé ismert korszakait, vitatott kérdéseit vesszük számba. Nagy figyelmet kapott ezek között történelmünk Mohácsot övező szakasza és a reformáció-ellen-reformáció vallási-politikai küzdelmeinek korszaka. A feltáró történelmi kutatómunka mellett fontos szerepet kapott régi magyar irodalmunk újbóli számbavétele, az egyes korszaka-

kok és írói életművek marxista igényű elemzése, újraértékelése, esztétikai értékeik és társadalmi - politikai szerepük, hatásuk alapján az őket megillető hely kijelölése kultúránk egészében.

A József Attila Tudományegyetem e munka nagy hagyományokkal rendelkező műhelye, ami a témaválasztásunkat szintén motíválta. Célunk nem több, de nem is kevesebb annál, amit Bitskey István úgy fogalmazott meg, hogy munkánk célja kettős. Egyrészt Pázmány sokat vitatott és számos szélsőséges vélekedést kiváltó életművének alaposabb ismeretéhez kívánunk hozzájárulni, másrészt a XVII. századi irodalmunk és nevelésünk történetét kívánjuk árnyalni és gazdagítani.

/ Bitskey 1979 /

Itt mondok köszönetet mindazoknak, akik munkánkat tanácsaikkal, bírálatukkal segítették, így elsősorban a JATE BTK irodalmi és pedagógiai tanszékek oktatóinak, Klaniczay Tibornak és a Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport tagjainak. Külön hálámat fejezem ki Koltay-Kastner Jenőnek atyai és Bitskey Istvánnak különösen hasznos baráti segítségéért.

Ajánlom munkámat elhunyt tanáraink Merényi V. László és Rózsa Éva emlékének. Emberi és szakmai támogatásukon túl az általuk irányított diákkörök adtak lehetőséget munkánk egyes részeinek első bemutatására, megvitatására.

Az ellenreformáció előretörése. Pázmány politikai tevékenysége és történetiszemlélete.

A XVII.század elején a Habsburg-ház és a magyar rendiség között az egyik fél időleges gyengesége és a másik fél gazdasági megerősödése következtében hatalmi egyensúlyi állapot jött létre. A magyar főúri osztály elfogadta és magáévá tette a katolikus vallást, a Habsburg érdekeket szolgáló ideológiát. Az ellenreformáció térhódításának kedvezett, hogy a katolikus egyház évszázadokon át a feudalizmus támasza volt és a magyar uralkodó osztály éppen a feudalizmus megerősítése árán erősítette meg hatalmát. Az 1608. évi országgyűlés a Bocskai szabadságharcot követően a főnemesség az arisztokrácia teljes politikai szerepét biztosította. Ekkor kapta vissza a klérus is magyarországi birtokait és megerősödve megalkothatta az ellenreformáció magyarországi programját.

A protestantizmus ezidőre elvesztette haladó, harcos jellegét, demokratikus, népmozgalmi vonásait. Kialakult a protestáns egyházak dogmarendszere. A humanizmus válságát éli. A katolikus egyház ugyanakkor, bár előjelét tekintve negatív, de igen erőteljes, harcos, a megcsontosodott protestáns rendszerrel szemben filozófiában, felépítésében rendszerezetebb, aktív ideológiával lép fel az ellenreformáció képében. 1540-ben megalakult a jezsuita rend, ennek tagjaiból a rekatolizáció sikerét biztosító harcos vezetés kerül a katolikus egyház élére. Mindez a hatalmának megfelelő ideológiát

kereső magyar arisztokráciának is kijelöli az utat az ellenreformáció tábora felé. Annál is inkább, mert a katolikus egyház szervesen kapcsolódott a feudális hagyományokhoz, beletörődésre, türesemre nevelte az egyszerű népet a tulvilági élet reményében. A nemesi előjogok istentől való eredeztetése szintén jól szolgálta az arisztokrácia érdekeit. A megújított egyház növekvő ereje veszélyeket rejtett magában, mivel a közvetlen szomszéd, a trónigénylő Habsburg-ház rendületlenül katolikus volt. Az állandó török veszély mellett félni lehetett egy esetleges vallásháborútól is.

Pázmány személyesen is tanuja lehetett néhány kelet-ausztriai város pl. Grác könyörtelen rekatolizálásának. Ferdinánd királlyá koronázása részben ennek az erőnek kivédését is szolgálta, másrészt az erős katolikus birodalomtól reméltek segítséget a török elleni végső győzelem kivívásához is.

A függetlenség-királyhűség kettős problémája erősen foglalkoztatta a magyar arisztokráciát és a magyar rendeket általában. A történelmi szituáció és a magyar főurak osztályérdekei ekkor a Habsburg-hűség és az újra katolizálás irányába hatottak. Az idegen dinasztia uralmát részben a török elleni harc eredményességének ideológiájával indokolták. Ugy tűnt, hogy Magyarország a keresztény Európa védőbástyája, csak Habsburg segítséggel teljesítheti hivatását.

Pázmány jezsuita iskolákban tanult és éveket töltött Rómában, az ellenreformáció fellegvárában. Történetiszemléletét ez messzemenőig meghatározta. A török előretörésének tényét

párhuzamba állította a katolikus egyház korábbi megrendülésével és mint politikus, a Habsburg birodalomtól kapott segítség elkerülhetetlen viszonzását látta Ferdinánd trónra segítésében. Ténykedését politikai és vallási érdekek vezérelték szorosan összefonódva. Történelmi szerepének megítélése nem egyszerű. Kétségtelen tény, hogy jelentősen hozzájárult a később végzetessé váló Habsburg uralom megszilárdításához, mint a magyar reakció akkori vezéralakja. Mégsem tekinthetjük egyértelműen Habsburg ügynöknek, hiszen a feudális vezető osztály - a protestáns arisztokráciát is beleértve - szószólójaként, az ő valós és a nemzet vélt érdekeit képviselve tudatosan haladt egy történetileg elkerülhetetlen, de végzetes uton. Felfogásának, tevékenységének társadalmi gyökereit egyértelműen a feudális uralkodó osztály érdekei határozták meg. Munkája tükrözi ennek álláspontját, másrészt egyháza céljait is.

A feudális főurak hatalmuk biztosítása után nyugodt gazdagodásuk, megerősödésük biztosítására törekedtek, és ehhez szükségük volt a labilis magyar állapotokhoz képest stabil, szilárd Habsburg birodalom segítségére, még az idegen uralkodó megválasztása árán is.

Kellett a tekintélyt, előrehaladást jelentő és biztosító királyi udvar, a német katonaság és nem utolsósorban a német területről számukra várhatóan beáramló pénz is. A katolikus egyház kihasználva az adott helyzetet, nagy energiával látott hozzá az ellenreformáció programjának megvalósításához.

Pázmány Péter a földesuri kegyuri jog alapján elsősorban a nagynevű főúri családok megnyeréséért harcolt, felismerve, hogyha az ország főurai katolikussá lesznek, akkor az ország lakosságának több mint a felére kiterjeszthetik " lelki hatalmukat ". A Werbőczy-féle Hármaskönyv tételei alapján azzal érveltek, hogy a parasztot csak kétkezi munkájának bérére illeti meg. Nincs birtokjoga, tehát a templom használatáról is a birtok ura dönt. A cuius regio, eius religio elve alapján elsősorban a nagybirtokos nemesi családok megnyerésére törekedtek tehát. Ennek szolgálatában állt a jezsuita iskolarendszer is. Az ellenreformáció mozgalma a katolikus iskola újjászervezését eredményezte. A legtámadóbb, legképzettebb rend, a jezsuiták megjelenése után hamarosan az ő kezükbe került ennek megvalósítása. A jezsuita iskolák lettek az ellenreformáció előretolt bástyái, melyek mindenütt a katolikus vallás megbomlott egységét igyekeztek helyreállítani, főfeladatuk a rekatolizálás volt. A jezsuita iskola szervezeti felépítésére később térünk vissza.

Pázmány politikai értékelése századunkban korszakonként változott. A századfordulón és az ellenforradalmi Horthy-korszak idején egyoldalúan pozitívan értékelték. Nemzetpolitikus, nemzetnevelő jelzőkkel látták el a különböző Pázmány-évfordulók alkalmával, de a sokféle szempontból vezérelt tanulmányok a tényszerű adatokon kívül számunkra vajmi kevés használható megállapítást tettek.

Pázmánynak, az európai ellenreformáció egyik legnagyobb

alakjának a pályáját, politikai és egyházpolitikai tevékenységét gazdag anyaggal és sokoldaluan ábrázolták ugyan, / erre legjobb példa Fraknói Vilmos monográfiája / 1/. de a tudományos értéket, hol a szerzők konzervatív felfogása, hol politikai vagy felekezeti elfogultságuk, hol pedig a direkt aktualizálás, az erőltetett párhuzamok csorbitják. Pázmányt eszményképként a tudomány és a politika legkülönbözőbb területein igyekeztek felhasználni.

A felszabadulás után természetes ellenreakcióként Pázmányról éveken keresztül nem lehetett hallani, semmiféle írás vele kapcsolatban nem jelent meg. 1957-ben Rónai György féléle Pázmány válogatás 2/. végén rövid tanulmányban kísérlet történt Pázmány első reális megítélésére, melyet Klaniczay Tibor tanulmánya követett a Reneszánsz és barokk 3/. című kötetében.

A modern Pázmány-kutatás kezdettől fogva elismeri Pázmány életművének irodalmi és nyelvi értékeit. Legnehezebben politikai szerepének értékelése körül alakul ki az összhang. Végre túlléptünk azon az időszakon, amikor az ellenreformációról és Pázmányról nyilatkozni önmagában is érdemet jelenthetett. A hetvenes évekre a nyugat-európai Pázmány-kutatás már eredményekkel dicsekedhetett, amikor az érdeklődés hazánkban is felélénkült az érintett korszak iránt.

A Reneszánsz és Barokk Kutató Csoport - Klaniczay Tibor professzor vezetésével - megteremtette a kutatás szervezeti kereteit is. Hamarosan kötetek jelezték a szervezetté vált

munka eredményességét, melyeket az Akadémiai Kiadó " Humanizmus és Reformáció " összefoglaló sorozatcím alatt jelentetett meg.

E sorozat nyolcadik köteteként Bitskey István " Humanista erudíció és barokk világkép " című munkáját olvashatjuk, amely a pázmányi prédikációk és a prédikációknak, mint műfajnak pázmányi léptékű elemzése. / Bitskey 1979./ A prédikációk vizsgálata során a XVII. századi irodalmunk alapvető kérdéseire kapunk irányt mutató választ, a szerző nyomon követi a kor jellemző műfajának, a magyar barokk egyházi próza kialakulásának körülményeit, elemzi jelentkezési formáit. A pázmányi prédikációk elemzése során az esztétikai értékek feltárásán túl sikeres kísérletet tesz a korszerű esztétörténeti alapokon álló modern Pázmány - értelmezésre. Bitskey érdeme, hogy egri aspiránsként a hetvenes évek elején bizonyította, hogy igény és lehetőség egyaránt jelentkezik a Pázmány-kutatásra, hiszen a felszabadulás után az sokáig helytelenül tabunak számított. A tabu természetesen érvénytelen, de a témával szembeni bizalmatlanság hosszú ideje még ma is hat. Mészáros István például, egyébként igényes és jelentős neveléstörténeti munkájában / Mészáros 1981. / a XVII. század iskolaügyét vizsgálva mánduntalan beleütközik Pázmány tevékenységébe - amit pozitívan értékeli - mégis őrizkedik nevét akár a névjegyzékbe, akár egy alfejezetcímbe megemlíteni. 4/•Bonyolítja a helyzetet, hogy a témával szembeni bizalmatlanság ideje alatt megjelent konkurencia, a Pázmány-

kutatás Nyugaton a katolikus emigráció körében nemcsak újjáalakult, de igen értékes műveket is produkált. / Pl. Öry Miklós munkái / Pozitív jelenség viszont, hogy kulturális folyóirataink / Uj Tükör, Inter Press Magazin / és könyvkiadásunk teret enged a Pázmányról szóló írásoknak is. 5/. A " Magyar Remekírók " és a " Magyar Gondolkodók " sorozátterveiben egyaránt olvashatjuk Pázmány nevét. Sumonyi Zoltán A Kardinális és a Főlovász címen írt versét a Kortárs 1977 augusztusi, majd a Látóhatár ugyanazon évi szeptemberi száma közli. A Zrinyit nevelő öregedő Pázmány alakja jelenik meg bemutatott rádiójátékában is. 6/.

A politikus Pázmány vizsgálatához elkerülhetetlen az életút rövid áttekintése.

1570.október 4-én született Nagyváradon. Apja Pázmány Miklós bihari alispán, anyja Massai Margit. Szülei reformátusok voltak. A katolikus Toldi Borbála, Pázmány mostoha anyja és valószínűleg az első magyar jezsuita, Szántó István hatására tizenkét éves korában lett katolikus.

1585-ben a kolozsvári jezsuita gimnáziumban tanul. 1587-ben felveszik a rend tagjai közé. Noviciusként Krakkóba kerül. 1589-től a bécsi rendházban filozófiát tanul, majd 1593-97 között Rómában végzi a teológiát. Itt megismerkedik Bellarminónak, az ellenreformáció egyik szellemi vezetőjének munkásságával, tanításaival. Ez időben folyik Giordano Bruno pere. A barokk Róma, a " szentek városa " nagy hatással van rá. A katakombák felfedezése az őskereszténység világát

a japán és indiai missziók a mindenható világegyház képét idézik a fiatal jezsuita képzeletébe. Itt rendszerezi teológiai ismereteit, elmélyül az újskolasztika módszereinek és dialektikájának tanulmányozásában.

1597-ben a teológia doktora lesz, pappá szentelik. Működését Grácban kezdi konvikтусi felügyelő, majd három évig a bölcsészeti tanára.

1601-ben Vágsellyén, majd Kassán tevékenykedik. Kapcsolatba kerül Forgách Ferenc nyitrai püspökkel, aki felhívja figyelmét az "eretnek" Magyarai irásaira. Pázmány Felelet című munkájával vág vissza Magyarinak 1603-ban. Még ebben az évben visszatér Grácba, ahol 1607-ig teológiát tanít. Közben polémiát folytat a magyar protestáns írókkal.

Grácban tanúja a város rekatolizálásának, melyet a későbbi császár Ferdinánd főherceg vezet. Bekerül a hercegi udvarba, bizalmas barátság alakul ki közte és Ferdinánd között.

1607-ben Forgách kérésére - aki ekkor már esztergomi érsek - Pázmányt hazarendelik. Hamarosan Pázmány lesz a magyar ellenreformáció vezéralakja.

1608-ban emlékiratot terjeszt az országgyűlés elé a jezsuitákat száműző határozat ellen, 1609-ben "Öt szép levelé"-vel a protestánsok vezéregyéniségét, Alvinczi Pétert támadja meg. 1613-ban a katolikus dogma és egyházrendszer védelmére megírja "Kalauz"-át, legfontosabb hitvitázó művét. A protestánsokkal folytatott harca a továbbiakban az e műve ellen írt vitairatok, cáfolatok visszautasításából állott.

Hatásos szónoki és térítő tevékenységet folytat, nagy szerepe van a főúri családok gyors rekatolizálásában. 1615-ben Forgách halálakor mind az udvar, mind a vezető katolikus körök benne látják a magyar ellenreformáció egyetlen lehetséges vezetőjét.

1616-ban V. Pál pápa felmenti jezsuita fogadalma alól. Túróczi prépost, majd esztergomi érsek lesz. Magyar származása miatt 1614-16 között az osztrák jezsuiták részéről támadások érik. A vádak alól Rómában tisztázza magát.

Az érseki székkal együtt a Magyar Királyság főkancellári hivatalát is elnyeri. A birodalmi politika legbefolyásosabb, szinte teljhatalmú képviselője lesz. 1617-ben erőteljes agitációt folytat II. Ferdinánd császárrá és magyar királlyá választása mellett.

1619-ben a cseh felkelés és a Bethlen Gábor-féle szabadságharc idején az udvarhoz menekül és onnan tiltakozik latin és magyar nyelvű röpirataival a besztercebányai országgyűlés végzései ellen. Besztercebányán az országgyűlés kimondja Pázmány örökös száműzetését.

1629-ben VIII. Orbán pápa biborossá nevezi ki. 1632-ben császári követként jár Rómában, kudarcot vall és az út egészségét is megtöri.

1620-30 között, haláláig folytatja iskolaalapító tevékenységét, melynek csúcsa az ELTE elődjének, a nagyszombati egyetemnek létrehozása 1635-ben. Politikája élete utolsó éveiben rugalmassá válik. Felismeri a Habsburg túlsúly veszélyeit,

szükségét látja az önálló Erdély fennállásának.

Zrinyi Miklósnak, a költőnek és politikus hadvezérnek nevelője.

1636-ban adja ki utolsó, de talán legjelentősebb művét, a prédikációgyűjteményt.

1637.március 19-én Pozsonyban hal meg.

Ellentétektől terhes, gazdag élet. Politikai tevékenységének két alappillére a katolikus egyház pozícióinak megerősítésére és az önálló magyar állam és a magyarság megtartására való kitartó törekvés. Állandó jegye személyiségének a török elleni engesztelhetetlen düh. Egyéni sikerei csúcsán jól érzékelhető politikai válságba kerül. 1626-tól haláláig Zrinyi nevelője és II. Ferdinánddal közösen gyámja is, ez az időszak, melyben Pázmány már saját maga is félti az országot a túlzott Habsburg befolyástól, amiben pedig korábban a gondok megoldását látta. Aktiv és titkos levelezést folytat Bethlen és I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel. Veszélyes politikai manőverekbe fog, szinte mániákus békitési akciókkal igyekszik a magyar önállóság megtartására, " mert - mint Bethlennek írja - úgy tetszik, hogy mint a küszöb és ajtó között levő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtúl, s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk. " 7/.

A jezsuita iskola.

Pázmány politikai és vallási szerepe meghatározta iskola-alapító tevékenységét és nevelői karakterét is. Figyelembe véve és alkalmazkodva a kor magyar viszonyaihoz, iskoláit a jezsuiták iskolái mintájára hozta létre. Nevelési rendszerre pedig az új katolikus etikai rendszerre épült.

Pázmány maga is jezsuita iskolákban tanult és tanított, mégsem ez a fő oka annak, hogy volt rendtársaira bízta iskolái vezetését. A jezsuiták korszerű és hatékony fegyvere az oktatás volt. Oktatási rendszerük még a legnagyobb ellenfelek elismerését is kivívta. Bethlen Gábor például 1621-ben unokaöccse nevelőinek utasításba adta, hogy "ne magyar scholákban való hitván szokás szerént, hanem more jesuitarum exerceálja az gyermek magát az oratio csenálásokban, legyen jó retor, orator, eloquens, ha adatik" 8/. Természetesen intve arra, hogy a forma mellett ne vegye át a tartalmat, nehogy pápistává váljon.

A jezsuiták iskolái elsősorban a főnemesi, nemesi ifjak képzésére voltak hivatottak és ennek következtében arisztokratikus vonásokat mutattak. Alsófoku iskolákat nem tartottak fenn, tandíj a jezsuita iskolákban nem volt. Tanrendszerük páratlanul kidolgozott egységes szabálykönyve az 1599-ben kiadott Ratio Studiorum 9/. volt. Világszerte ennek alapján tanítottak a katolikus iskolákban. Tanrendszerüket skolasztikus alapokon alkották meg, beleépítve a humanizmus, sőt a reformáció nagy gondolkodóinak eredményeit, módszereit is pl. Melancton, Sturm.

A teljes jezsuita kollégium 3-3 éves grammatikai, poétikai-retorikai és filozófiai szakaszból állott. Ennek elvégzését követhette a teológiai és filozófiai vagy jogi kurzus. A jezsuita oktatás gerincét a latin nyelv alapos elsajátítása adta, a latin klasszikusok, főleg Cicero stílusának megismertetésével. Filozófiai rendszerük a skolasztikát, Szt. Tamást követte, és előírta számukra, hogy a fontosabb kérdések tárgyalásánál Arisztotelésztől ne térjenek el.

Az oktatás folyamatában a tanár elsősorban mint előadó vett részt, korlátozottan mutatható ki, hogy a közös munka lehetőségével éltek volna. A fő hangsúlyt a bevézésre, gyakoroltatásra, a megtanultak alkalmazására és az ismétlésre fektették. Oktatásukban fontos szerepet játszottak a különböző vetélkedések, iskoladrámák előadása is.

Megkivánták a feltétlen tekintélytiszteletet. A büntetések alkalmazásával bevezették a fokozatosság elvét, mely a középkori iskolák büntetési módszereihez viszonyítva sokkal szelidebb eljárásokat alkalmazott. Fegyelmi szabályzatuk ennek ellenére rideg, aszkétikus jellegű. Súlyosabb vétségek megtorlására a testi fenytést is fenntartották.

Iskoláikban a tanítás délelőtt-délután folyt, hetenként fél nap szünetet tarthattak, általában vasárnap délután pihentek. Szinte naponta volt írásbeli latin nyelvből, minden év végén vizsgákat kellett tenniük a tanult tárgyakból.

A kollégiumi nevelés kérdésében fontosnak tartották a testi és lelki nevelés összhangját. A családi nevelés helyett elő-

nyösebbnek tartották, ha tudós, tapasztalt nevelők foglalkoznak a növendékekkel. Ezért megkövetelték, hogy a kollégiumi nevelők példás életűek, feddhetetlenek, műveltek és a vezetésre alkalmasak legyenek. A tantermek és hálósobák lehetőleg tágasak legyenek, feltétlen higiéniát követeltek a kollégium összes termeiben, és a testi nevelés érdekében kert és játszótér elhelyezését is előírták. A növendékek étkezéséről is gondoskodtak, ebédre három fogás volt, és kétszer kaptak húst naponta. Háromszor kellett közösen imádkozniok, naponta vettek részt szentmisén, ministráltak.

Olvasmányaikról jegyzeteket kellett készíteni, melyet időnként vezetőjüknek megmutattak. Havonta gyóntak és áldoztak. Gyakran tartottak un. lélkigyakorlatokat. A kollégium falai között latinul beszéltek, és csak szünnapokon, az ebédet követő időszakban használhatták anyanyelvüket. A templomban és az iskolában teljes csendnek kellett lenni, közös teremben tanultak, melyet engedély nélkül nem hagyhattak el. Feladatuk volt az asztali felszolgálás és a felolvasás is.

A szélesebb körű vallásos nevelést szolgálták a Mária-kongregációk, megteremtve a Mária-kultuszt, a " Magyarország Mária országa " felfogás alapját. Ezekben az egyesületekben aszketikus vallásgyakorlatok folytak, és elsősorban az elit nevelés eszközét képezték. Sik Sándor ezeket a kongregációkat a következőképpen jellemzi : " nem csak a Boldogságos Szűz iránti áhitatnak kedélyt és képzeletet megragadó gyakorlatára kell itt gondolni, hanem a társulat egész pedagógiai alap-

eszméjére : lelkiileg és szellemileg válogatott, nagyjából egykoru fiatalokat egyesít önkéntes vállalkozás alapján, elég messzemenő önkormányzattal, nekivaló szervezetbe. E szervezetben a katolikus reformációnak és a jezsuitáknak harcias apostoli szelleme uralkodik, vagyis olyan szellem, amely szinte arra van hivatva, hogy megragadja a serdülő ifju cselekvésre, küldetésre szomjazó lelkét, a társulat közös áhítatgyakorlatai a szentségekhez való gyakori közös járulás, a fényes és meleg ünnepélyek, az iskolánkívüli nyilvánosság elé való kiállítás : mindennek a legkisebb részletekig átgondolt pedagógiának szolgálatába álltak " 10/. Mindez azonban nemcsak a Mária egyesületeket, hanem az egész jezsuita iskolarendszert is jellemezte.

A XVI. század utolsó évtizedeiben már egész Európára kiterjedt a jezsuiták szerzetesrendjének szervezete, az ellenreformáció céljainak szolgálatában sorra állították iskoláikat. Az első még 1548-ban nyitották meg Messinában, s a következő évtizedben már európai híru kollégiumaik működtek Kölnben, Rómában, Prágában, Bécsben és sok más városban.

A jezsuiták római szerzetesrendi központja a jezsuita iskola szervezeti és tartalmi kialakításában tudatosan igyekezett felhasználni a korábbi katolikus és protestáns iskolaszervezeti tapasztalatokat. Fő céljuk egy egységes nemzetközi iskolaszervezet létrehozása volt, olyan központi tananyag, tanterv, osztályszerkezet és oktatási módszer kidolgozása, amelyet minden ország jezsuita iskolájában egyfor-

mán alkalmazhattak, feleslegessé téve minden iskola számára az esetenkénti, rövid távu, az iskolarektorok személyéhez kötött iskolai szervezeti szabályzatok és tantervek kidolgozását.

A Ratio / Pachtler 1887. / egyik leglényegesebb szerkezeti újítása, hogy a gimnáziumhoz az eddig csak szervetlenül tartozó legfelső tagozat tanulmányit is pontosan meghatározta, jelentősen kibővítve és rendszerbe foglalva, megalkotva a gimnázium és a teológiai tanulmányok közötti filozófiai tagozatokat.

Ugyanakkor az intézmény szervezetét kettéválasztották, külön kezelve a gimnáziumot és a filozófiai és a teológiai tanulmányokkal foglalkozó külön tagozatot, az akadémiát.

A jezsuita gimnázium hatosztályos. Itt az osztály már mai felfogásban értendő : azonos felkészültségű, többé-kevésbé azonos koru növendékek egy esztendeig tartó tanulmányát jelentette / leszámítva a kezdők osztályát /. Vezetője már nem nagyobb diák, hanem felnőtt tanár: külön tanárt rendel a szabályzat minden osztály vezetőjéül.

A jezsuiták csak ott vállalták el a gimnázium vezetését, ahol megfelelő földbirtok-alapítvány lehetővé tette elegendő tanár munkába állítását. A jezsuiták semmiféle tandíjat nem kívántak tanulóiktól sem a gimnáziumban, sem az akadémián. A jezsuiták tanügyi rendelkezése szerint a gimnáziumok tanárai azok lehettek, akik megszerezték a magister címet. Ezt akkor kaphatta meg a jezsuita rend növendéke, ha elvégezte

a filozófiai studiumot s utána félesztendő kurzus keretében szakszerű vezetéssel átismételte a már végigjárt gimnázium és filozófiai studium tananyagát. A filozófiai kurzus után nyerhettek jogot - mint professzorok - a tanításra. / Ezért nevezték egészen a XIX. század elejéig a tanárjelöltek kollégiumait collegium repetentium-nak. § A tanárképzés megszervezésén túl a jezsuiták bevezették egy-egy iskola tanárainak rendszeres iskolai értekezleteit, a tanárok hospitálását egymás óráin, a szervezett tanítási tapasztalatcserét.

A jezsuiták fontosnak tartották a tanulók jutalmakkal való ösztönzését. Kiváló tanulmányi eredményekért kitüntetések adományoztak, az ünnepélyes, nagy nyilvánosság előtt való jutalmazások számos formáját alkalmazták. Minden évben többféle pályázatot tűztek ki, különféle témakörökben, szorosán a tananyaghoz kapcsolódva.

Elmaradhatatlan volt a jezsuiták gimnáziumaiból és akadémiáiból a disputáció. A felsőbb osztályosok számára, gyakran meghívott közönség előtt is, rendszeresen megrendezték a tananyagból vett tételek feletti vitatkozásokat, s ezek anyagát ki is nyomtatták. Nem volt ritka a nagyobb növendékek és a tanárok között megrendezett tudományos vitatkozás sem. /Persze arra gondosan ügyeltek az iskolák vezetői, hogy a vitatkozás konkluziói meddig terjedjenek. /

Fontos szerepet szántak a jezsuita iskolákban a tanulók "diákköri" csoportjainak, amelyeket külön-külön alakítottak meg a grammatikai, a humanitás- és a filozófiai tagozat nő-

vendégeiből, a tanulók által választott diákvezetőkkel. E diákkörökben a tanulók, a tananyaghoz kapcsolódva, saját munkáikat mutatták be társaiknak / fordításokat, verseket, beszédeket, dolgozatokat stb. /, előadásokat tartottak, vitatkozásokat rendeztek.

E diákköri ülésekre gyakran ünnepélyes keretek között került sor. Nem volt ritka a latin vagy a nemzeti nyelven előadott iskolai színjáték vagy hangverseny sem, e diákkörök tagjainak előadásában. A jezsuiták kollégiumaiban mindenütt megtalálható volt a diszterem, sőt színházterem.

Gimnáziumaikban és akadémiáikon szigorú és kemény fegyelem uralkodott. Ezt azonban tudatosan igyekeztek összekapcsolni a barátságos, szívélyes tanári magatartással. A rend vezetősége arra azonban gondosan ügyelt, hogy a tanárok és a diákok csak az előírt anyaggal, tudományággal, az engedélyezett tankönyvekkel, elismert szerzőkkel vagy filozófiai irányzatokkal foglalkozzanak, mással ne. A jezsuita rend általános céljának szellemében : az egyházhöz és a katolikus uralkodóhoz minden körülmények között hű és engedelmes alattvalók nevelődjenek gimnáziumaikban és akadémiáikon.

A jezsuita iskolák jól tagolt szervezete, következetes és jól szerkesztett tantervei, módszerei készen álltak Pázmány rendelkezésére. Természetes, hogy iskolaalapítása során ezeket felhasználta, hiszen nagyrészt nekik köszönhető az iskolák gyors fejlődése, az ellenreformáció terjedése és sikere.

Pázmány tanári munkássága. 1597-1607 között.

Ha Pázmányról, mint nevelőről beszélünk, foglalkoznunk kell konkrét tanári munkájával, iskolaalapítási fontos tevékenységével, valamint a kultur-és valláspolitikai háttérének vizsgálataival.

Pázmány teológiai tanulmányait befejezve Grácba került.

1597-ben, mint az itteni jezsuita nevelőintézet tanulmányi felügyelője dolgozott. Az iskola falain kívül kellett tanítványai magatartására, a rend előírásainak szigorú betartására és a tanulmányi előmenetelére felügyelnie. Grác ezidőben fontos jezsuita központ, ahol az intézet mellett egyetem, nyomda és kollégium is működött jezsuita vezetés alatt.

1598-ban Pázmány a bölcsészettudományi tanszékre került. Itt logikát, természettant és erkölcsant tanít.

Jó munkáját és feletteseinek megelégedettségét az előléptetésén túl a Jézus társaság 1660-as katalógusában olvasható, itt következő jellemzés is bizonyítja: " Harminc éves, éleselméjű, jó ítéletű és okosságu, a tudományban különösen jártas, a filozófia és teológia tanítására és esetleg a kormányzásra is alkalmas. " 11/.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy néhány éves magyarországi tartózkodás után, 1603-tól már mint a skolasztikus teológia tanárát látjuk viszont Grácban.

A jezsuiták a bölcsészet tanításában nem hoztak lényegesebb újításokat, alapul a középkori skolasztika tanításait vették.

Tanítási rendszerük a filozófiában és teológiában Szt. Tamás ill. Arisztotelész műveire épült. Pázmány filozófiai,

teológiai munkáiból megállapíthatjuk, hogy az önálló gondolkodásra, a tudományok fejlesztésére, a tételek saját elgondolás szerinti feldolgozására a jezsuita rend tanárai elég széles lehetőséget kaptak. / Gerencsér 1937 /.

Pázmány saját maga írta előadásai anyagát, illetve a tananyagot feldolgozva széles körű olvasottságára építve a tankönyveket is. Fraknói szerint, ha életét a teológiai tanszéken tölti, jelentékeny helye lett volna a tudomány történetében, amit alátámaszt az a tény is, hogy a pázmányi gondolatok fel-felbukkannak a magyar teológiai irodalomban és a második világháborút megelőző időkig a katolikus egyház hittudósai gyakran mint példaképet említik.

Pázmány halála előtt rendszerezni próbálta tudományos műveit, egybegyűjtötte, javította, vagy kiegészítette ezeket, de mint a Dialektika című kéziratának címlapján olvashatjuk "nem lehetett kinyomtatni, mert közbejött a szerző halála." 12/. Így az előadások anyagából egyes részek hiányoznak ugyan, de a megmaradt mintegy kétezer lap terjedelmű latin nyelvű anyag többé-kevésbé átfogó képét adja Pázmány tudományos munkásságának. Filozófiai és teológiai munkáival és ezek nyomán a pázmányi világnézettel, filozófia, teológia stb.-ről vallott felfogásával többen is foglalkoztak. Gerencsér véleménye szerint a kötetek anyaga a jezsuita Ratio Studiorum által megszabott tartalmi, módszertani elveket követi. Gráci éve alatt Pázmány logikát, fizikát és metafizikát adott elő, elsősorban Arisztotelész-szövegek alapján. Ragaszkodnia kellett a klasszikus szövegekhez, ezeket láthatta el

magyarázatokkal. Tehát adva volt a skolasztika által megszabott keret, melyet egyéni szájize szerint tölthetett ki. Ezáltal lehetősége volt előadói egyéniségét is érvényre vinni, de eredetisége csupán a mű felépítésében és az anyagrendszerezésben merül ki. Önállóan, egyéni elgondolásai alapján füzte egybe gondolatait, szabta meg a problémafelvetés sorrendjét is. Ismerteti az arisztotelészi és szenttamási szövegek tartalmi vázát, de a szövegek közül saját maga választja ki a részletes magyarázatra, a megemlítésre, vagy éppen elhagyásra szánt részeket.

A jezsuita skolasztika Aquinói Szt. Tamás szellemében Arisztotelészt követi. Ez a filozófia alkalmasnak bizonyult a gondolkodás és a természettudomány újabb eredményeinek befogására is, és használható fegyvernek bizonyult a protestantizmus elleni küzdelemben. Annál is inkább, mivel a protestánsok, amennyiben teológiai oktatást filozófiai alapokra építették, szintén Arisztotelészhez nyultak vissza.

Arisztotelész filozófiája a vitáknak közös alapot adott. A jezsuiták az ellenreformáció sikere érdekében mindent a célszerűség szempontjából vizsgáltak, eszerint használták fel a tudományokat is. Ezzel magyarázható, hogy hajlandóak voltak más filozófiai rendszerek, iskolák tanításait és modern természettudományi nézeteket is felhasználni. Mindenkori céljuk a katolikus egyház hatalmának, egységének visszaállítása volt, ezért küzdöttek minden eszközt felhasználva, és ezért vált náluk a bölcsélet is hódító eszközzé. Tartalmi eredeti-

ségre nem is nagyon törekedtek. Hogy miért ? Pázmány erről így ír : " az igazságszeretők... noha az írás módjában vagy a bizonyságok állításában és világosabb magyarázatában ujtást tehetnek, hanem arra kötelesek, hogy a régi igazságot ujonan rágják az emberek szívébe. " 13/.

Tudományos fejtegetéseinek jellemző tulajdonsága az általa tanulmányozott szerzőknek és az ezektől vett idézeteknek nagy száma. Az idézett szerzők között a keresztény bölcsekkel és teológusokkal egy sorban ókori írókkal, költőkkel, arab bölcselekkel, reneszánsz tudósokkal, orvosokkal, utleirókkal is találkozhatunk. Természettudományos fejtegetéseiben újra meg újra előbukkannak személyes megfigyelései és élményei. Pl. A Mura, a római emlékek, az indiai és japán missiók hírei és egy helyütt Copernikus világképének elemzése is felbukkan. A logikával foglalkozó előadásait a Dialektika, természettudományos előadásait a Pfizika című kötetek tartalmazzák.

Pázmány széles körű tanulmányokat folytatott és sokféle értesüléseit olyan jó érzékkel fogta össze, hogy megőrizte gondolkodásának önállóságát is. Olyannyira, hogy néha még a jezsuita rendi cenzurával is összeütközésbe került, mivel néhány tételét " kevésbé valószínűnek " találták.

Miután a tridenti zsinat elfogadta Szt.Tamás tanításait, majd V.Pius egyháztanítói rangra emelte őt, fő műve, a Summa, az összes iskolákban, így a jezsuitáknál is tankönyvként szolgált. A jezsuitákat a XVII.sz.elejen már rendi szabály

kötelezte, hogy teológiai előadásaiknál a Summát használják. Pázmány és a jezsuiták ezt a művet akárcsak az egyéb filozófiai műveket - elég szabadon kezelték, annak ellenére, hogy meghatározó szerepe volt teológiai működésükre.

Pázmány tantárgya négy részre oszlott : az istenről és a teremtsérről, az ember végcéljáról, az erényekről és bűnökről, a megváltásról és a szentségekről szóló részekre. Gráci teológiai előadásait a három kötetes Scolastica Theológia tartalmazta. Akárcsak az előbb említett műveit, ezt is latin nyelven írta. Csak azokkal a témákkal foglalkozik, melyeket a tanmenet neki juttatott. Szt. Tamás Summájának részleteit magyarázza és egészíti ki benne, teljesen magáévá téve Szt. Tamás tanítását. /Petró 1932 / Nagy hatással volt reá Bellármín is. Disputátiói, melyek összefoglalták korának tévesnek nyilvánított vallási gondolatait, elemezték és vitatták azokat, szinte a teológusok kézikönyvének számítottak. / Sik 1938/

Pázmány teológiai munkássága kapcsán meg kell említenünk az 1613-ban Pozsonyban megjelent " Az Isteni igazságra vezető kalauz " című munkáját is, mely tanári előadásainak és későbbi vitairatainak alapján készült nagy összefoglaló teológiai munka, mely magyar nyelven íródott, és a magyar katolikus teológia egyik alapvető kézikönyvének számít.

Pázmány a platonizmus és arisztotelizmus vitájában Arisztotelész pártján áll, sokszor idézi, utal reá. A többi teológiai író általánosan nem idézi, hanem tanításaikról rövid összefoglalásokat ad, pontosan megjelölve a művet, amiből a szerző

elveit ismerteti. Az idézett szerzők nagy tömege széles látókörét és nagy teológiai tájékozottságát bizonyítja.

Pázmány mint tanár elmélkedő típusu ember volt. Előadásainak modora nyugodt, előkelő. Nem emlékeztet a vitairatok hevesvérű írójára. Nincs benne erős, csipős, néha az ellenfél becsületét sem kimélő, bántó, vagy gúnyos célzás, amely pedig a vitairataira jellemző. Pedagógia módszere sem tűrhette, hogy az előadások szenvedélyes vitákat váltsanak ki, hiszen ezek a viták csak zavarták volna munkáját. Érdekes megfigyelni az előadások szerkezeti felépítését is, annál is inkább, mert ezt a szerkesztést nemcsak a teológiai előadásainál alkalmazza, fellelhetjük a szélesebb körnek, az olvasóknak írt munkáiban, a vitairatokban, a Kalauz és Prédikációk lapjain is.

Tétele rövid ismertetése után felsorolja az ellenérveket, megnevezi az esetleges ellenfeleket és ezután fejti ki részletesen tételét, amit a biblia, az egyházi írók, a zsinatok tanításai alapján bizonyít és saját érveivel alátámaszt. Ezután tér vissza ellenfelei érveire, és sorra részletesen megválaszolja őket. Ez a módszer, amely részben Szt. Tamás hatására alakult ki, alkalmas arra, hogy érdeklődést keltsen a hallgatókban. Először elméleti kételyt kelt és tanítványai-val együtt keresi a megoldás helyes irányát. Érveit következtetések formájában, fokozatosan előadva bizonyítja.

Pázmány elméleti műveiben lépten-nyomon nevelő szándéku gondolatokat hangoztat. A róla szóló háboru előtti szakirodalom

valóságos szerepét eltúlozva, személyét misztifikálva több helyen " a nemzetnevelő Pázmányról " beszél. /Schüttz 1938 /. Tény az, hogy a magas műveltségű főpapot komolyan foglalkoztatta a magyarság kulturális felemelése, hiszen részben ebben látta az ellenreformáció sikerének alapfeltételeit. 1625-ben ezt írja a királynak : " éjjel, nappal azon gondolkodom, hogy lehetne komolyan előbbre vinni a katolikus vallást, de nem látok alkalmasabb és hatékonyabb módot, mint-hogy neveljük az ifjúságot " / Sik 1939. /.14/.

MAGYARORSZÁG kulturális helyzete és pázmányi iskola-alapítások.

A XVI. század közepén az egykori Magyarország területének középső és déli részén a török az ur, nyugati és északi sávja Habsburg Ferdinánd uralkodása alatt áll, Erdélyt pedig külön állammá teszi szultán.

Rohamos gyorsasággal terjed a reformált hit ezeken a tájakon is. Luther tanai főként a városok német ajkú polgárai között váltak népszerűekké, Kálvin hitelveit pedig elsősorban a mezővárosok parasztpolgárai tették magukévá. A jobbágy-ság tömegeinek hitét viszont a földesurak vallása határozta meg. Nemsokára mind a lutheránusok / evangélikusok /, mind pedig a kálvinisták / reformátusok / már egyházakká szerveződnek és beilleszkednek - az önmaga reformját megkezdő katolikus egyház mellé - a feudális társadalom hagyományos rendjébe.

E korszaknak azonban nemcsak kezdetét, hanem teljes egészét a területi és vallási megosztottság jellemzi, és ebből következik, hogy a nevelésügy egyik legfőbb jellemzője a széttagoltság, a megosztottság.

Ugyanakkor ez az időszak, mintegy másfél századon át, hazánkban a feudalizmus és a feudális osztály újabb megerősödésének a korszaka. Ezt tükrözik a létrehozott oktatási-nevelési intézmények is. Ezért vált az iskolaügy másik fő jellemzőjévé, hogy az iskolarendszer egésze elsősorban még mindig a nemesség érdekeit szolgálta. Ugyanakkor azonban megfigyelhető, hogy az iskolarendszer alkalmassá vált a már egyre gyarapodó és erősödő hazai polgári rétegek bizonyos iskoláztatási igényeinek kielégítésére is.

Ekkor kristályosodtak ki azok az új iskolaszervezési elvek, amelyek alapján meg kívánták szervezni mind a katolikusok, mind a protestánsok a királyi Magyarországon és Erdélyben - a gyökeresen megváltozott társadalmi igényeknek megfelelően - új tartalmú, új szervezetű iskoláikat. E korszak nevelésügyének alapvető keretei ekkor, a XVI.szdz. második felében alakulnak ki. A XVII.szdz. elejére már kiépülnek és megszilárdulnak az új hazai - felekezeti alapon szerveződött - iskolarendszerek, amelyek sorsa, fejlődésük és megtorpanásuk az iskolaügyön belül érvényesülő korszerűsítő törekvések és visszahúzó erők harcának megfelelően alakult e század egyes évtizedeiben. Végig ellenségesen álltak szemben egymással a katolikus, a királyi és a protestáns iskolák.

Hazai iskoláink - néhány kiemelkedő intézményt kivéve - hanyatlani kezdenek az 1526-tal kezdődő két-három évtizedben. Hiszen az ország számottevő területe hadszínterré vált, de a bizonytalanság légköre azoknak az iskoláknak a belső életében is éreztette hatását, ahová a harcoknak csak a híre jutott el. Legnehezebb helyzetbe a török által megszállt területek iskolái kerültek. Ott a hagyományos európai-keresztény műveltség, csekély kivételtől eltekintve, hosszú időre teljesen elsorvadt. Az 1530-as, 1540-es évek Magyarország életében - minden vonatkozásban, így az iskolázás és művelődés területén is - az átalakulás viharos, forrongó évtizedei.

A lutheri tanok már az 1520-as évek első felében megjelentek hazánkban, majd a mohácsi vész után futótüzként terjedtek szét az országban. A katolikus egyház legfőbb vezetőinek mohácsi pusztulása után a kettős királyság harcaiba bonyolódott főpapság nem sok figyelmet szentelt ezeknek az új eszméknek, nem mérte fel a belőlük fakadó perspektivikus következményeket. Ezt egyrészt a humanizmus is elősegítette, amely földközpontú gondolatvilágával egyre jobban átjárta a püspöki udvarokat, káptalanokat és kolostorokat. Másrészt az is kétségtelen, hogy az 1530-as évek vallási reformtételai - az egyház belső életének és tanításának részleges megreformálásától annak radikális átalakításáig - még igen széles skálán helyezkedtek el, a végleges szakítás gondolata és az új egyházzá szerveződés feltételei tulajdonképpen csak

a század közepe táján kezdtek érlelődni.

A protestantizmus gyors hazai terjedését jelentős társadalmi okok tették lehetővé. A hitújítók tulajdonképpen az egyházat akarták megreformálni. A biblia tanításaira hivatkozva a vallás ősi, egyszerű és tiszta forrásaihoz akarták visszavezetni a fejedelmi, főúri pompában dúskáló főpapok által vezetett, hatalmas feudális gazdagsággal rendelkező katolikus egyházat. A mozgalom vallási külseje alatt azonban forradalmi erők dolgoztak. Később, az 1570-es évekre a reformáció forradalmisága hazánkban is megtört, vezetői ki-egyezték a feudális világi főúri renddel.

Az új vallási eszmékkel elsősorban a magyarországi királyi városok - jelentős részben erős, gazdag, német nyelvű - polgársága rokonszenvezett. A mezővárosok reformációja tekintetében - ezek lakossága zömében magyar anyanyelvű volt - a földesuraság vallási felfogása volt az irányadó. Az 1530-as, 1540-es években a legtöbb világi földesúr a szekularizált egyházi vagyon megszerzésének reményében szívesen tette magáévá a reformált hitelveket, majd saját mezővárosaiban is protestáns felfogást valló papokat alkalmazott, kegyúri jogait érvényesítve. De a mezővárosok jobb módú parasztpolgársága is nagy reményekkel fogadta a reformációt. Az eddigi egyházi földbirtokosok helyébe lépő, felemelkedő új feudális családoknak való mezővárosi kiszolgáltatottság részleges megszüntetésének eszközét látták benne, s a reformált hit tanításában a földesurakkal való szembeszállás elvi

indoklását is megtalálni vélték.

Akárcsak a királyi városokban és a mezővárosokban az alsóbb társadalmi rétegekbe tartozó lakosságnak, éppen úgy a falvakban élő jobbágytömegeknek sem volt beleszólásuk abba, hogy milyen hitvallású legyen a helység papja. A földesúr, ha új hitet vett fel, elüzte birtokairól a korábbi, vagy más hitvallások papjait. Ez akkor is bekövetkezett, ha idők folyamán újra megváltoztatta hitbeli álláspontját, de sok esetben akkor is, ha a földbirtok gazdát cserélt.

A magyarországi reformáció legfőbb társadalmi bázisát a városok és a mezővárosok polgári rétegei alkották. Mind a királyi városokban, mind pedig a mezővárosokban a városi plébános protestánssá válása természetesen maga után vonta a helyi városi-plébániai iskola protestánssá alakulását. Ennek eredményeként az 1550-es évek elejére protestáns kézbe került a legtöbb hazai város és mezőváros iskolájának vezetése, amely a reformáció gyors hazai sikereinek elmélyítésére és kiaknázására nyújtott a reformátorok számára kiváló lehetőséget.

Az új hit hirdetői és terjesztői ugyanis fontos szerepet szántak a városi iskoláknak : a protestáns vezető réteg nevelését. Véleményük szerint a művelt ember elsőrendű kötelessége, hogy értse a biblia nyelvét: a latint, a görögöt és a hébert is, hogy eredeti nyelven olvashassák a szent könyveket. Az oktatás-nevelés végső célja a protestánssá vált iskolában a pietas, az őszintén átélt, belülről fakadó

vallásosság, ennek eszköze a humanisztikus műveltség. A legfőbb tudomány a reformátorok szemében a hagyományos skolasztikus módszerrel felépített, de új tekintélyek alapján kifejtett teológia. A XVI.század közepén tehát a városi iskolák élete újra felfelé ivel : a protestantizmus új felvirágzás felé indította el a " latin " iskolákat. Az immár protesztánssá vált scholák már a kezdő kisgyermekket újszerű anyanyelvű hitoktatásban részesítették: a nekik készített kis katekizmus anyagát tanultatták meg velük, hogy minél korábban a gyermeki szinten megfogalmazott hittételek birtokába juttassák őket.

E kisgyermekeknek szánt katekizmusoktatás jelentős újszerű oktatás-technikai újítással járt együtt. Az anyanyelvű nyomtatott tankönyv ekkor került be az iskolába, első ízben ekkor vált az iskolai oktatómunka legfontosabb eszközévé. A reformátorok az egyéni, átélt vallásosságot hirdették, amely a biblia olvasásán, tanulmányozásán alapszik. Ezért tudatosan arra törekedtek, hogy minél szélesebb körökben elterjesszék az anyanyelvre fordított biblia olvasását. A bibliát, illetve annak részleteit már korábban is többször lefordították magyarra, de e században használták fel első ízben a nyomdatechnikát a reformátorok annak érdekében, hogy minél több ember kezébe adhassák e számukra oly fontos és a protestáns hit alapját szolgáló könyvnek.

Jelentősen gyarapodott a magyar nyelvű nyomtatott könyvek száma, vallásos és világi témájú olvasnivalót egyaránt ad-

va az olvasni tudóknak, elsősorban a városokban és a mezővárosokban. A magyarországi protestantizmus legjelentősebb XVI.századi nyomdája a kolozsvári és a debreceni volt, az előbbi 1550-ben, az utóbbi 1561-ben kezdte meg működését. A katolikus egyház hazai vezetői az 1530-as, 1540-es években még nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a protestantizmus rohamos fejlődésének. Ugy vélték, hogy a hagyományos módon, hatalmi szóval az államhatalmi szervek közbelépésével ezek az új tanítások majd elhallgattathatók lesznek. Elsősorban azzal törődtek, hogy a zürzavaros időben szétzilálódott feudális birtokaik jogviszonyait rendezzék, az egyházi élet jövőjének anyagi alapjait így biztosítsák, illetőleg, hogy az egyházi szervezet megbomlott egységét, a papok és szerzetesek megingott fegyelmét, a hagyományos keretek között, a korábbi eszközökkel helyreállítsák. Az ellenreformáció céljai indították az 1548-ban tartott pozsonyi országgyűlést annak a törvénynek a meghozatalára, amely a főpapokat arra kötelezi, hogy az elpusztult kolostorok és káptalanok földbirtok-javait és azok jövedelmének egy részét a helyi iskolák újjászervezésére, illetőleg újak alapítására, valamint tanáraik ellátására fordítsák. Megjegyzi a törvény előírása, hogy e tanárok, - akiknek a gyermekeket a " jó tudományra és az igaz vallásra " kell oktatniuk - , legyenek " tanultak és becsületesek ". E törvény rendelkezéseit az 1550-es pozsonyi országgyűlés is megismételte, majd pedig Ferdinánd király 1560-as dekrét-

tumában ismét szóba került.

Gyökeres változás következett be az új eszmékkel szemben 1553-ban, amikor a jeles humanista, a Rotterdami Erazmus-szal levelező Oláh Miklós került az esztergomi érseki székebe. Székhelyét 1543-ban elfoglalta a török, ezért Nagyszombat városát építette ki a királyi Magyarország katolikus egyházkormányzati központjává. Oláh Miklós indította meg a hazai ellenreformációt.

E küzdelemben természetsszerűleg ő is középponti szerepet juttatott az iskoláknak : a nagyszombati iskola 1554-es és 1558-as reformjával a korszerű iskola mintáját kívánta nyújtani a városok katolikus lakosai számára, az 1560-as nagyszombati zsinaton pedig elrendelte a kisiskolák megszervezését minden plébánia mellett. Mivel tudta, hogy a városokban és falvakban igen fontos feladat vár az ellenreformáció küzdelmeiben a papságra, ezért 1560-ban Nagyszombatban a tridenti zsinat szellemében működő papnevelő intézetet állított fel.

Már 1560-ban megpróbálkozott a jezsuiták letelepítésével, többek között azért is, hogy a nagyszombati iskola négy tanári állását és igazgatói tisztségét velük tölthesse be. Törekvése azonban ekkor még nem járt tartós sikerrel. Később azonban, 1586-tól, végleges megtelepülésüktől kezdve aztán egymás után nyitják meg a jezsuiták gimnáziumaikat, első sorban ott, ahol a városi iskola korábban protestáns vezetés alá került és tőlük azt az ellenreformáció küzdelmeiben nem sikerült visszahódítani.

A XVI. század második felében zajló reformációs-ellenreformációs küzdelmek egyik legnagyobb művelődésügyi eredménye az volt, hogy újra ráirányította a figyelmet a társadalmi célok érdekében folyó tudatos és tervszerű nevelés fontosságára, a társadalmi harcok fontos eszközévé tette az iskolát. E harc mindkét küzdőfelet meglevő iskoláik jobb megszervezésére, illetőleg új iskolák létesítésére ösztönözte. Az azonban, hogy hazai iskolarendszerünk XVI. századi korszerűsödése a reformáció-ellenreformációs küzdelmek keretében történt, azzal a következménnyel is járt, hogy az iskolaügyet mindegyik felekezet egyházi, vallási ügynek tartotta. Az iskolát ettől kezdve felekezeti intézménynek tekintették, a tanító, az iskolarektor a pap vezetése és felügyelete alatt az egyházi közösség alkalmazottja, legfőbb feladata a vallásosság elmélyítése az iskolán, az oktatáson-nevelésen keresztül.

A reformáció-ellenreformáció vallási küzdelmeiben jelentős társadalmi erők ütköztek meg. Magyarország - illetőleg egész Kelet-Középeurópa - történetébe sajátos okok következtében a " kései feudalizmus " időszaka iktatódott be, a XVI. század elejétől kezdve, amely együtt járt a " második jobbágyság " rendszerével, a polgári fejlődés megtorpanásával, a feudalizmus és a feudális uralkodó osztály, a rendi-nemesi politikai szervezet megerősödésével. Az Európa nyugati felében meghonosodott feudális abszolutizmus nálunk - a királyi Magyarországon és Erdélyben egyaránt - ha tendenciákban jelentkezett is,

állandó jelleggel nem tudott érvényesülni.

A XVI.század végén a főbb európai államok belső rendjében ismét megszilárdult a feudalizmus, de a korábbi állapotoktól eltérően. Korábban szinte teljes hatalommal uralkodott minden feudális ur a maga birtokán, a XVI.század végére kialakult a feudális abszolutizmus : a király központi hatalma a nyugati országokban elismertté vált. A nemesség kiváltságai továbbra is sértetlenek maradtak, politikai hatalmuk azonban fokozatosan csökkent, a központi kormányzat viszont egyre erősödött. A kialakuló modern állami hivatalrendszer lassanként a központi királyi hatalom ellenőrzése alá vonta a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, az állami élet minden területét. Az egyre erősödő polgárság támogatta Nyugat-Európában a feudális abszolutista államot, mert számára előnyösebb volt az erős központi kormányzat, mint egyes feudális urak kiskirálykodó hatalma. Ennek ellenére az abszolutista állam kifejezetten feudális jellegű volt, a teljes hatalom a feudális-nemesi uralkodó osztályé volt.

S feudalizmus tehát megerősödött Európában, az uralkodó osztály tagjainak, a különböző rangú nemeseknek érdekei azonban már másképpen alakultak, mint korábban. Ha érvényesülni akartak, akkor szerepet kellett vállalniuk az állam hivatalrendszerében, a feljebb jutásra a régi módon már nem volt lehetőség. A magasabb rangú arisztokrácia tagjai udvari emberek, tanácsosok, tartományi kormányzók vagy kancelláriák, bíróságok és más állami hivatalok élén állnak. A közép- és kisnemesek

pedig ugyanezen hivatalokban kisebb-nagyobb hivatalok élén tisztségek viselői. Az országgyűlések, parlamentek tisztikarának, a törvényhozási szervezetek tagjainak legnagyobb része nemes volt. Általában a hivatalrendszer egésze csakis a nemesség előtt állt nyitva, a polgárságból, jobbágyparasztságból származók előtt csak az alsó fokú hivatal viselésére nyilott lehetőség, de ezt is sokféleképpen korlátozták. A Habsburg birodalomban I. Ferdinánd már a XVI.század közepén megkezdte a centralizáció megszervezését, létrehozva a birodalom központi kormány szerveit / titkos tanács, kancellária, kamara, haditanács stb. /. Ezek a hivatalok azonban Bécsben működtek, ezért bennük kevés magyar nemes számára nyílt érvényesülési lehetőség. Ugyanakkor a királyi Magyarország területén csak néhány állami kormányhivatalt létesítettek / helytartóság, magyar kamara stb. /, szintén csak a nemesség kis töredékének nyújtva közéleti szereplési alkalmat.

A közigazgatás, a törvény, az állami élet nyelve a latin maradt továbbra is, az államapparátusban való helytálláshoz azonban az alapos latin nyelvtudáson kívül ekkor már biztos hivatali-retorikus-humanisztikus műveltség is kellett. Mindezek alapján formálódott ki a XVI.század végére a nemesség új nevelési-művelődési igénye. Olyan oktatásra-nevelésre van szüksége egyrészt, amelyet teljes egészében a nemesség számára és érdekei szerint terveznek, másrészt az oktatott tananyag alapvető tartalma a latin nyelvoktatás és a hozzá kapcsolódó hivatalos-retorikus-humanisztikus képzés legyen az

" egyház fölvirágoztatására és az egész magyar haza haszná-
ra ". / Acsai 1901 /

Ezt a célt szolgálja Pázmánynak a katolikus művelődési in-
tézmények érdekében kifejtett szivós munkája, melynek során
kibővíti a nagyszombati kollégiumot, két nevelőintézetet
hoz létre, Pozsonyban pedig jezsuita kollégiumot és leány-
nevelőt alapít. Iskolaalapítói tevékenységének koronái a
bécsi Pázmáneum / 1623 / és a nagyszombati egyetem / 1635 /
Vizsgáljuk meg mi volt a nagyarányú iskolaalapítás közvet-
len oka, vagy kiváltója. Az előző értékelés mellé idézném
Pázmány 1621. szeptemberi ill. 1622. júliusi emlékiratait,
melyekben hű képet fest arról a helyzetről, mely őt hazatér-
ésekor fogadta.

Az első az esztergomi érsekség állapotáról tájékoztat :

" Az esztergomi érsekség állapota röviden így jellemezhető :
az egész egyházmegyében van kb. száz plébános. Ezek között
azonban elenyészően sekély azoknak a száma, akiknek nincsen
ünnepélyes formák közt nőül vett ágyastársuk, mert az ágyast-
tartó plébánosok kölcsönösen kezére járnak egymásnak a há-
zasságkötésben, ha pedig ezeket elmozdítjuk helyökről, nincs
kit tennünk helyükbe, így a kisdetek keresztsége, a felnőt-
tek bűnbánat nélkül halnak meg, és az eggyügyű nép lassan-
ként áldozatául esik az eretnekségnek. Az ágyasttartó plé-
bánosok legtöbbször durva tudatlanságban leledzik és teljes-
séggel alkalmatlan a plébánosi tiszt betöltésére. Számos köz-
ség azonban még ilyen bárdolatlan, ágyasttartó plébánoshoz
sem tud hozzájutni, s kénytelen beérni fiatal világiakkal,

akik ünnepnapokon olvasnak egyet és mást a prédikációs könyvből, keresztelnek és temetnek. De sok helyen még ilyenek sem akadnak, ilyen helyeken azután minden lelki vigasztalás nélkül élnek az emberek és előbb vagy utóbb eretnekségre térnek át. Ehhez járul, hogy egész Magyarországon nem található egyetlen katolikus iskola, melyben akárcsak a nyelvtant is fontosságához illően tanítanak. Nincsen egyetem, nincsen papnevelés a nagyszombatit leszámítva, melyben néhány kórusi szolgálatot teljesítő gyermek teng-leng. Így tehát egyáltalán nincsen mód papok nevelésére, akik hivatva volnának a vallás ügyét előbbre vinni, vagy legalább megoltalmazni. Az is baj, hogyha kivételesen akadnak is tudós és hivatásos plébánosok, plébániájuk jövődelme olyan szűkös, hogy lehetetlen tisztességesen megélniök belőle. A legtöbb plébánia jövődelme alig üti meg az 50 Ft-ot, amelyik százat hoz, az már gazdagnak számít.

Ezeket a bajokat, vagy akár csak egy részüket is nem lehet másként megszüntetni, mint hivatásos papok nevelésével, semináriumok állításával és a rászoruló plébániák segélyezésével. " / Hanuy 1910 /

A másik, 1622-ben kelt emlékiratában, mely a Bethlen-féle felkelés után íródott, még sötétebb képet fest a közállapotról :

"Egész Magyarország három részre van szakítva. A három közül a legnagyobbat és legáldottabbat a törökök bitorolják, a második rész a császárnak engedelmeskedik, mint Magyarország

királyának, s végül a harmadik a kálvinista erdélyi fejedelmet ismeri el urának.

Abban a részben, mely a török rabigában szenved, sok a katolikus, de még több a kálvinista : sőt szórványosan unitárius is akad, főleg Pécs környékén. Egyébként az egész területen igen nagy hiány van katolikus papokban. Akik vannak, azok is állandó veszedelmek közt élnek, és valósággal száműzöttek módjára tengődnek. A katolikus ügyet mindössze két-három jezsuita atya képviseli Pécs környékén, természetesen álruhában, azután néhány ferencesrendi barát a gyöngyösi kolostorban, s végül húsz világi pap különböző helyekre szétszórva. Ezenkívül vannak világi katechéták is, akik prédikációk felolvasásával, esketéssel és temetéssel sietnek a magukra hagyott katolikus hives segítségére.

Erdélyben sok az unitárius, kálvinista és lutheránus, úgy szintén görögritusu oláh. Vannak katolikusok is : mindazáltal a kálvinista türelmetlenség az egész nagy tiszántúli lappalyn egyetlen katolikus papot sem tűr meg. Mindössze két vagy három főúrnak van megengedve, hogy papot tartsanak maguknál. Ezek a lehetőség határain belül, igyekeznek segítségére lenni a szegény népnek. Másutt azonban tisztán a papok hiánya miatt fokozatosan elsorvad a katolikus vallás. Magában Erdélyben egyes uraknak szintén meg van engedve, hogy papot tartsanak, de templomok és jövedelem nélkül. Szétszórtan három, vagy négy jezsuita atya is lappang itt álruhában, és azonkívül még vagy hat más pap. Van azonban Erdélynek egy hegyektől

körülzárt zúga, melyet közönségesen Csiknak neveznek, itt aránylag jelentéktelen károsodás érte a katolikus vallást. Van itt többek közt egy ferences kolostor, amely annak előtte meglehetősen népes volt, most azonban jó, ha ketten-hárman lakják. Azonkívül van egy tiz világi pap is. Egyébként a barátok és papok legtöbbször tanulatlan és fegyelmezetlen. A királyi területen az egész lakosságnak alig egy tizede katolikus, a többi lutheránus és kálvinista. Az egész királyi Magyarországon az esztergomi érseken kívül, akinek székvárosa török kézen van, mindössze három püspöknek van állandó székhelye, nevezetesen a győrinek, a veszpréminek és a nyitrai. A többiek vagy csak címzetes püspökök, mivel egyházmegyéjük török megszállás alatt senyved pl. a kalocsai érseké, boszniai, csanádi, szerémi, tinnini, és pécsi püspöké, vagy a kálvinistáktól, vagy másoktól elűzettek nem tudnak rezideálni, mint például az erdélyi, váradi, egri és váci püspökök.

Azután egész Magyarországon nincs egyetlen akadémia, nincs egyetem, melyen akárcsak a humaniorákat is jelentőségükhöz mértén tanítsák. Egyetlen kivétel ebben a tekintetben a jezsuiták kis kollégiuma, mely csak az imént tért vissza Nagyszombatba, s melyet az esztergomi érsek tart fenn, mivel hogy a nem régiben alkotott országos törvények szigorúan megtiltották, hogy a jezsuiták bárminemű jószágot is birtokoljanak az országban. Nincs továbbá az egész országban egyetlen szeminárium, itt ismét kivétel Nagyszombat, ahol az esztergomi érsek és káptalan tizedéből és némi parácsi javadalomból már régebben alapítvány létesült 12 kispap eltartására.

ra, akiknek az a feladatuk, hogy a kóruson szolgáljanak. Az utóbbi évek viharai azonban ezt a szemináriumot is szétzilálták.

Az egyetem és a szemináriumok hiánya okozza aztán a hihetetlenül nagymérvű paphiányt. De azok a papok is, akik vannak, túlnyomórészt tudatlanok, fegyelmezetlenek és nyilvános ágyasttartók. És a felettes hatóságoknak ennek ellenére nincs módjában elmozdítani őket, mert nincs kit helyükbe tenni, azután meg alapos a felettes hatóság félelme, hogyha elmozdítanak közülük valakit, az menthetetlenül áldozatául esik az eretnekségnek, vagy hogy a plébánostól megfosztott nép eretnek pásztort fogad fel. Ezért a püspökök úgy gondolják, hogy kisebb baj, ilyen nem megfelelő papokat megtűrni, mint kisdedeket és haldoklókat a szentségek vigasztalásától megfosztani, úgy szintén kisebb rossz ilyenek közreműködésével annyira-amennyire megtartani a népet a katolikus vallásban, mint tőlük megfosztva eretnekségbe taszítani. "

/ Hanuy 1910 /

Még 1628 szeptemberében Garafa bécsi nunciushoz intézett levelében is ilyen hangokat üt meg : " egész Magyarországon olyan nagy hiány van lelkeszkedő papokban, hogy kétszer annyi azoknak a plébániáknak a száma, melyekben világi katechéták nyomtatott könyvekből vett népszerű beszédek felolvasásával oktatják a népet, és engedéllyel keresztelnek, mint azoké, melyekben felszentelt papok gyóntathatnak és misézhetnek. Ki sem tudom mondani, mennyit gyötrődöm emiatt.

Igazán elmondhatom, hogy két kő között őrlődök, mert elmozdítani ezeket a katechétákat, másnéven licenciátusokat annyi, mint kaput tárni a kálvinista prédikátoroknak a mit sem sejtő katolikus nép félrevezetésére. De másrészt meg lehetetlen nem látnom, milyen veszedelmes dolog a licenciátusok munkájának megtűrése, sőt helyeslése. Mégis kénytelen vagyok a két rossz közül a kisebbiket választani. "/Hanuy 1910 /

Pázmány előbb idézett emlékiratai a korabeli viszonyok képét adják az ellenreformáció hivatalos vezetője szemszögéből. Az idézett sorokból nyilvánvalóvá válik az is, mi volt a nagyarányú iskolaalapítás legerősebb motivációja. Az általa hangsúlyozott problémák : a protestantizmus előretörése, a hivatásos, jól képzett katolikus papság hiánya, a félművelt értelmiségi licenciátusok magas számaránya stb., arra késztették a katolikus főpapot, hogy egyháza pozíciójának visszaszerzése érdekében minél hamarabb és minél nagyobb számú művelt, jezsuita iskolázottságú katolikus papot állíthasson csatasorba, és ezek segítségével valósítsa meg az ellenreformáció programját.

Pázmány maga is hatásos szónoki és hittérítő tevékenységet folytatott, több főúri család rekatolizálásában jelentős szerepe volt. Már gráci éveitől kezdve közvetlen kapcsolatba került a Habsburg udvarral és a későbbi uralkodó, Ferdinánd és közte bizalmas barátság alakult ki. Így aztán 1615-ben Forgách halálakor mind az udvar, mind a katolikus egyházi

körök benne látták a magyar ellenreformáció egyetlen lehetséges vezető emberét. 1616-ban V. Pál pápa felmenti jezsuita fogadalma alól, túróci prépost, majd esztergomi érsek lesz. Az osztrák jezsuiták részéről különböző vádak érik, melyek alól Rómában tisztázza magát. Az érseki szék számára a magyar főkancellári hivatal is jelentette, Pázmány így a birodalmi politika legbefolyásosabb képviselője lett. 1617-ben erőteljes agitációt folytat Ferdinánd királlyá választása érdekében. A cseh felkelés és a Bethlen Gábor kísérlete idején a bécsi udvarhál talál menedéket. 1629-ben VIII. Orbán pápa biborossá nevezi ki. Életének alakulása megteremtette a lehetőségét az iskolaalapító tevékenységnek az ellenreformáció céljait szolgáló papnevelés megszervezésének és a katolikus világi értelmiség képzésének.

A Pazmaneum

A katolikus egyház 1563-ban tartott zsinata kötelezett minden főpapot, hogy egyházmegyéjében papneveldeket alapítson. Pázmány felkereste mindazon alapítványokat, melyek a törvény értelmében magyar diákoknak is helyet biztosíthattak. Ezek után saját koncepciója kialakulásának alapjait, az egyház törvényei nagynevű tanárai példája, a jezsuita rend hagyományai és személyes tapasztalatai adták, melyeket tanulmányai és gyakorlati munkája során szerzett. / Gulyás, 1939 / Pázmány úgy érezhette magát munkája kezdetén, mint egy hadvezér hadsereg nélkül. Természetesen nagy energiával látott hozzá a hadsereg szervezéséhez, a papnevelés megszervezéséhez.

Érintkezésbe lépett feletteseivel és segítségükkel megpróbált minden olyan kollégiumi, szemináriumi helyet betölteni, melyek magyar alapítványok voltak. Ez a munka azonban igen kevés eredménnyel járt.

Legjelentősebb a római alapítvánnyal való kapcsolatfelvétel. Az Örök Városban működő Szántó István kezdeményezésére 1579-ben létrejött Collégium Hungaricum, mely 1580-tól Collégium Gemarnico-Hungaricumma bővült, 12 magyar növendéket volt köteles nevelni. A Collégiumtól várta az ellenreformáció elitgárdájának, a hazai vezérkarnak kialakítását. Rendületlen jezsuita meggyőződésükről, fölényes tudásukról, fanatikus vállalkozó szellemükről és munkájukról voltak nevezetesek az intézetből kikerült papnövendékek. Pázmány állandóan számontartotta a megüresedő helyeket, s azonnal gondoskodott betöltésükről. A pápai Propaganda Kongregációtól rendkívüli helyzetére való hivatkozással lényeges könnyítésekert kért, melyeket a felterjesztés után, legtöbb pontban teljesítettek is. Lényegesebb pontjai a következők voltak : a magyar főpapok ajánlása már magában elegendő jogalap a felvételre. A magyarokat megillető helyeket csak magyarokkal tölthették be. Külön alapítvány segítette a hazai igyekvő magyar növendékeket, mely kikötötte, hogy akik igénybe veszik, három esztendő kötelesek az esztergomi fő-egyházmegye szolgálatában eltölteni. Pázmány életében negyvenötön keresték fel a római intézetet, névsorukat Veres közli, 15/ köztük van pl. Szelepcsényi György, Draskovits György, Lippai György, akik később valóban Pázmány támaszai és mun-

kájának továbbvivői lettek. 16/.

Ezek után még sürgetőbb probléma lett a közkatonák, az egyszerű, de művelt papság kitanítása.

Egy bécsi papnevelő intézet megalapításának gondolata érsekségének első éveitől fogva foglalkoztatta Pázmányt. 1619-ben házat vásárolt, tőkével biztosította és ezzel megalkotta a leendő intézet alapjait. A tanulmányi és házi szabályokat összeállította, sőt eljutott egészen az alapítólevél megfogalmazásáig, de a Bethlen-féle felkelés következtében meghiúsult az intézet megnyitása. Ő maga 1622 nyaráig az udvarnál húzódott meg.

Carafa, bécsi nuncius ebben az időben így jellemzi őt :

" Pázmány Péter, a jelenlegi érsek, magyar származású és mintegy ötven éves, már mint jezsuita kiváló hittudós és szónok hírében állott. Jámbor életű és nagyértékű főpép, aki rövid érseksége alatt Isten dicsőségét és a katolikus vallást felvirágzásában előmozdította, több intézménynek vetette meg az alapját, noha a közbejött háború miatt, mely mindenéből kiforgatta, nem tudta azokat tovább fejleszteni, amint ez szándékában volt. " / Gallai 1935 /

Pázmánynak 1621-ben politikai tevékenysége miatt - a nikolsburgi béketárgyalásokon vett részt - még nem volt lehetősége az elkezdett alapítvánnyal foglalkozni, de ezt követően figyelme újból a papnevelés felé fordult. Bécs eleven tudományos és művészeti életével, a nyugati műveltség sodrába kerülés lehetőségével, kedvező helynek látszott az idekerülő

magyar papnövendékek részére. Az alapítás anyagi feltételeinek megteremtése az udvar és a Szentszék, 17/.hozzájárulásának megszerzése 1623-ig húzódott, így csak ez évben nyitotta meg kapuit a Pázmáneum. Az 1623 szeptember 26-án kelt második alapítólevél a tanítást és a vezetést teljes egészében a jezsuitákra hagyta 18/. Az alapítólevél az intézet főfelügyeletét az esztergomi káptalanra bízta. A növendékek számát nem jelöli ki, de megkívánja, hogy nagyobb részük magyar nemzetiségű legyen, a többiek tót /szlovák/ horvát és német nemzetiségűek lehetnek.

A jelöltektől megkívánta, hogy legalább 15 évesek és olyan képzettségűek legyenek, hogy mindjárt a költészeti osztállyal kezdhessék a tanulást. A legidősebb növendék sem lehet 45 évesnél több, idősebb. A Pázmáneum növendékei csak Magyarország, vagy a kapcsolt részek területén törvényes házasságból született egyének lehetnek. Ez alól az erdélyiek és a hódoltságbeliek jelentettek kivételt, mivel náluk sem korra, sem tanultságra nem volt szükség, mindössze azt kívánták tőlük, hogy a felszentelésük után nyomban térjenek vissza szűkebb hazájukba.

A tanulmányokra nézve úgy intézkedett, hogy a teljes bölcsészeti, teológiai tanfolyamra / egyetem / csak a legtehetségesebbeket bocsássák, a többieknél elégedjenek meg a gyóntatáshoz szükséges esetek és a hitvitákban szereplő leglényegesebb vitapontok ismertetésével. " Mert egyházmegyénknek jelenleg sok és közepes jövedelmű plébánosra van

szüksége. Mivel pedig a tudósok nem szívesen mennek szegény plébániákra, jobb ha a kázusok és kontroverciák tudományában csak közepesen jártas, de derék és jámbor papjaink mintha nem tudom milyen kiváló tudósaink vannak. "

/ Hanuy 1910 /

Pázmány az intézet belső életének szabályozásáról sem feledkezett meg. A háziszabályok értelmében a belépő tagnak nyolcnapos lelkigyakorlatot kellett tartania, majd gyónnia. A lelkigyakorlatot háromhónapos próbaidő követte, majd esküt kellett tennie, hogy a papi pályára lép, az intézet szabályait és szokásait megtartja, felszentelés után az esztergomi érsek, vagy helynöke által kijelölt helyen, az ország bármely vidékén, akár a török hódoltságban is, három éven át lelkipásztori állást foglal el. Ha valamelyikük világi pályára lépne, a ráfordított költséget köteles megtéríteni.

A végleg beköltözött növendékek az egyházi énekekben, hitoktatásban, az egyházi szertartásokban gyakorolják magukat. Reggel és este fél órát imádkozzanak, részt vesznek és szolgálnak a miséken, a vasárnap és ünnepnapokon a jezsuita templom istentiszteletén jelennek meg. Az előadásokat a jezsuita intézetekben hallgatják. A tanulásra szolgáló teremből, az intézet épületéből, a tanulmányi felügyelő ill. a kormányzó engedélyével távozhatnak, a kormányzó engedélye nélkül ajándékot nem fogadhatnak el, és semmit sem adhatnak el ingóságaikból. Vacsora után és az iskolai szünnapok dél-

utáni óráiban hazai nyelven és németül, máskor csak latinul beszélhettek.

Lényeges pontja az alapító-levélnek, hogy az előljáróknak teljes fegyellemmel tartoznak a növendékek, kötelesek mindenről beszámolni, leveleiket megmutatni és az utasításokat maradéktalanul teljesíteni. Pázmány rendelkezik még ruházatukról, élelmezésükről és nem hiányoznak az olyan gyakorlati figyelmeztetések sem, mint például : az intézetből kapott könyvekbe jegyzést egyikük se tegyen.

A gyerekeknek a nyári szünidőt is az intézetben kell tölteniök, vagy csak ellenőrzött helyre mehetnek el, mivel mint Pázmány írja : " egy hónap több kárt okozhat, mint egy esztendő hasznót. " / Fraknói 1923 /

A vezetést két általa jól ismert jezsuita atya, Lamormain és Hmira vállalták. Állandóan tájékoztatták Pázmányt az intézetben történt eseményekről, és ő is figyelemmel kísérte munkájukat. Az alapítólevél azt is előírta, hogy a kegyeletre nevelés érdekében a felszentelt növendékek hetenként mondjanak szentmisét az alapítóért és az egztergomi egyházmegyéért, egyet pedig az intézet élő és elhunyt jótevőjéért. Pázmány sokirányú elfoglaltsága mellett időt szakított a növendékek tételeinek, verseinek átböngészésére, javíttatására is. A nyári szünidőben többször látott vendégül növendékeket nagyszombati érseki udvarában. Az intézetet több alkalommal részesítette bőkezű ajándékokban, és gondoskodását mutatja a Pázmáneum vezetőjével folytatott gazdag levelezése is.

Könyörtelenül megtorolta a kirivó fegyelmezetlenségeket. " Az intézet fegyelmének fenntartása fontosabb, mint két, vagy három növendék előmenetele, ezért Tisztelendőséged a személyekre való tekintet nélkül a legszigorúbban fenytse meg a botrányt okozókat és engedetleneket. Ha pedig gyalázzal kiutasítandók, jelentést tegyen nekünk, minden más előnyt fel kell áldozni a ház fegyelmének és a kifogástalan engedelmesség követelményének. " / Fraknói 1923 / - Nehogy " egy beteg juh az egész nyáját megrontsa " ő maga hoz szigorú ítéleteket pl. felszenteléstől való eltiltás, kényszermunka, sőt börtön. De az intézet előljáróitól is megkövetelte akarátának tiszteletben tartását. Például mikor tudomására jut, hogy az alapító okmánnyal ellentétben világi ifjakat is fogad a kollégium, mely ily módon konviktussá alakulna át, ezt írja : " Sohasem képzeltem volna el, hogy meghallgatásom nélkül az alapítólevél tilalma ellenére, ilyen jelentékeny változtatást fognak a szervezetbe behozni. Ezt nem tűröm. Készebb vagyok bármit elszenvedni, mint eltérni, hogy szemináriumból konviktus váljék. Ez a dolog nagyon súlyosan bánt. Inkább egy időre feloszlatom az intézetet, mintsem megengedjem, hogy papnövendékekkel világiak együtt lakjanak. " / Fraknói 1923 /19/.

Szigorúan kezelte ugyan a növendékeket, mégis mikor a kormányzó a magyarokra panaszkodik, figyelmezteti, ne egyformán ítélje meg a magyar, tót, és német diákokat, " mert a magyarok természetüknél fogva durvábbak, de lassanként meg-

szelidülnek és igen jókká lesznek. " / Hanuy 1910 /

A gondok mellett a Pázmáneum néhány év múlva már örömet is hozott. 1630 december 16-i levelében megelégedéssel állapítja meg, hogy a pázmányisták " eddig valamennyien a buzgóságnak és a jóságnak nagy példáit adták... bizonyos, hogy nagyon dicsérik azokat, kik onnét kerültek ki úgy, hogy a többieknek példaképül és szabályul szolgálnak. " / Hanuy 1910 /

Néhány hét múlva azt írja, hogy a tanulók mindannyian " fegyelmezettek, felkészültek, fedhetetlenek és minden papi erénnyel ékesek, még az idősebb nemzedék előtt is példakép állnak. " / Balanyi 1936 /20/.

Törekedett is arra, hogy növendékei a papi hivatás magaslatán álljanak. " Nagyon kérem tehát Atyaságodat, iparkodjék minél jobban beléjük oltani hivatásuk fenséges voltának tudatát, mert oktanok és fonákok mindazok, akik Istenen és az ő dicsőségén kívül más célt tűznek maguk elé. " /Hanuy 1910/

A legnagyobb örömet Pázmánynak az okozta, hogy egyre több katonát állithatott " csatasorba ", egyre több hasznos segítőtársra lelt a pázmányisták soraiból. A paphiány lassan enyhülni kezdett. Pázmány egyelőre még így ír : " kérem Atyaságodat, hogy a felszentelendőket sziveskedjék husvétra felszentelni, minél többen lesznek, annál jobban örülök neki. Ha azután segítettünk a legégetőbb bajokon, nagyobb teret engedhetünk a vitatkozások, és felavatások szertartásainak, de nekem egyelőre munkásokra van szükségem. " / Hanuy 1910 /
Lassan gondolni lehetett a minőségi képzésre is.

1633 júliusában egy újabb alapítólevél jelenik meg, mely néhány pontban kiegészíti az intézet háziszabályait, eltekint az említett megszorításoktól, és elrendeli, hogy ezentúl mindenkit, akiket az előljárók alkalmasnak találnak rá, teljes tanfolyamra kell bocsájtani, " mert ama bizonyos korlátozó paragrafus tisztán és kizárólag az akkori nagy paphiánynak volt a következménye. Mivel azonban azóta meggyarapodott a munkások száma, nem látszik többé kívánatosnak, hogy a jobb tehetségűek elől elzárjuk az érvényesülés útját. "

Fontos ez az intézkedés azért is, mert tulajdonképpen a Pázmáneum ekkor vált a különböző nyugat-európai papnevelők egyenrangú vetélytársává. A Pázmáneum fennállásának 300-ik évfordulójára több cikk, tanulmány jelent meg pl. az idézett Fraknói tanulmány, Mössner: A háromszáz éves Pázmáneum / Vigilia 1936 III. 110- 121 p. / stb.

A kisiskolák.

Elsőként az 1560-ban Oláh Miklós esztergomi érsek elnökletével összeült nagyszombati zsinat rendelkezett a hazai kisiskolákról. E zsinat az egész királyi Magyarország katolikus vallási ügyeiben irányadó volt. Az elfogadott zsinati határozatokban külön rész foglalkozott a kisiskolákkal. E fejezet a magyar népoktatás történetének jelentős dokumentuma : az első hazai közületi rendelkezés és intézkedés a népoktatás szervezete és tartalma tárgyában.

Elrendelte a zsinat, hogy minden plébániának tanítót kell alkalmaznia. Ha a falu szegény, akkor több település együttesen fogadja fel a tanítót. A tanítók feladata : " tanítsák meg a gyermekeknek a betűismeret első elemeit; ha tehetséges, ismerjék a templomi szolgálathoz szükséges egyházi énekeket; maguk a tanítók értsenek az írás mesterségéhez is, hogy a jó tudományokra oktathassák azokat, akik alkalmasak ilyen tanulmányokra ".

Hangsúlyozza a rendelkezés a tanítók tanultságát és feddhetetlen életét, hogy tanítványaik előtt minden tekintetben példaképek lehessenek. Ezzel el lehet érni azt, hogy a gyermekek " ne csak ismereteket nyerjenek, hanem becsületesekké is váljanak; Istennek, az egyház főpapjainak, az uraknak, szüleiknek és tanítóiknak engedelmesek és a hitben szírárdak legyenek". A tanítók feladata az is, hogy a katekizmus szövegét kikérdezzék a gyermekektől. Ehhez azonban egyéni magyarázatot nem fűzhetnek, mivel ők is csak falusi tanítók, nem pedig teológusok vagy hittudósok. A kisiskola felügyelője mindenütt a helyi plébános.

Pázmány Péter 1629-ben tartott nagyszombati zsinatának napirendjén szerepelt a kisiskolák ügye. Pázmány figyelme kiterjedt az oktatás alsó szintjeire, a népoktatásban fontos egyházi-politikai-kulturális lehetőségeket látott.

A XVII.század elején szélesebbé vált a királyi Magyarországon a népoktatás. A katolikus falusi kisiskolák szervezete megszilárdult, a klérus - háta mögött az államhatalom teljes

politikai, hivatali és katonai apparátusával -nagy energiával kényszerítette ki a községek-től az iskolafenntartás költségeit, s a plébánosok felügyeleti hálózatán keresztül központilag tudta irányítani a tanítót. A nagyobb protestáns falvak latinos iskoláinak fő patrónusai a protestáns főúri családok voltak, s ha anyagi támogatásukkal nem is jeleskedtek különösképpen, mindamellet mindenütt a lelkipásztorok mellett állottak uradalmaik tisztjeivel, az iskolaügy tekintetében is. A falusi katolikus és protestáns iskolákban folyó oktatás-nevelés alapvető céljaiban nem volt lényeges különbség. / Mészáros 1972 /

De ugyancsak ezek a korábban megfogalmazott célok hatottak a városok és a mezővárosok különböző vallásfelekezeti iskoláiban : a katolikus kisiskolákban, valamint a katolikus és a protestáns kollégiumok legalsó osztályaiban folyó népoktatásban is. És ugyanezek az elvek érvényesültek a XVII.század utolsó évtizedeitől kezdve a korábban török fennhatóság alatt levő területen megszervezésre kerülő népoktatásban is.

Már az 1611-ben Forgách Ferenc esztergomi érseknek, Pázmány elődjének vezetésével lezajlott nagyszombati zsinat népoktatási határozatai jelentős továbblépésről tanúskodnak.

Névsort kellett vezetni minden plébánián az iskolára alkalmas gyermekekről, fiúkról, lányokról egyaránt; tekintélyes férfiakat kellett megbízni a falu lakosai közül, akik ösztönözni tudják a szülőket arra, hogy oktatásra küldjék gyermekeiket, a plébánosok feladatává tették, hogy keressék fel

az oktatásra nem járó gyermekek szüleit, és magyarázzák meg nekik az iskolába járás jelentőségét. Ahol a vizitáló hiányosságot talált a gyermekek oktatásában, ott jelentést kellett tenni az érseknek, amíg csak rendes kerékvágásba nem fordult a dolog. Négy-öt évenként a tanítót is meg kell látogatnia a vizitátornak : meg kellett győződnie " tudásáról, magatartásáról és tanításmódjáról " . / Péterfy 1742 / Első-sorban természetesen az iskolászerű templomi katekizmusoktatást szorgalmazták.

Pázmány említett zsinatán előírták ezen túl, hogy az iskolában tanult és a templomban előadott magyar nyelvű énekek csak az egyházi hatóság által jóváhagyott darabok lehetnek. Fontosnak tartották a plébánosoknak a szülőkkel való jó kapcsolatát : a tanítóval együtt érjék el, hogy otthon kérjék számon a szülők a gyerekektől, mit tanultak a magyarázatokból; a családban is tegyék meg mindazt, amire a gyermeket az oktatás során tanítják, és a szülők is neveljék gyermekeiket. És ismét szóba került az azokkal a szülőkkel való külön foglalkozás, akik nem törődnek gyermekük iskoláztatásával.

Igen szigorú volt Pázmány zsinata azokkal a szülőkkel szemben, akik gyermeküket protestáns iskolába járatták : tőlük haláluk esetén meg kell tagadni a katolikus temetést - rendelték. S a plébánosok ezen a zsinaton új feladatot is kaptak : legyen gondjuk azokra is, akik a falutól távol élnek, pl. a pásztorokra, és hassanak oda, hogy hetenként egyszer ők is részt vegyenek a misén, ezen keresztül nyerjenek okta-

tást a vallás dolgairól, a jámborságról.

Pázmánynak köszönhető az első olyan " canonica visitatio "- jegyzőkönyv, amelyben már részletes adatokat találunk a kisiskolákról is. 1634 szeptemberében és októberében - egy évvel egyetemalapítása előtt - végigvizitáltatta szinte az egész Felvidéket. A vizsgálatot Draskovitch György püspök, pozsonyi prépost végezte. A vizitáció jegyzőkönyvét Mészáros István ismerteti- / Mészáros, 1981 /.

Jezsuita gimnáziumok és konviktusok.

A XVI.század utolsó évtizedeiben már egész Európára kiterjedt a jezsuiták szerzetesrendjének szervezete. Magyar földön 1561-ben jelentek meg először Nagyszombatban, Oláh Miklós hívására s ettől kezdve 1567-ig ők töltötték be az újjáalakított gimnázium és akadémia tanári tisztségeit. Iskolaszervezési és - vezetési elveik azonban nem teljesen egyeztek az érsekével, ezért hat esztendő múltán eltávoztak.

Erdélybe Báthory István fejedelem telepítette be a jezsuitákat, aki mint lengyel király a lengyel jezsuiták számára Wilnóban gimnáziumot és kétfakultásos akadémiát alapított. Innen, a lengyel rendtartományból érkeztek Erdélybe az első jezsuiták 1579-ben, akik Gyulafehérváron, Kolozsmonostoron és Kolozsváron tevékenykedtek, elsősorban iskolaszervezési céllal.

Kolozsváron s Farkas utcai volt apácakolostort kapták meg,

melyet legjelentősebb erdélyi intézményükké fejlesztettek. 1581-ben ezt a fejedelem új földbirtokadományokkal látta el: " az ifjaknak a szent tudományokban és a klasszikus tudományokban való kiképzése céljából, hogy egyesek a szent hivatás betöltésére, mások a világi képzettség megszerzésére alkalmasabbak legyenek. " Itt lehetőség nyílik arra, hogy a " humanisztikus tanulmányokban, a latin, görög és héber nyelvekben, majd pedig egyik vagy másik fakultáson, akár filozófiából, akár teológiából " a legmagasabb rendű képesítést, vagyis a bakkalaureátust, a magiszterséget, illetőleg a doktorátust szerezhessék meg az erdélyi ifjak. Báthory nemsokára újabb birtokrészeket juttatott a kolozsvári iskolának. A rendház tagjainak száma nemsokára harmincra emelkedett, közülük kerültek ki a tanárok.

1581. május 10-én tartották a kolozsvári jezsuita egyetemen az első nagy iskolai ünnepélyt, ezen a fejedelem is részt vett fiával, Báthory Zsigmonddal együtt. Előttük zajlott le a nagydiákok disputája, a tanulók által előadott szindarab, végül pedig a tanulmányi jutalmak kiosztása.

Részletes képet ad az iskoláról az 1583-ban lebonyolított rendi felügyeleti látogatás. A tanulók száma ekkor 300 volt, közöttük 182 protestáns. Ugyanebben az évben nyílt meg - az ugyancsak Báthory István jóvoltából létesített - konviktus / bentlakásos diákotthon / a nagyobb diákok számára. Szabályzata szerint az ide való felvétel alsó határa 15 év, a nemesek és a gazdag polgárok gyermekei tandíjat fizetnek, míg a

szegények és a papnövendékek ellátásáról a rend gondoskosik. A felvétel feltételei között szerepelt a vallási hovatartozás. 1585-ben a konviktus létszáma meghaladta a nyolcvanát, az összes tanulók száma pedig 450 körül mozgott. Pázmány maga is a kolozsvári jezsuitáknál tanult ekkor.

Míg azonban a királyi Magyarországon a XVI-XVII. század fordulójától kezdve egyre erősödött a jezsuiták tanügyi hatása, Erdélyben Báthory István 1586-ban bekövetkezett halála után az erdélyi protestáns rendek szembefordultak a jezsuitákkal, s az 1588-as erdélyi országgyűlésen már kiűzetésüket követelték, - a Habsburg befolyást erősítő, illetőleg erőszakos térítő tevékenységüktől tartva - a fejedelemség területéről. Erre még ugyanabban az évben törvényt szavaztak meg. Báthory Zsigmond fejedelem ugyan újabb törvénnyel elérte, hogy 1595-ben visszatérhessenek, de azután 1603-ban végleg kiutasították őket Erdélyből.

A királyi Magyarországon a feudális földesurak jelentős részét sikerült az ellenreformáció rohamainak eredményeképpen visszatéríteni a katolikus egyházba a XVII. század folyamán. Nehezebben érték célt az ellenreformációs törekvések a királyi városokban, amelyek legtöbbször lakossága általában német anyanyelvű volt a királyi Magyarországon éppen úgy, mint Erdélyben, s zömükben lutheránus vallású. A városok vezetősége a hagyományos előjogokat féltette. A szabad pap-és iskola-rektor-alkalmazás jogainak megtörése után további jogok csorbulását, illetőleg megszüntetését várhatta. Ezért a XVII. szá-

zad első felében a legtöbb királyi város erőteljesen védte magát az ellenreformációs kísérletek ellen.

A legtöbb királyi város magisztrátusa a XVI. század második felében protestánssá tette papját, templomát és iskoláját, hosszabb-rövidebb átalakulási folyamat eredményeképpen. A hazai katolikus iskolaügy intézői többféleképpen próbálták megtörni a városi tanácsok ellenállását és elzárkózását. Egyrészt arra hivatkoztak, hogy a városok katolikus lakosságának is joga van templom és iskola fenntartására. Másrészt a városokban vásárolt, illetőleg király-kincstári ajándékképpen szerzett házakba beköltöztetve próbálták letelepíteni a jezsuitákat. Először lelkipásztori feladatokkal bízták meg őket, hogy azután - ha majd megvetik lábukat - , kiterjesszék tevékenységüket az iskolaszervezésre is. Egyre több helyen követelték, hogy a város katolikus lakosságának képviselői is kapjanak arányos helyet a városi magisztrátusban, s egyre több helyen kezdték felvezni / maguk mögött tudva a király hatalmát /, hogy a feudális jog alapján a katolikusokat illeti - akárhányan vannak egy városban - azoknak a templomoknak és iskoláknak a használati joga, amelyeket a városi magisztrátus annak idején, a reformáció " behozatalakor " a katolikusoktól vett el és tett protestánssá. Egyre erőteljesebben hangoztatják : a városi pénztárból, a város közvagyonából ne csak protestáns intézményeket tartsanak fenn. Jelentős mozgósító-agitativ szerepet töltöttek be ebben a folyamatban a királyi hatóságok éppen úgy, mint a jezsuiták.

A katolikus iskolaügy vezetőinek szivós és kemény harcát a protestáns királyi városok vezetői ellen a jezsuita iskolák elterjesztéséért és meggyökereztetéséért jól példázza néhány királyi városunk XVII. századi egyháztörténetéből keimelt alábbi néhány részlet.

A katolikus többségű városokban aránylag könnyebben ment a jezsuita gimnázium megnyitása. Pázmány esztergomi érsek alapítványa tette lehetővé a korábbi városi gimnáziumok utódai-ként 1616-ban a nagyszombati, majd 1626-ban a pozsonyi jezsuita gimnázium megnyitását. Legtöbb gimnázium megnyitásában jelentős szerepe volt Pázmánynak. Abban is, hogy 1627-ben Győrben is megkezdhatték a jezsuiták gimnáziumukban a tanítást. / A nagyszombati gimnáziumba alapításakor beolvadt még 1586-ban Zríováralján megnyitott, majd 1598-ban Sellyére áttelepített - s városba addig bejutni nem tudó - jezsuita gimnázium, javadalmaival együtt. /

A királyi Magyarországon szivós agitációs és szervező munka eredményeként szervezhették meg gimnáziumukat a jezsuiták : Komáromban / 1633 /, Szatmárban / 1634 /, Sopronban / 1636 /, Ungváron / 1636 / és Trencsénben / 1655 /.

Egészen más körülmények között sikerült letelepedniük a jezsuitáknak Kassán. Szokásuk szerint itt is " misszió " -t akartak alapítani. / Ez azt jelenti, hogy 2-3 jezsuita páter magánházaiban lakva, ugyanitt istentiszteleteket tartva, lelkipásztori munkát végez, valamiféle " előretolt támaszpont " -ként. / 1601-ben sikerült a városban ilyen missziót létesíten-

niük, de már 1602-ben el kellett hagyniuk a várost a magisztrátus parancsára. Később ismét lehetőségük nyílt a missziós munka folytatására, de csak a korábbi keretek között. 1643-ban azután a kassai jezsuitáké lett - Pázmány közbenjárására - a mislei elenyészett prépostság birtoka. Elegendő anyagi alapjuk lett volna iskolaállításra, a városi tanács azonban nem engedélyezte gimnáziumuk megnyitását.

Pázmány és a katolikus, Habsburg-hű nemesség azt várta el a jezsuiták gimnáziumaitól, hogy az ellenreformáció eszméitől áthatott, tanult és művelt férfiakat neveljenek, akik egyaránt helyt tudnak állni a különböző világi és egyházi tisztségekben.

A jezsuiták általános eljárás módja az elemi ismeretek tanításával kapcsolatosan a helyi viszonyokhoz alkalmazkodott. A helybeli katolikus kisiskolára támaszkodva szervezték az elemi oktatást, annak nivójától függött saját elemi oktatásuk részletezettsége. A hazai jezsuita iskoláknak általános jellemzője volt, hogy a parva alá nyúló csoportokat is szerveztek. Így alkalmazták a mindenütt szorgalmazott jezsuita elvet: csak azokat szabad felvenni a tulajdonképpen első osztályba, a principiába, akik már jól tudnak olvasni és írni. / Bár az írás, pontosabban a " szépírás " ebben az időben mindenütt több esztendő gimnáziumi stúdium is volt. /

Jezsuita előírások szerint felekezeti különbség nélkül vették fel pl. a győri gimnáziumba a tanulókat, de a poétikai és retorikai osztályokba már nem engedtek " eretnek " diákot. Vagy

katolikus hitre tértek, vagy kimaradtak.

A tanulók zöme, nyilván főként a nem nemesi származásúak, nem végezte el a teljes gimnáziumot - általános vonás ez a korban. Ez azonban nem a mai értelemben vett "lemorzsolódás". Nem is volt céljuk eljutni a retorikai osztály végéig. Mivel csak egyetlen középfokú iskolatípus, a gimnázium állt rendelkezésre minden tanulni kívánó gyermeknek, azért az egyes gyermekek és ifjak csak azokat a szinteket sajátították el a gimnáziumban, amelyek egyéni életcéljukhoz szükségesek voltak, majd pedig gyakorlati módon tanultak tovább, s végül többségük iparos, kereskedő, hivatalnok vagy éppen falusi tanító lett. Az életpályák, foglalkozások szerinti külön iskolatípusok megteremtésére az igény még nem merült fel társadalmi méretekben.

A jezsuiták számos hazai városunkban konviktusokat is vezettek. Ezek mai értelemben vett diákotthonok, azaz szállást, étellemezést és tanulási lehetőséget nyújtó bentlakásos intézetek voltak, a gimnáziumtól szervezetiileg függetlenül, önálló felnőtt vezetőkkel: a régenssel és a vicerégenssel, akiknek ez volt a fő foglalkozásuk. A konviktusok lakói a többi, a városból bejáró diákkal együtt vettek részt a gimnáziumi tanulmányokban.

Konviktus megnyitását is csak akkor vállalták a jezsuiták, ha annak anyagi feltételeit a királyi, főúri, főpapi alapítók megfelelőképpen biztosították. Ez - akárcsak gimnáziumaiknál - földbirtokot és pénztőkéket egyaránt jelentett. Az

alapítványok nagysága szerint állapították meg a konviktusba felvehető növendékek számát, akiknek egy része dijtalanul, más része pedig megfelelő fizetés ellenében lehetett a konviktus lakója. A jezsuiták a konviktust is fontos nevelő intézménynek tekintették, ezért annak életében is következetesen érvényesítették pedagógiai elveiket.

Akárcsak a kisiskolák és a gimnáziumok szervezésében, a konviktusok alapításában is Pázmány adta a mintát a nagyszombati jezsuita konviktus létrehozásával, példáját azután mások is követték.

Elsősorban az elszegényedett nemesek gyermekei számára szervezték a konviktusokat. A konviktusba való felvétel feltételeinek részletezésénél ezt is olvashatjuk Széchenyi György kalocsai érseknek a győri konviktust 1684-ben létrehozó alapítólevelében : elsősorban felveendő a nemesi ifjuság, " sőt a polgári is, a tisztességes szülőktől származók és a jó erkölcsűek " - tehát polgári származású ifjakat is felvehettek a konviktusokba. / Acsay, 1901 /

További feltételek: magyarok legyenek, a korhatár a betöltött 12 év, hogy elkezdhessék a grammatikai tanulmányokat. A konviktusok növendékeinek száma az alapítványtól függött, de általában sohasem volt magas. Szervezőik ugyanis arra törekedtek, hogy ezek a nevelő intézmények ne tömegszállások legyenek, hanem tisztas, aránylag kényelmes életmódra adjanak lehetőséget, mert csak így módon lehetnek " a jámborságban és a tudományokban való előrehaladás " otthonaivá. Ezért a kon-

viktusok lakóinak létszáma a XVII. században általában 20-30 között volt.

Jól kifejezi a konviktusok alapításának ellenreformációs célját Széchenyi érsek említett győri alapítólevelének zárómondata : " szolgáljon ez az alapítvány Isten szent fölsége előtt kellemes áldozatul, a római katolikus egyház fölvirágoztatására, az egész magyar haza hasznára...".

A Pázmáneum mintájára II. Ferdinánd támogatásával 1630 után kezdte el működését a nagyszombati kollégium, mely István király nevét viselte. Pázmány anyagi erői ekkor már megoszlanak, így kénytelen a királytól is támogatást kérni. " Én ugyan minden tehetséggel rajta vagyok, hogy minél több ifjút neveljek az egyházi pályán, mivel azonban a szükség felülmulja erőmet, Felséged trónusához fordulok, és kérem Felségedet, hogy kegyeskedjék anyagi megterhelés nélkül támogatni törekvéseimet. "21/.

A nagyszombati egyetem.

A fenti törekvések a nagyszombati egyetem létrehozására irányultak, mely Pázmány iskolaalapító munkájának koronája lett. Az alapítólevélben ezt írja : " gyakran aggódva fontolgattam magamban, hogyan lehetne Magyarországon előbbre vinni a katolikus vallást, és hogyan szolgálhatnék a nemes magyar nemzet méltóságának is. Minden más eszköznél előbbre valónak tűnt fel előttem egy tudományegyetem felállítása, hogy ott a har-

cias nemzet lelkülete szelidüljön és az egyház és állam szolgálatára alkalmas emberek képeztesse. Most azonban mivel némi anyagi eszközök állnak rendelkezésemre, úgy látszik, tehetek valamit, ha nem éppen a dolog nagyságához, de mindenestre a lesulytott haza helyzetéhez illőt. " 22/.

Erre a legkedvezőbb helyet Nagyszombat nyújtotta komoly hagyományaival.

1543-ban foglalta el a török a magyar művelődés ősi fellegvárát, Esztergomot. A káptalan, nagy múltú iskolájával együtt Északnyugat-Magyarország egyik kis szabad királyi városába, Nagyszombatba települt. Ide tette át székhelyét az esztergomi érsek is.

Nagyszombat meglevő városi-plébániai iskolája az átköltözött káptalani iskola számára biztosította a " schola minor " tagozatot. A " schola maior " növendékei részére 1551-ben hívta meg a káptalan a sienai Petrus Illicinus jogtudóst, aki Kákkóban, majd Bécsben volt előbb a görög nyelv tanára és itt Nagyszombatban később irányító szerepet kapott az iskola szervezetében.

1553-ban foglalta el a nagyszombati székesegyházban az esztergomi érseki széket Oláh Miklós, az egyik legkiválóbb XVI. századi magyar humanista. Ifjúkorában a Jagellók budai udvarában tett szert mély humanista műveltségére, s annak idején még bejáratos volt Mátyás király egykori hires könyvtárába. 1526 után évtizedeken át II. Lajos király özvegyének, Mária királynőnek volt titkára Németalföldön. Ott-tartózkodása alatt

személyes kapcsolatban állt Rotterdami Erazmusszal, és maga is jelentős irodalmi-történeti műveket alkotott.

Egyik legelső érseki tennivalója a káptalani iskola újjászervezése volt : 1554. január 1-én lépett életbe az a megállapodás, amelyet ez ügyben a káptalannal és a városi magisztrátussal kötött. / Békefi, 1897 /

A megegyezés alapján - a meglevő nagyszombati városi-plébániai iskolát az áttelepült eszetromi káptalani iskolával egyesítette : így létrehozta a nagyszombati káptalani-városi iskolát.

Alighanem az esztergomi káptalani iskola valamelyik előző szabályzata alapján készült e nagyszombati megállapodás kezünkben lévő szövege. Ebből az 1554-es dokumentumból éppen ezért nemcsak azt tudjuk meg, hogy milyen volt az 1550-es évek elején egy káptalani-városi iskola " schola minor " tagozatának élete, hanem azt is, hogy milyen lehetett ez az iskola még 1543 előtt az esztergomi várhegyen, Bakócz és Szalkai érsek idejében, az 1510-es, 1520-as években.

A megegyezés kimondja az első pontban, hogy a " sublector vagy iskola-rektor ", azaz az iskolavezető kiválasztása - " a hagyományos módon " - a lektor-kanonok joga, az ő kötelessége arról gondoskodni, hogy " az iskola vezetésére és az ifjúság nevelésére tudós, katolikus és minden tekintetben megfelelő férfiú alkalmaztassék, s amennyire csak lehetséges, legyen a tudományok magisztere. " 23/.

Az iskolarektort egy kanonoki hely illette meg és most is feladata, hogy az érsek helyettesével és az énektanárral a pap-

szenetlenség előtt állókat vizsgáztassa. És ugyancsak az iskola-rektor hagyományos kötelezettsége, hogy prédikációt tartson a székesegyházban a klérus előtt a zsinat napján.

Az iskola-rektor legfőbb feladata : " főként a zsenge korú növendékekkel sajátíttassa el a grammatikát, ez ugyanis minden tudomány ajtaja." Már megjelenik itt a grammatika tanulmányok négy foka, négy " osztálya ", amely a " prozódia " -val, azaz hangtannak kezdődik, " orthographiá " -val / szabatos írás / és " etymológiá " -val / szótan / folytatódik, végül a "szintaxis "-szal / mondattan / zárul.

" Ez után a költőket kell magyarázni : Vergiliust, Horatiust, Ovidiust, a szónokok közül Cicerót, Quintillianust, a történetírók közül Titus Livium, Sallustium. Saját belátása szerint válassza ki az iskolarektor azokat a költőket, szónokokat és történetírókat, akiknek művein keresztül a grammatikai szabályok érvényesülését szemléltetni kívánja. Kétségtelen, hogy a magyarországi iskola tananyagában még nem szerepeltek ilyen bő gazdagságban az ókori latin klasszikusok művei. Logikával, retorikával és számolással is kell foglalkozniuk a növendékeknek. Emellett a kijelölt időben meg kell tartani a disputákat éppen úgy, mint a szónoki gyakorlatokat. A tanulók egyéni képességeik szerint kapják hetente egyszer a könnyebb-nehezebb írásbeli feladatokat : adott témára kell szónoki beszédet fogalmazni vagy levelet szerkeszteni, költeményt írni.

Az iskolarektor elsőrendű feladatává teszi a szabályzat, hogy

lelkiismeretesen gondoskodják " tanult " segédtanítókról, egyrészt akik előadásaikkal részt vesznek a növendékek oktatásában, másrészt magánjellegű oktatás keretében az iskolarektor által előadott tananyagot a növendékekkel átisméltetik, begyakorolják.

Az iskola növendékei a tandíjfizetés szempontjából két részre oszlottak. A kezdők 50 magyar denárt fizetnek, azok pedig akik a " tanulmányokban már előbbre haladtak " évi egy forintot, " vagy ha szüleik többet akarnak adni, akkor az iskolarektor többet is elfogadhat. " Nyilván németalföldi tapasztalatai alapján Oláh Miklós iskolareformja sarokpontjának az iskolarektor megfelelő anyagi ellátottságát tartotta, ezért igen tekintélyes jövedelmet biztosított az iskolarektor számára. A megállapodás külön pontban rögzíti, hogy a nemesi gyermekek magánoktatásáért járó díj teljes egészében az iskolarektoré, ennek összege annyi, amennyiben ő a szülőkkel megegyezik. A segédtanítók számára is jövedelmet rendel el a szabályzat. Övék az ünnepélyes temetésekért fizetett összeg kétharmada; mind a városi lakosok, mind pedig a kánok előtt tartott rekordációkból befolyt pénz, s a városi tanács minden héten négy font húst juttat nekik, valamint évenként öt akó bort. A szabályzat ösztönzi a növendékek szüleit és pártfogóit : ha úgy látják, hogy ezek a nagydiák-segédtanítók eredményesen oktatják-nevelik a gyermekeiket, akkor hívják meg őket ebédre, vacsorára és segítsék őket különféle módokon, hogy így még nagyobb serénységre és szorgalomra serkentsék őket.

Nem bizhatta azonban a segédtanítókra az iskolarektor fontos vasárnapi és ünnepnapra kötelezettségét : az arra a napra rendelt bibliai szöveget, valamint a nagyobb katekizmus magyarázatát a növendékeknek. Ennek befejeztével átvonultak a templomba misére. Hétköznapiokon reggel csak az iskolások negyedrésze vett részt a misén. Az iskolarektornak saját költségén kellett alkalmaznia az énektanárt, aki mind a gregorián, mind pedig másfajta egyházi énekeket tanított a növendékeknek.

A szabályzat az iskolarektoron, az énektanáron és a segédtanítókon kívül még egy " tanférfiú "-ról rendelkezik, a felügyelőről / circator /, akinek feladata : felügyelni a növendékek magaviseletére az iskolában, a templomban, a körmeneteken, a temetéseknél stb.

Hagyományos módon továbbra is a város vállalta magára a gondoskodást az iskolaépületekről : biztosítják az iskolatermeket, mellettük a diákszállásokat " a növendékek számára megfelelően, most és az elkövetkezendő időben " , hogy minegyik iskolaterem " elég tágas legyen az iskolások befogadására " és legyen elegendő " diákkamra " azaz szálláshely is.

Az 1554 január 1-én életbe léptetett nagyszombati megállapodás egy ilyen szervezetű, ilyen belső életű, ilyen tananyagú iskolával kívánta megvalósítani a már a korábbi évtizedek humanista káptalani-városi iskoláiban megfogalmazott célt, amelyet így fogalmaztak meg : " Mind a keresztény hit terjesztése érdekében - amelyre első és különleges gondot kell fordí-

tani - , mind pedig a városok vezetése, valamint az államok kormányzása érdekében feltétlenül szükséges az iskola megreformálása... " 24/.

Oláh Miklós első nagyszombati iskolaszabályzata jól összefoglalta a káptalani-városi iskolák már jóval korábban megindult humanista szellemű és irányú fejlődését. Ez az iskola már csak részben papképző intézmény, mert növendékeinek nagyobb hányadából vallásos meggyőződésű, klasszikus műveltséggel rendelkező világiakat kíván nevelni - nemeseket az állam, a megyék szolgálatára, polgárokat a városok vezetésére.

A tudatosan megtervezett iskolafejlesztés második szakasza már nem a múlt összefoglalását tűzte ki célul, hanem a jövő egyik legfőbb hazai iskolatípusát elővételezte 1558-ban.

A nagy múltú visszatekintő esztergomi káptalani iskolára vonatkozó új okmányt 1558. február 20-án írta alá Oláh Miklós. A továbbfejlesztés lényege : az előző dokumentumban megalapozott iskola teljesebb oktatótestületet kapott. Az iskolarektor és az énektanár mellé még két tanári státust szerveztek, a kollaborátorok állásait rendes fizetéssel látták el és új állást kreáltak az iskola legfelsőbb vezetésére.

Az iskolarektor a latin grammatikát tanuló fiúk osztályában folyó oktatást vezette a latin nyelvtannal párhuzamosan, illetőleg annak megtanulása után a klasszikus latin szerzőket tanulmányozták. Az új tanárok közül az egyik a görögösök osztályának élére került a görög nyelvtan oktatása és a görög szerzők magyarázata folyt itt, de logikával is foglalkoz-

tak. A másik új tanár irányította a retorika-osztályt : a retorika tanításán kívül részt vett a latin és a görög nyelvtan tanításában is, és - ha tudta - a héber nyelvet is oktathatta. Hozzáteszi a szabályzat : az iskolarektornak jól kell tudnia magyarul, az egyik tanárnak szlovákul, a másiknak pedig németül, de még jobb, ha mindkét nyelvet értik.

Az iskolarektor irányítása és felügyelete alatt működtek a legkisebb gyermekek tanítói. Feladatuk, hogy a kisgyermeket olvasásra, írásra, valamint a latin és a görög névszóragozásra megtanítsák. Ennek fejében az iskolarektor megosztja velük a kisgyermek által fizetett tandíjat.

Az énektanár mindennap ebéd után tartott énekórát, de segédkezett a latin, görög és a héber nyelvoktatásban is. Ő vezette a székesegyházi kórust is, s az alapítványok terhére kellett ellátnia mind a férfiénekeseket, mind pedig a magas szólamokat éneklő fiúkat élelmezéssel és ruházattal.

Az iskola legfőbb vezetője azonban ettől kezdve már nem a lektor-kanonok, hanem az érsek által kinevezett igazgató-professzor, a szuperintendens, aki a "schola maior" nagydiákjai részére tartott teológiai előadásokat, illetőleg más tudományszakokat is előadott, elsősorban valószínűleg jogot.

A szabályzat azt is a szuperintendens feladatává tette, hogy kezdje meg egy helyi nyomda felállításának munkálatait.

Oláh Miklós azonban ebben, az 1558-ban kelt okiratban már a továbbfejlesztés harmadik fázisát is bejelentette : az egyetemek ars-fakultásáb oktatott filozófiai tantárgyak beveze-

tésével, illetőleg újabb birtokadományok szerzése után rábirja a királyt, hogy nagyszombati intézetének adja meg az egyetemi tudományos fokozatok adományozásának jogát. Terveinek ez a szakasza azonban nem valósult meg, mert egyaránt akadtak anyagi és személyi problémák az intézmény egyetemi fakultássá fejlesztése körül. Nem következett be az sem, hogy felszabadulnak a török uralom alatti érseki és káptalani birtokok, de az sem, hogy visszatérhet esztergomi székhelyére, sőt a protestánsok támadásai egyre több erejét kötötték le, igénybe vették munkatársait, apasztották anyagi tartalékait.

Az 1554-es iskolaszervezet változatlanul érvényes volt 1558 után is. Megszabta a káptalani-városi iskola életének kereteit, megvetette ennek anyagi alapjait. Az 1558-as okirat mindezt érintetlenül hagyva, több tanári státust bocsátott e káptalani-városi iskola rendelkezésére. Ez azonban már nem egyetlen város érdekében történt - erre utal a királytól való birtokszerzés és a személyes érseki gesztus ténye -, hanem egy szélesebb körű perspektivikus fejlesztés igényével és céljával.

1559-ben kelt az a levél, amelyben Johannes de Victoria, a bécsi jezsuita rendház vezetője részletesen beszámolt római rendfőnökének Oláh Miklós nagyszombati iskoljáról. / Lukács-Polgár, 1959. / Az érsek ugyanis tárgyalásokba kezdett a jezsuiták nagyszombati letelepítéséről, s Victoria ezért személyesen szemrevételezte a meglevő helyi állapotokat.

A levélből kiderül, amelyet más adatok is megerősítenek : rugalmasan alkalmazva az 1558-as előírást az iskolarektor, valamint a másik tanár és felnőtt fő hivatású kollaborátorok foglalkoztak a "schola minor " tagozat növendékeivel. Petrus Illicinus teológiát, Nicasius Ellebodius pedig görög-latin filológiát adott elő a " schola maior " tagozaton. A nagyszombati iskolának ebből a Victoria által adott tananyag-és szervezetrázlatából is kiderül, hogy valóban a görög-latin filológia hazai központja lehetett ezekben az években Oláh Miklós nagyszombati iskolája.

Ebben az időben már Telegdi Miklós, az Oláh Miklós által megindított ellenreformációs küzdelem egyik neves alakja a nagyszombati iskola vezetője. 1562-ben nyomtatásban megjelentette a " Petrus Canisius " egész Európában elterjedt katekizmusát. Magyar nyelvű prédikációs köteteivel a papságot akarta ellátni megfelelő anyaggal. Szívügye volt a magyar nyelvű templomi ének is. 1577-ben megindította a nagyszombati nyomdát, ahol a nagyszombati iskola tanárainak és saját hitvitázó magyar nyelvű iratainak teremtett nyomdai előállítási lehetőséget. A nagyszombati iskola jelentős egyénisége volt ebben az időben Monoszlói András, számos magyar nyelvű hitvitázó könyv írója.

Oláh Miklós nagyszombati iskolája mögött a jól kiemehető hazai előzmények álltak : főként a hazai káptalani iskolák, valamint a XV-XVI. század fordulóján, s a XVI. század első felében felvirágzó, klasszikus szerzőket magyarázó városi

humanista iskolák. Az új intézmény azonban nemcsak a múlt értékes kezdeményezéseinek és eredményeinek összefoglalását teremtette meg, nemcsak ezek szintézisét hozta létre, de nem is csak a humanista elvek szétterülését, polgárivá válását segítette elő, hanem egyben megalkotta egy ezután több évszázadon át virágzó hazai oktatási-nevelési intézmény első - sok vonatkozásban még átmeneti - formáját, a katolikus és protestáns kollégium típusú iskola prototípusát.

Nem véletlen azonban az sem, hogy éppen Oláh Miklós nagyszombati iskolájából fejlődött ki - a következő évszázadban - hazánk első, máig létező egyeteme.

Pázmány reális egyetemszervezőnek bizonyult. Az Európa-szer- te jól működő kétfakultásos jezsuita egyetemtypust / ami egyébként azonos volt sok nyugat-európai város protestáns akadémia típusával / kívánta megvalósítani. Ez egyrészt a maga nemében teljes, befejezett képzést adott mindkét fakultásán; másrészt a filozófiai fakultáson szerzett művelődési anyag megfelelőnek látszott a nemesség és a polgárság felső rétege számára nyújtandó általános műveltségül; harmadsorban arány- lag tökéletes megszervezésére lehetőséget adott a rendelkezésre álló anyagi alap; s végül ez a jezsuita egyetemtypus alkalmas volt a továbbfejlesztésre, az újabb fakultásokkal való teljesebbé tételre.

Az alapstudiumot a bölcsészeti fakultás jelentette, ennek el- végzése jogosított a teológiai fakultáson végzendő tanulmá- nyokra. Pázmány a nemesi ifjakat elsősorban a filozófiai ta-

gozat elvégzésére kívánta ösztönözni, a világi pályákra ezt tartva szükségesnek. A teológiai fakultáson ugyanis csak a papi pályára készülőköt oktatták.

A bölcsészeti kar háromévfolyamos volt./ Szentpéter, 1935 / Az első évben logikával, a második évben fizikával és matematikával, a harmadik esztendőben pedig etikával és metafizikával foglalkoztak, úgy, ahogyan azt a "Ratio Studiorum" még 1599-ben előírta. Az öt tudományt öt professzor oktatta. Szervezetileg hozzájuk tartozott az egyetem orvosa, s munkájukat a dékán vezette.

Az intézmény egyetemi privilégiumából következett, hogy egyes fakultásainak joga volt a tudományos fokozatok odaitélésére. A bölcsészkar másodéves növendékei, ha eredménnyel tették le vizsgáikat, a "baccalaureatus" fokozatát nyerték el; ha pedig sikerrel vizsgáztak az előírt tananyagból a harmadik évvégén, akkor "a magister artium liberalium et philosophiae" cím birtokosai, azaz magiszterek lettek.

Az egyetemi hallgatók munkája a szokásos módon itt is elsősorban a professzorok előadásainak meghallgatásából és lejegyzéséből / sok volt még itt is a tanári diktálás /, a hetenként sorra kerülő zártkörű és a havonként megrendezett disputációkban való részvételből állt, mely nyilvános volt. Az egyes évfolyamokon a legjobb növendékek ún. Partheon-csoportokat alkottak. Ezek keretében önállóan megbeszélték, megvitták, tovább fejtegették az előadásokból, jegyzetekből el-sajátított anyagot. Megszervezték az akadémiákat / azaz diák-

köröket / is. Az előadások és a különféle csoportokban folyó munka nyelve a latin volt, de az alkalmoszerű nemzeti nyelvű értelmezés sem volt ritka.

A filozófiai fakultás tanárainak java része - akárcsak a teológiai karon - magyarországi származású, sőt zömében magyar nemzetiségű volt. A kor általános szokása szerint a tanárok itt az egyetemen sem szakosodtak. Egy-egy évfolyam a sorra kerülő összes szaktudományt egyetlen tanár oktatta a rektor évi rendelkezése szerint.

A nagyszombati egyetem két fakultásának sikeresen megindult munkáját alig egy évtized múlva megzavarta I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadjárata, amelynek során seregeivel az egész Felvidéket elfoglalta, így Nagyszombatot is. A fejedelem azonban oltalomlevélben garantálta a jezsuiták személyi és vagyoni biztonságát.

Pázmány érsek-utódaiban már az egyetem továbbfejlesztésének a terve is megérlelődött. Lósy Imre 1642-ben végrendeletileg 15 ezer forintot hagyott a jogi kar megszervezésére. Mások azonban nem követték példáját, csak két évtizeddel később Lippai György, aki 1665-ben az alptőkét ugyancsak 15 ezer forinttal megtoldotta. A két primás alapítványa együttesen már lehetővé tette a terv megvalósítását. Az egyetem jogi karának alapítólevelét 1667. január 2-án irták alá. Az esztergomi káptalan felügyelete alatt álló új egyetemi fakultás 1667. január 16-án nyitotta meg kapuit.

A dékán mellett négy professzor látta el az oktatást. Egyi-

kük a római jogot, a másikkuk a kánonjogot, két tanár pedig a hazai jogot oktatta.

Az alapítástól kezdve vezetett egyetemi " Matricula " növen-
déknévsorait olvasva látható, hogy a hallgatóság túlnyomó
része katolikus ifjakból állt. De az is megállapítható a ne-
vekből, hogy az egyetem három fakultása az alapító szándéka-
inak megfelelően - már a XVII. században - valóban " alma
mater "-e, oktatója-nevelője volt az akkori királyi Magyar-
ország katolikus állami és egyházi vezetőinek, akik a Páz-
mány alapította intézményben - a mai Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem őseiben - tanulmányi éveik alatt a megszerzett művelt-
ség mellett bizonyára egész életükre szóló, meghatározó, szil-
lárd meggyőződést kialakító hatásokkal gyarapodtak.

Pázmány egyetemi alapítványlevelét 1635-ben II. Ferdinánd ki-
rály jóváhagyta és megerősítette, így ez év november 13-án
ünnepélyes külsőségek között megnyílt az egyetem, mely elő-
ször hittudományi és bölcsészeti karból állott. Pázmány ekkor
már " roskatag állapotáról " panaszkodik, mégis teljes akti-
vitással dolgozik az egyetem munkájának megszervezésénél.
Egyetemi könyvtárat létesít, kísérletet tesz, hogy a budai
töröktől visszavásárolja Mátyás király könyvtárának maradvá-
nyait, de ez a kísérlete kudarccal végződött, mivel a törökök
elutasították a kínált összeget. Az esztergomi káptalan tu-
lajdonában lévő Telegdy Miklós pécsi püspök nyomdáját a nagy-
szombati egyetem mellé telepítette, hogy elősegítse a tudomá-
nyos munkát igényes és gyors, nyomtatásban megjelenő sajtó-

termékekkel s egyben megkönnyítse az ifjú értelmiség könyvekkel való ellátását.

Az egyetem létrehozását már nem mennyiségi, hanem elsősorban minőségi meggondolások vezették. Az egyetem szervezeti felépítését Pázmány a jezsuitákkal egyetértésben alakítja ki, vezetését is rájuk bizza. Figyelemmel kíséri munkájukat, segíti, ugyanakkor, ha szükségesnek tartja, főpapi hatalmával korlátozza is őket.

Mégis a Pázmáneum maradt az az intézet, mely alapítójához legközelebb állt. Élete utolsó napjaiban is foglalkoztatta annak sorsa. " A halál csodálatos szörny : annak, akire kezeit kinyújtotta, a meggondolásra időt többé nem enged. Erőimet szembetűnően fogyni érzem, és - mivel pedig tudom - hogy halálom után nem minden akaratom szerint fog történni, a bécsi papneveldém javára szánt összeget, melynek mennyiségét nem tudom, még életemben kívánom Tisztelendő Atyaságodnak átadni, avégből, hogy azon halálom után ingatlan birtok vásároltassék, és az ekként gyarapodó jövedelmekből nagyobb számra, mint eddig neveltessenek magyar ifjak egyházi pályára. " Hmira atyának egy ládában adta át hagyatékát s a ládában sajátkezű irásával állt a következő levél: " mikor az általunk alapított Pázmány intézetet a jó papok örök forrása gyanánt gyarapítani igyekeztünk, azon cél lebegett szemünk előtt, hogy Magyarország alkalmas papokat nyerjen, kik az Isten dicsőségét, a katolikus vallás érdekeit előmozdítják tudományos és vallásos buzgóságukkal az Örök Jóság iránt

az emberekben a szeretetet és a tiszteletet növeljék."25/. Ez volt Pázmány utolsó ajándéka, mivel az iskolaalapító 1637 március 19-én elhunyt.

Politikai, egyházi teendői mellett iskolaszervezői, nevelői tevékenysége szinte egész életét végigkísérte. A legválságosabb időszakokban sem feledkezett meg az általa alapított iskolákról és ezek növendékeiről.

A dolgozat ezen részét zárja le egy idézet Pázmány 1633 júniusában Pozsonyban kelt leveléből, melyben a Pázmáneum kormányzóját vigasztalja. Ez a részlet önmagában is sokat elárul Pázmány pedagógiai felfogásáról, és a nevelésbe vett hitéből. " Remélem azonban, hogy kellő feddés után engedelesebbek leendenek. A világ ügyei nem intézhetők el nehézségek nélkül. Kivált ahol az ifjúsággal van az embernek dolga. De nem szabad ezért lelkiileg összetörni : annál kevésbé kislelkűvé válni. Mert miként a betegeket, úgy az ifjakat is istápolni állik. S, hogy Tisztelendőséged ezt meg is fogja tenni, nem lételkedem. Van jutalom a Te munkád részére Atyám ! És a bő gyümölcs, melyet az intézet teremt, jól ellensúlyozza a kellemetlenségeket. " 26/.

A pázmányi prédikációk.

Akár a pázmányi életmű egészét vizsgáljuk, akár a szakirodalom megállapításai között böngészünk, a pedagógiai szempontú elemzéshez legalkalmasabbak Pázmány prédikáció-gyűjteményei. Ez a gyűjtemény, mely 101 beszédből áll, több évtizedes munka eredménye. Többször, több változatban hangzottak el ezek a beszédek a pozsonyi és nagyszombati templomok falai között. Pázmány alakította, csiszolta prédikációit, figyelve a hallgatóság összetételére, az aktuális vallási és társadalmi eseményekre és változásokra, míg végre, nem sokkal halála előtt papírra vetette őket.

A beszédek 1636-ban A római Anyaszentegyház szokásaiból, minden Vasárnapokra és egy-néhány Innepekre rendelt Enavéliumok, Prédikációk, mellyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter esztergomi érsek 27/. címmel jelentek meg.

Az ekkor 67 éves beteg főpap több helyütt említi, hogy munkáját nem tartja befejezettnek, további, már meg nem valósuló tervekről beszél. Pl. " Noha második és harmadik napja Husvétnek és Pünkösödnek, oly illő innep, mint az első nap: és azokra is rendeltem volt predikációkat : de szinte akkor érkezének a nyomtatók, a husvéti predikációk nyomtatására, mikor egészségembontakozási és Ország Gyótlésének foglalatossági üdőt nem engedének, hogy rendbe-hozzam és kiterjesszem azokra a napokra rendelt predikációkat " .

" Szándékom vala, hogy még egy-néhány Prédikációkat kiterjesztek, melyek üszögében vannak írásaim között... De mivel a könyv feletéb-öregbedett, és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott : itt végeztem predikációmat " .28/.

Utolsónak elmondott és kinyomtatott beszéde előtt így ír :
" Ha-nem a mit Karácson napján sok és nehéz akadozással, sőt félbenszakasztással predikállottam utolszor Nagy-Szombatban 1635. év végén, mivel készen vagyok, ki hagyom nyomatni. Álitom, hogy ez leszén vége a negyven eszdőtü-fogva-való predikállásomnak, mert mellyem fuladási, hurutok és belső szelek szaggatási, emlékezetem fogyatkozási, fogaim kihulási, egyéb mindan napi nyavalyákkal egyetemben, alkalmatlanná tettek predikállásra. "

Szerzőjük " roskatag " állapotáról nem árulkodnak viszont a beszédek. Bán Imra, aki a Magyar irodalom története II. kötetének Pázmányról szóló fejezetét írta, egyenesen Pázmány " írói-művészi szempontból legjelentősebb alkotásának " tartja.29/.Gyakorlati munkája során szerzett tapasztalatai, a heves hitviták, a tanári és jezsuita papi szolgálat, a főúri politika eseményei, emlékei együttesen és letisztult formában vannak jelen a Prédikációk lapjain. Célja nem a harc, felváltotta azt a meggyőzésre való törekvés, témái átfogóbbá, tartalmasabbá váltak. Nincs heves támadás, személyeskedés, túlfűtött érzelem benne, ezek helyét az átgondolás, a téma mély érzelmi töltéssel való kiszélesítése,

általános elvi-etikai és pedagógiai sikra helyezése tölti be.

A prédikációk változását két időben távoll eső / : 1610 és 1636 : /, de azonos témájú beszéd megvizsgálásával Bitskey István próbálta nyomon követni. Mindkét beszéd Tordai János ferences hitszónok valláscseréivel Foglalkozik.

Bitskey István szerint a prédikációk kialakulásának mechanizmusa így vázolható : " egyedi eset, egyéni élmény-szenvedélyes állásfoglalás - tudományos alapvetés - racionális átgondolás , a téma elvi-etikai sikra helyezése. A beszédek élménygyökere, egyéni átélés, az ellenreformáció harcaiban szerzett tapasztalatok, melyek később sem engedik a beszédek sematikussá sekélyesedni, prédikátori rutinmunkává válni. A szenvedély erejét higgadt átgondolás tartja keretek között, majd minden teológiai műveltséggel párosulva a neoskolasztika vaspántjainak szorításában racionális, intellektuális meggyőző erőt eredményez. " 30/.

Klaniczay Tibor szerint " Beszédeinek középpontjában egyetlen dolog áll : az erkölcsi tanítás. A prédikáció az ő számára elsősorban az erkölcsi nevelés eszköze, s a teológiai dogmatikai fejtegetések is mind ennek a szolgálatába vannak állítva. Egy egész etika bontakozik ki a vaskos mű lapjairól, a legszabatosabb, legvilágosabb és legmeggyőzőbb előadásban. " 31/.

Már az iskolaalapításai kapcsán idézett emlékiratokból is

kitűnt Pázmány erkölcsjobbító, nevelő szándéka. Beszédei, iskolái és az itt nevelt papok célja " szolgálni a nemes magyar nemzet méltóságát " úgy, hogy közben a " harcias nemzet lelkülete szelidüljön és az egyház és az állam szolgálatára alkalmas emberek képeztesse. ". Ilyen irányban szándékozott változtatni a nép heves vérmérsékletén, viselkedésén, erkölcsén, és az Isten felé fordítani, a katolikus egyház akoljába visszaterelni a népet, egyszóval az ellenreformációs világképhez idomítani őket.

Az iskolákban képzett " szorgalmas katonái " kezébe szánta prédikációit, azzal a céllal, hogy ez legyen legfőbb gyakorlati kézikönyvük. Hatalmas méretű kézikönyvet írt számukra, a " jóságok gyakorlására való ösztönzés " kézikönyvét, hogy ezzel az ellenreformáció ideológiájának, a katolikus elveknek és szokásoknak a mindennapi élet gyakorlatára történő átvitelét megkönnyítse. Nem az ellentáborral küzd, feladatának a sorok rendezését, a régi és a visszanyert pozíciók belső stabilizálását, saját híveinek meggyőzését, hitükben való megerősítését tartja.

A prédikációk kiadásának céljáról halljuk magát Pázmányt, aki " A keresztény olvasóhoz " című bevezetőjében így ír : " Bezzeg, ha elégséges-számú papok volnának, kik prédikálásokkal tanithatnák a kösséget : úgy teczik, szükségtelen volna a magyar nyelven való predikációk nyomtatása. De látom az Isten Igéjének éhségét : látom, hogy a papok szűkvoltáért, nem adhatunk mindenüvé egyházi embereket : hanem

Litentiatusok-ra kell biznyia sok helyeket, hogy Postillát olvassanak. Néhult azok sem lévén, világi böcsülletes fő-emberek / örök dicsőséggel jutalmazandó dicséretes példával,/ vagy magok olvasnak, vagy másokkal olvastatnak cselédgyek-előt, nyomtatott Postillákat : megtellyesítvén a Szent Ágoston kívánságát, házok népe-közöt püspöki tisztet viselnek. Az-is szemem előtt forog, hogy a plébánosok nem egy aránt tudósok : nem-is egy-aránt bévesek könyvekkel, és így, a predikáció-csináláshoz sem egy-aránt érkeznek. "32/.

Vagyis ugyanaz a gyakorlati szükséglet vezette Pázmány tollát, mikor ehhez a munkához fogott, amit idézett emlékiratai is tükröznek a papnevelésről.

" Ugy találom, hogy pásztorságom tisztíhez illendő és sokakra-nézve hasznos, vagy szükséges, hogy predikációim nyomtatásul ne kimélljem fáradságomat : kivált-képpen, olyanok lévén ezek a predikációk, mellyeket nem-csak prédikáló-székben, hanem azon-kivül, a szerzetes és egyéb egyházi, vagy világi emberek, lelki vigasztalásokra, minden-nap olvashatnak. Mert, noha elme-élesítő iskolai vélekedéseket és vetekedéseket, mellyek lelki épületre nem szükségesek, írásomban elegyítettem : de nagy-része, a mit az iskolai Theológiá-ban, erkölcsünk igyengetésére, akaratunk gerjesztésére, a jóságok és vétkek elismerésére, alkalmatosnak ítéltem, iskolai tanításból prédikáló-székbe hoztam. A prédikátorok eleibe pedig, minden keretyéni jóságoknál, minden gonosz vétkekrül, minden rendek és állapotok kötelességéről, annyi ta-

nitásokat és intéseket adtam, hogy, ha a mit egy helyen monddottam, azt okosan más Vasárnap elő-hozzák, sok új predikációkat csinálhatnak. " 33/

A fenti idézet néhány fontos kérdésre ad választ. Először, hogy kiknek készítette : prédikátoroknak, szerzeteseknek, egyéb egyházi embereknek és világiaknak egyaránt. Másodszor mire szolgálnak a beszédek : lelki vigaszra és épülésre, erkölcsi és akarati nevelésre, egyházi tanításra. Harmadszor, mivel ismertetnek meg a predikációk : a társadalmi rétegek, foglalkozási körök, családok tagjainak kötelességeivel, a keresztény jóságokkal, erényekkel, és bűnökkel. Negyedszer, milyen viszonyban áll a mű egésze az egyházi és iskolai tanítással és neveléssel. Pázmány felhívja az olvasó figyelmét, hogy az iskolák anyagát, a teológia kérdéseit, a nevelés problémáit csak annyiban használja fel, amennyiben azok közvetlenül vagy áttételesen alkalmasak az erkölcsi-akarati nevelésre. Ötödször pedig a felhasználás és egyben az elkészítés módszerébe pillanthatunk bele. A feldolgozandó témák bőszeges illusztrálása, a példák, idézetek nagy száma kettős célt szolgál : egyrészt az olvasó számára érzékletessé, érthetőbbé, világosabbá teszi azt, másrészt pedig a prédikátorok számára szemelvényeket ad, újabb predikációk magját nyújtja, a témák újabb feldolgozását ötletekkel segíti.

Módszeréről is beszél Pázmány a fent idézett előszóban. Senecát idézve vallja : " a sok irások tengeréből, egybeszedni, értelmesen megválogatni, rendbe-hozni, helyesen kimon-

dani a régi bölcsektől ismert igazságokat : új munka és mi dolgunk ? ... nem is kisebbedik, sőt becsületesebb az igaz tudomány, ha mások-is azont tanították : mivel abból tetszik - hogy nem emberi találmány, hanem isteni tudomány, a mit egy-nyomban tanítottak a régi sok szent jámborok. Azért,... követem a szabados elmélkedésekben azokat, kik előttem jártak, irtak : de magamnak is megengedem, hogy valamit hozzá-adgyak, változtassak, elhadgyak, mert nem szolgáljak, hanem egyezőjök vagyok a régieknek. " 34/ Ebben a szabad felfogásban használja fel a Biblia és az " anyaszentegyház Doktorinak " írásait. A régi és új sokszor szétválaszthatatlanul ötvöződik egybe beszédeiben, de mindig tudatosan, céljának megfelelő sorrendben rakja össze ezeket a különféle elemeket. " A nagy-közönséghez, részben műveltenekhez szólva, akként alkalmazkodott igényeikhez, hogy bizonyítékait elsősorban azon eseményekből meríté, melyek a szívnek veleszületett hagyományai. Azt mondja, a mit mindenki tudott, vagy legalább sejtett : csakhogynemesen és erőteljesen fejezi ki, hatásosan alkalmazza és kiaknázza. " írja Fraknói. 35/ Igen, célja valóban az, hogy mindenki által elfogadott forrásokhoz nyúljon, megcáfолhatatlan, megtámadhatatlan tételekkel bástyázza körül saját mondandóját. Ezzel a módszerrel minden jó szónoknak élnie kell, hiszen ez módot ad számára arra, hogy hallgatói előtt saját szavainak hitelét növelje. Természetes, hogy Pázmány sem hagyta kihasználatlanul ezt a lehetőséget.

"Én, a mit irtam, ..., lelki haszonért, nem fül-gyönyörte-tésért irtam. Annak-okáért, sem ékesen-szóllásra, sem egyéb czifrára nem szaggattam : hanem, a mit üdvösségesnek itél-tem, egy-ügyü szókkal, gyakran elő-hoztam, noha távoztat-tam, vékony tehetségem-szerént, hogy unalmat ne szerezzek az olvasónak. " 36./ - folytatja Pázmány, és ezzel elérkez-tünk a lelki haszon, az utilitás rendező elvéhez, mely a beszédekben minden egyéb elvet és szempontot maga mögé uta-sít. Az emberformálás, az erkölcsi nevelés, a morális normák, vagyis a " lelki épülés " tudatos elvét Bitskey István sze-rint nem is annyira a jezsuita retorikákból, hanem a hazai protestáns írói gyakorlatból vette Pázmány. / Pl. Heltai Gáspár, Bornemissza Péter, Kecskeméti Alexits János /." A sajátos magyar helyzethez, a protestáns többségű magyaror-szági lehetőségekhez és feladatokhoz kitűnően alkalmazkodó Pázmány a magyar protestantizmus saját fegyvereit is felhasz-nálja, s ezért céljai érdekében egyesíti a hazai moralizáló tradíciókat a jezsuita tanulmányi központokban szerzett fi-lozófiai és teológiai műveltséggel. " 37./

Pázmány beszédeiben, a hasznossági elvének értelmében, mely egyúttal fontos pedagógiai elv is, az értelemre kíván hatni, gondolkodásukat, etikai ismereteiket, akaratukat igyekszik fejleszteni. Megmozgatja a hallgatók fantáziáját, mindazt a vallási és etikai tudásanyagot, melyeket számukra fontosnak vél, felsorakoztatja, rendszerezi, és a bemutatást, megis-mertetést követően törekszik azok elfogadtatására és elmélyi-

tésére. " Azért, mindig inkább a logika, mint a lelkesedés uralma alatt áll. Céja az, hogy meggyőzze hallgatóit. Az igazság meggyújtott szövétnekének lángját, a benső meggyőződés hevét, a lélek fölmelegítésére, elegendőnek tartja. Az érvek erejére és világosságára, sokféleségére és ügyes csoportosítására helyezi a fősúlyt ... Soha nem tesz kísérletet, hogy a mystikus elragadtatás légkörébe emelkedjék : jól tudja, hogy hallgatói nélkülözik a sas szárnyait, melyekkel röptében követhetnék : de bizik józan belátásukban és ítéletökben. Mindig az égre mutat , de a földet soha sem hagyja el. " 38./

Gondolatainak, etikai-pedagógiai rendszerének középpontjában a mindenkit látó és figyelő, végtelen hatalmú, rettegett túlvilági lény, az Ó-testamentum bibliai Istene áll. A tőle való félelem, ítéletétől való rettegés vezeti Pázmányt, hogy híveit Isten szolgálatára, a helyes cselekedetekre és erkölcsös életre bűzdítsa, remélve ettől a földi élet javulását és a túlvilági gyötrelmekből való megszabadulást is. Világossá akarja tenni minden keresztény számára a bűnök és erények mibenlétét. Ez a prédikációk egyik fontos témaköre. Nincs egyetlen olyan beszéde, melyben valamelyik bűnről vagy erényről szó ne esnék. Az égre mutatás, de a földön maradás kettősségét veszi észre Kosztolányi Dezső is a pázmányi beszédekben " noha folyton fogalmakkal, elvont eszmékkel bibelődik, az, amit mond, csupa test. ". 39./

A prédikációkból egy hatalmas méretű társadalmi tabló kere-

kedik ki. A társadalom, az adott kor magyar társadalma minden rendű és rangú tagjához kíván szólni, vallási és erkölcsi - pedagógiai szempontból tisztázza feladataikat, és kijelöli helyüket egy új ellenreformáció világképben. A tartalmi elemzés alapján megállapíthatjuk, hogy a prédikációk többsége :

1. a világi és egyházi katolikus emberekhez, egyénekhez szól.
 2. már szűkebb körhöz, a családhoz szól egy újabb csoportjuk.
 3. a nagyobb vagy számára fontosabb foglalkozási körökre szintén szán néhány beszédet.
 4. a fennmaradó néhány beszéd pedig a társadalmi rétegek, rendek számára nyújt eligazítást.
1. A legösszetettebb a beszédek első csoportja, hiszen ezek tartalma mind a négy csoportban felsoroltakhoz egyaránt szól. Ezeket a beszédeket tartalmi szempontok szerint további két nagy csoportra bonthatjuk :
- a./ hittételek magyarázatai
 - b./ az erények és bűnök ismertetései
- a./ A hittételek magyarázataiban szó esik Istenről és Krisztusról 40/., szolgálatukról 41/. és Isten igéjének meghallgatásáról, a Boldog Asszonyról 42/., a szentek példájáról 43/., az utolsó ítéletről 44/., Isten országáról, a feltámadásról és a mennyországról 45/. valamint az ördögről és a poklról 46/.

A kialakulóban lévő barokk világkép elemei, az ellenreformáció vallási felfogása és intézményrendszere a prédikációk egy újabb köréből tárul elénk. E beszédek két szempont alaján is ehhez a csoporthoz sorolhatjuk : 1./ mert általános jellegűek, minden hívőhöz szólnak, 2./ mert mindegyikben konkrét dogmatikai-teológiai kérdés áll központi helyen.

E beszédek feladata viszont már nem csupán a teológiai fogalmak megmagyarázása, hanem inkább a katolikus vallás helyes gyakorlatának bemutatása.

Itt esik szó Krisztus hajójáról, az egyházzól 47/. és a templomok tiszteléséről, a penitenciatartásról 48/. a képek tiszteletéről 49/. a papi áldozásról 50/. , az ágak és az ünnepek szenteléséről 51/. , a keresztény halottak temetéséről 52/. , az imádságról és a hitről 53/. , az Oltári Szentségről 54/. , a Processzióról 55/. , a kereszt jeléről 56/. , a bűnbocsánatról és a lelki környülmetelésről 57/. , a mágusok példájáról 58/. , az eretnekségről és felismeréséről 59/. , valamint az emberi nemzet romlásáról 60/. , a zsidókról 61/. és a nagy emberek tetteinek megítéléséről 62/.

A hittételek és a vallás gyakorlásának kérdésével foglalkozó beszédek csak indításukban dogmatikusak, a feldolgozás során Pázmány előtérbe helyezi erkölcsi-pedagógiai vonásait. Ez a kettősség teszi szinte lehetetlenné a beszédek egyértelmű csoportosítását. Néhány közülük több, különböző szempontú csoportosítás szerint összeálló körbe is besorolható cím, tartalom és feldolgozás alapján. Ez az oka, hogy egyik-

másik beszéd - főleg olyan esetben, mikor már a címük is kettősségre utal /: pl. bűnt és erényt párosan dolgoz fel :/ - az irodalom jegyzékben többször és más-más fogalmak, erények stb. említésénél is felbukkan. Formájuk és képanyaguk szerint az általános kérdéseket boncoló beszédekben is találunk részeket, melyek pl. a keresztény családokhoz szólnak, tételeket, melyeket egy foglalkozási körből vett képpel tesz érzékelhetővé.

Például vegyük az eklézsia Krisztus hajója képet, mely az egész beszéd gerincét adja, a hajózás - hajóépítés képsora ellenére sem sorolhatjuk a foglalkozási körök tagjaihoz irt beszédek közé, minden hívőhöz szól - nem válik belőle a hajósok-hajóépítők " tüköre ". Mindezek figyelembevételével folytassuk a tartalmi áttekintést.

Az 1/b. csoport az erények és bűnök enciklopedikus freskóját mutatja be az olvasónak. Külső és belső, jó és rossz emberi tulajdonságok, állapotok, szokások, viselkedési formák, bűnös és jó cselekedetek, a beszéd, a gondolkodás, az akarati tényezők egész sora tárul elénk ezekből a prédikációkból. Pázmány itt elemében van. Nyelvi művészetének teljes erejét latba veti. Kérlel, int, figyelmeztet, dorgál. Hol az óvó barát, hol a dörgő prédikátor hangján szólal meg. Képei izzanak, példáival a dolgok elevenjére tapint. Antik és bibliai történetek, személyes megfigyelések, adomák, népi szólások, közmondások kerülnek elő, fel-felbukkan a pázmányi humor is. A jó magasztalása és a bűnök megvetése sugárzik

szavaiból, de a legkevesebb támadás, a legfűtöttebb dicséret is zárt logikai rendben a meggyőzés - bemutatás - tanítás hármasságában feszül.

Pázmány az elragadtatás pillanataiban sem engedi gondolatait kitörni ebből a keretből. Teljes fegyvertárát felvonultatja, eleget téve a jezsuiták fő pedagógiai alapelvének : " csak a vallás élmények áradása szülhet meggyőződést a hallgatóba, s ha a szónoknak friss lelki élménye van, akkor az lesz a hallgatóknak is. " 63/.

A beszédeknek ezen csoportját három kisebb körbe sorolhatjuk, mind a háromban szorosan összefonódó értelmi-etikai kérdések, vallási és világi dolgok, szokás és magatartásformák, külső és belső tulajdonságok nevelésszemponú, a meggyőzést és példaadást célzó feldolgozásával találjuk szemben magunkat.

b./ 1. az emberi állapotok : szenvedés-kin 64/., az igazak békessége, öröme és szomorúsága, a gonoszok háborgása 65/., a betegség 66/., a halál 67/., mibenléte, elviselése, haszna és káros volta tartozik ide.

b./ 2. az emberi erények körébe tartoznak : a keresztényi prudencia /: okosság :/ 68/., a bűnök távoltartása 69/., az Istennek tetsző, hívő élet 70/., a türelem és beletörődés 71/., az ételben és alvásban-való mértékletesség 72/., a felebaráti szeretet 73/., az irgalmasság és alázatossága 74/., alázatosság 75/., magunk ismerete 76/., ellenségein szeretése 77/., az Istenben való reménység 78/., a szülők tisztele-

te 79/., tekéletes jószág és jámborság 80/. a lelki jószágok 81/., és erkölcsük jobbitása. 82/.

b./ 3. a bűnökről szóló tanítások köre a bűnről és a bűnösökről 83/., a hit elhagyásáról, eskü és hitszegésről 84/., a gyilkosságról és haragról 85/. , a nyelv vétkeiről 86/., a jóra való restségről 87/. , a vakmerő ítéletről 88/. , a feslettségről és hízelkedésről 89/., a hála-adatlanságról 90. , a kevélységről 91/. , a hazugságról 92/. , a részegségről 93/. , a buja fajtalanságról 94/. a fősvénységről 95/. , az ételben való tobzódásról 96/., megemlékező beszédek-ből áll össze.

2. A második nagy csoportja beszédeinek a keresztény családokhoz szól. Pázmány erkölcsi-pedagógiai rendszerében a család központi helyet foglal el. Ez az új nemzedékek első és nagyon fontos nevelő bázisa, éppen ezért külön beszédben tér ki a fiúk 97/. és egy újabban a lányok 98/. nevelésére. Megszabja a házasságban élők kötelességeit, erkölcsi normákat állít eléjük. Természetesen itt sem fukarkodik a tanácsokhoz vágó, szemléletes példákkal 99/. Ahol a téma engedi másutt is kitér a családi élet kérdéseire, példáinak nagy része a családi tűzhely körül játszódó események, örömök, bánatok élményanyagát idézi. Az özvegyek elé is egy külön prédikációval állít tükröt. 100/.

3. Ez vonatkozik a foglalkozási körök tagjaihoz szóló beszédekre is. Külön beszédben a katonákról 101/., a bírákról 102/. a püspökökről 103/ és a fejedelemeiről 104/. szól.

4. A társadalmi rétegeknek szóló beszédeiben olvashatunk 105/., a fejedelmekről és a nemesekről, a papi, az uralkodóosztály tagjairól 106/., a fejedelmekről és a nemesekről, a papi rendről 107/. a szolgákról és az alacsony rendű emberekről 108/.

A prédikációk élmény-és képi világa.

A beszédek tartalmi vizsgálatában, a csoportosításban segítségünkre volt az élmény és képkinccs áttekintése is. Pázmány illusztráló példaanyagát tudatosan választotta meg, a legfőbb szempontja a közérthetőség volt.

Hatalmas szélesivű a természet és társadalom, a vallás és a világi dolgok összességét átfogó ismeretanyagot közvetít olvasójának. Élményeit a példák képei, hasonlatai, megszemélyesítései tükrözik legintenzívebben.

A képek eredetének elemzésére itt nem áll módunkban csak néhány jellemző vonásukat vázoljuk fel.

A pázmányi kép és élményvilág két nagy forrásból táplálkozik: a természeti és a társadalmi környezetből.

A természeti képek földrajzi, csillagászati, éghajlattani ismereteiről árulkodnak. Szó esik a mezők és erdők életéről hegyekről, folyókról, növényekről és állatokról, szárazságról, esőről, villámlásról, szelekről stb.

A társadalmi környezet " a XVII. század eleji embert körülvevő világ tárgyainak, jelenségeinek meglepően reális, apró-

lékos rajzából, a korabeli magyar élet anyagi, szellemi és szociális kultúrájába tartozó kép és példaanyagból 109/. tárul elénk.

A tartalmi elezés csoportosítását követve nézzünk néhány példát. Az első csoportba sorolt beszédek példáiból megismerhetjük a kor emberének vallási küzdelmeit, babonáit, szokásait, gyógymódjait, meséit, dalait, táncát, mulatságait, ételeit, lakáskörülményeit, ruházatát stb. Általános körképet kapunk. A családi életet ábrázoló második csoport bemutatja a nemek egymáshoz való viszonyát, a születés, a gyermeknevelés, a házasság, a halál és egyéb családi eseményeket, s ezzel kapcsolatos szokásokat.

A harmadik csoport a földművelők, állattenyésztők, halászok, szénégetők, építők, mesteremberek, tanító-prédikátorok, orvosok, bírók, katonák stb. életét, szokásait, munkáját ábrázolja.

A negyedik csoportból a társadalmi ranglétra, a jogviszonyok, az egyszerű nép, a papok és fejedelmek világa tárul elénk.

" A látható-tapintható tárgyaknak ez a világa az egész barokk irodalomban előtérben áll, s vizualitásával nyilván a barokk propaganda egyik eszköze. Pázmány totális világot mutat be : erkölcstana a barokk enciklopédizmus szellemében teljességre törekszik, s az absztrakt fogalmi rendszernek ez a totalitása a magyarázó-láttató motivumoktól is teljes rendszert, zárt világkép bemutatását követeli. S ez az, ami-
ben Pázmány a XVII.századi magyar irodalom legnagyobbjai

közé emelkedik : a beszédei nyomán kibontakozó barokk erköless-tan ugyanolyan homogén, zárt és teljes világkép vetülete, mint Zrinyi Miklós "Szigeti Veszedelem " c. eposza." 110/. Az elmondottak bizonyítására nézzünk néhány példát a teljesség igénye nélkül, de szem előtt tartva a nevelési, etikai és ismeretközlési jellegzetességeket. Elsőnek a természet, majd a társadalom világát bemutató érzékletes képek pázmányi tárházából ragadunk ki néhány szemelvényt.

Pázmány természeti képei között sokszor felbukkannak a fák, mint mindenki számára ismert jelenségek, de mint a növényvilág leghatalmasabbjai, reprezentánsai is :

" Gyenge fák nőnek a kövér völgyekben : azok vernek mélyebb gyökeret, melyeket a szél erősen ingat : mert a mozgatással vastagodik és mélyebb gyökereket bocsáthat. " 111/.

" A hegyeket gyakrabban üti a menykő, hogy sem a térföldet. A hegyen-való fákat nagyobb szelek ingattyák és gyakran ledöjtik. " stb. 112/. A fák példája hivatott meggyőzni a hallgatóságot arról, hogy annál erősebbeknek kellene lennünk, minél erősebbek a megpróbáltatások, és hogy a fák sorsa is csak a szelek játékanak függvénye, az sem érezheti magát biztonságban, nem hanyagolhatja el kötelességeit, aki most erős és magasán van.

Az " Isten szőlője " bibliai eredetű kép, de más vonatkozásban is alkalmas Pázmány az e növényvel kapcsolatos megfigyelésére. " A szőlő-vesszőnek termése nem lehet, ha a tőnek erejéből és nedvesítéséből nem vastagodik : sőt venyikéből nem, hagy ágast, vagy gerendát, de egy szeget sem csi-

nálhatni. " 113/. A hit és erkölcs ereje nélkül tehát nincs gyümölcsöző élet - állapítja meg ezek alapján.

A szülői szigor hasznosságát a rózsa illusztrálja: " A természet tövissek-közzé rekeszti a gyenge rózsát, nem azért, hogy szaggassa, hanem, hogy oltalmazza. Az atyák dorgálása efféle tövis, oltalmazza, nem hervasztja a fiakat." 114/.

A mustármag ereje a jó erkölcsök mindenhatóságának bizonyítéka lesz Pázmány beszédében : " A mustár-mag kicsiny, de ha fogaddal megrágod, oly hatalmas ízét, oly nagy melegségeit érzed, hogy minden egyéb izlést elnyom : a ki a menygyeinek erkölcsöket jól megrágja, oly izit és erejét, oly orvososságait tapasztalja, hogy a világ javainak izit nem érzi : lelki betegségeinek gyógyulásait : isteni szeretetnek tüzeit érzi. " 115/.

Az állatvilág és a természet egyéb példáival igyekszik meggyőzni az embert gyengeségéről, arról, hogy egyetlen ereje a hite és egyetlen feladata Istennek, az egyháznak és az államnak tetsző alázatos élet, " nincs közülünk oly messze látó, mint a sas, oly erős, mint az orosz lány, oly gyors, mint a nyúl, oly jó szagló, mint a visla. Az okatlan állatok öltözve születnek : maguk oltalmazására nekik a természet fogat, szarvat, körmöt vagy gyorsaságot adott, mellyekkel veszedelmek-előtt szaladnak. Mihent születnek, járnak, úsznak, természetek szükségére való eledelt munka-nélkül, sőt betegségek orvososságát is mester-nélkül ismerik. Minket a természet fegyvertelenül és meztelen vetett sok veszedelmek

közzé. Vallyon az érzékenységtelen állatok nem győznek-e meg sok dolgokban ? Az egek nagysággal, szépséggel : az öreg fák virággal, gyümölcscsel, sok iedig tartóssággal a hó fehérséggel, a gyémánt és egyéb drágakövet fényességgel ? " 116/.

A kigyó példája az életmód radikális megváltoztatására int: " Ha a kigyó levetkezik régi bőréből és azt elveti, mi is elveszük régi erkölcsünk feslettségét. " 117/.

A túlzott szülői szeretet, a dédelgetés veszélyeire a majmok példájával figyelmeztet : " Mint a majmok kölykeiket némely szülő addig fogdossák, nyallyák, faggattyák fiaikat, hogy ugyan megölik végre. " 118/.

" Ugy kell egymás segítségére sietnünk, ahogy a szarvasok teszik : mikor valamely nagy vizen által-usznak, szarvokkal terhelt fejeket az előtte-uszók hátára teszik felváltva" 119/.

A nemek kapcsolatának megvilágítását szolgálja a következő példa: " Az erdei-közöt nincs agyara az emének : ezzel akarja ismertetni a természet, hogy gondviselője a him a nősténynek." 120/.

" Az, ki hitét elhagyja úgy jár mint a méhek, mellyek, mikor embert egy kis gyenge marással megsértik, magokat megölik. " 121/.

A nap jótevény sugara az Üdvözítő megszemélyesítője:

" Mi-képpen a nap, minden sérelem-nélkül bocsáttya sugarait a földre : mi-képpen az ő sugári éppen és rontás-nélkül hadgyák az üveget, mellyen által-mennek : miképpen meg nem szag-

gattatik a szövétnek, mikor más szövetneket meggyújt: azonképpen jó hozzánk az Üdvözítő, ki nem egyéb, ha nem az örök dicsőségnek fényessége. " 122/.

Ezen a példán is jól nyomon követhetjük a pázmányi alkotó módszer egyik fő sajátosságát : mégpedig azt, hogy mindenki által hozzáférhető, tapasztalati úton szerzett ismeretanyagot, / itt a nap sugárzásának tulajdonságait / mozgósít az erkölcsi-pedagógiai-teológiai tételek bizonyítására. Mint az a következő példánkban is, ahol Krisztus különféle megítélésének világossá tételét, ugyanazon dolgok különböző felhasználási lehetőségeinek bemutatásával éri el. Ennek során a természeti és a társadalmi szféra anyagából egyaránt merit.

" Ha a nap fényétül, mellyel a viasz lágyul és a vászon fejjéredik, megkeményül a sár és megfeketedik a szerecsen : ha a mely virágrul mézet szednek a méhek, arról a pókok mérget gyűjtenek : a mibül terjéket csinálnak a jámbor gyógyítók, abbul halálos italt készítenek a gyilkos árulók : ha a mely fábul egyház épületeire gerendát faragnak, ugyan-azonból akasztó-fát csinálnak : végezetre, ha a mely kő-sziklához nyugodalmasan támaszkodnak a fárattak, fejeket rontyák abban a tántorgó részek : mit csudálljuk, hogy Christus, aki nekünk isteni bölcsesség és dicsőség : a zsidóknak botránykodás : a pogányoknak bolondság. " 123/.

Természeti és társadalmi jellegű képanyag ötvöződik az emberi lélek céljának megjelölése során is : " A mely vasacskának egyik végét mágneshez köszörülték, addig meg nem nyug-

szik : míg egyesek északra nem fordul, mint a compastban láttyuk : a mi lelkünk is Istentől eredett : Isten az ő acéllja, soha meg nem nyugszik, míg Istenben nem nyugszik" 124/.

Pázmány ez esetben a lélekről vallott teológiai ismeretanyaggal, a mágnességgel és az iránytű használatával kapcsolatos ismereteit is közvetíti hallgatóságának. Az ismeretek ily módon szorosan összekapcsolt rendszere szemléltetésen túl oktató-nevelő célokat szolgál.

A társadalmi élet szférájából legszívesebben a földműveléssel, a szántó-vető emberek munkájával foglalkozó példákat használja fel. Pázmány ebben is alkalmazkodik a korhoz, az egyház igényeihez és a magyar ill. feudális adottságokhoz, viszonyokhoz. Hallgatói zömmel a paraszti-jobbágy sorban élő emberek közül kerültek ki. Az ellenreformáció célja volt elsősorban - a nemesség megnyerése mellett - a paraszti és jobbágytömegek vallási és erkölcsi téren való befolyásolása. A katolikus egyház igyekezett a társadalom egészét megnyerni, aktivizálni és ideológiájának kiszolgálójává tenni, az egyház életébe való bekapcsolódásukkal. A közös vallási-kulturális megmozdulások, látványos körmenetek és búcsúk rendezése, az ünnepek pompája, a védő és segítő szentek kultusza, de a jezsuiták vetélkedései és iskoladrámái is mind e cél szolgálatában állottak. Az egyéni ajtatatosság céljaira személyes hangú beszédek, imádságos könyvek, katekizmusok, " kalauzok és tükrök " jelentek meg.

Pázmány Prédikációiban is bőven találunk példát az imént elmondottakra, de folytassuk a képanyag társadalmi szempontú vizsgálatát ott, ahol a kis kitérő előtt abbahagytuk: a szántó-vető emberek életéből vett képeknél. Pl.:

" Miképpen a szántó-ember, a töviszes és haszontalan avarba tüzet vét, hogy megtisztítsa földét, így az Isten, ezzel a tüzzel tisztította a világot. " 125/ . De nézzünk még egy példát: " Mihent a szép siros földedből búzádat felaratod, ottan reá-szabadítod a barmokat : de azért, mikor ideje lé-szen eltiltod a csordát rólla és megtisztítván, ujonnan bé-veted ... " 126/. Kedvenc, a Bibliából eredeztethető képe az Isten, a pap, a fejedelem, aki hiveit, mint a földműves a szőlőt és más növényeket plántálja, gondozza, műveli.

Több helyen felbukkannak a mesteremberek is Pázmány példái-ban, gyakran említi munkájukat, eszközeiket pl. " Miképpen a mester ember, mikor mester-remeket csinál, akkor mutogatya mesterségét és tehetségét, úgy a felséges Isten, ebben az Istennek emberré-létében, minden hatalmát, bölcsességét, szerelmét, irgalmasságát mélységesen ismertette. " 127/. Vagy például Isten igéjét " kétélű pалloshoz, fejszéhez, jó maghoz, oltvány-ághoz, lámpáshoz, kúthoz, pörölyhöz, lajtor-jához, paishoz " stb. hasonlítja. 128/.

Háborúk korában, felekezeti harcok idején érthetően jelentős figurává válik a katona is. Képe, szokásai a három részre szakadt Magyarország lakosságának a mindennapi életéhez tar-tozó, megszokott jelenségnek számított, természetes, hogy

Pázmány is felemlégeti : " Nézzed a vitéztlő embert, a ki hópénzen eladta életét, mennyi veszedelemben forog, megnyit fárad és törődik... Ha keény időben lovad megizzad és innyia akar, nem szenveded, megrántod száját " stb.129/. A fejedelmek és környezetük, a királyi jelvények stb. is sok alkalommal felbukkannak a pázmányi példatárban. " Miképpen a bársony sulya nem enyhíti a köszvény fájdalmát : a királyi korona el nem vészi a fő-fájást, ugy a világ javai nem könnyítik a lelki törődést. - A világi királyoknak a korona a fejekbe nem szegeztek: azért egy kis szelecske leütheti fejekről: de a mi királyunk tövis-koronája bőrébélül csontjaihoz szegeztek, hogy ki ne eshessék. "130/. Mindkét példa azt sugalmazza, hogy a világi javak és pozíciók bizonytalanok, csak a hit és a túlvilág, Krisztus királysága az, ami boldoggá tehet, és ezekkel persze azt is, hogy ez így van rendjén, ebbe kell mindenkinek beletörödni, és alázattal viselni.

A háztartás jellegzetes eseménye a tűz megtartása is e gondolat kifejezésére ad alkalmat : " A tüzet befedik hamuval, ha meg akarják tartani : az életnek szentsége is, az alázatosság hamva alatt lehet maradandó. " 131/.

A közállapotokra jellemző Pázmány alábbi szellemes, de kesernyés megjegyzése: " Ha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittak Magyarország szabadulásáért : nem kellene semmi vizözön a török veszedelmére : mind borban

halnának. " 132/. A magyar virtus úgy tűnik, akkortájt is legderekasábban az eszem-iszomban mutatkozott meg. Hogy többször ittak a győzelemre, mint győztek, azt nem csak a pázmányi észrevétel, de a másfél százados török uralom is bizonyítani látszik. Itt most lényegesebb számunkra a megállapítás humora. Pázmány a figyelem felkeltése, a hallgatók felrázása céljából, jó szónokhoz méltóan él a kérdések, képek humoros feldolgozásának lehetőségével is. Tudja és kihasználja azt a tényt, hogy ahol a dorgálás, fenyegetés nem használ, eredményre vezethet még a nevetségessé tétel.

A képanyag vérbő, sokrétű felhasználására nézzünk végig két példát, az egyikben világi életről, a másikban a szokások hatalmáról esik szó. " A mi világi életünk és minden állapotunk olyan, mint a kevés ideig tartó pára, mely hamar elenyésczik : olyan, mint a kemence füstje, mely késedelem nélkül eloszol, olyan, mint a tajték, mely egy szelecskétől elszaggaatódik, olyan, mint a szél, mely menten megyen és vissza nem tér, olyan, mint a virág, mely hamar meghervad és szárad, olyan, mint az árnyék, mely ha délig nő, dellyest apad és onnan állapotban soha nem marad, olyan, mint az álom, mely csak rövid ideig hiuság. " 133/. Az élet álom, ismerősen csengő megállapítás, igen, az élet sajátosságai közül Pázmány a mulandóságot, az átmeneti jelleget hangsúlyozza hasonlataiban : pára, füst, tajték, szél, virág, árnyék, álom, melyekkel arra figyelmeztet, hogy a túlvilágra készülés

ideje kevés, tehát egy pillanatra sem lehet lazítani a hit és az egyház szabta kötelékeken. Ujra betörni az embert a vallás jármába, ez a cél. A reneszánsz felszabadító századai után, bár elbizonytalanodtak az emberek, nehezen fogadták el azt, hogy a megismert világot újra misztikus ködbe rejtsék előlük, hogy az egyéniségüket a nyájban oldják fel, hogy a földi élet szépségeit a halál, a túlvilági élet kárpótolja. Aki úgy érezték egyszer, hogy a világ nyitott könyv számukra és bíztak a cselekvés hatalmában, akik a Biblia igazságai és a legendák gyönyörködtető meséi helyett bepillantottak a klasszikus ókor élettel teli, csodálatos műveibe és ott is igazságokra, sőt önmagukra bukkantak, nem akartak többé fejet hajtani az egyszer már megingott tekintélyeknek, nem akartak siralomvölgyben élni. Meggyőzésükre egyetlen módon nyílt lehetőség, mégpedig a mulandóság érzésének keltésével, minden eredmény, minden öröm, minden, ami emberi, az új ideológiában pillanatnyi értéket kap, relativvá, bizonytalanná válik. Az ellenreformációs propaganda szüntelen hangoztatja az élet értéktelenségét, a halál elkerülhetetlen bizonyosságát, a sir, a pokol borzalmait, az ítélet elkerülhetetlenségét. A "memento mori" hangulat ébrentartásával éri el a régi tekintélyelvek elfogadását, hite-ti el újra a vallás tanait az ész érveivel szemben, zúzza szét a világot önmaga mértékével mérő humanista member önbizalmát. A klasszikus művek igazságait pedig dogmákká formálja, pogány szerzőiből ihletett szent doktorokat farag.

Elhiteti, hogy ami a dogmákhoz idomitható bennük, az isteni sugallatra született, ami pedig nem, az a pogány kor hatása, így elvetendő.

A bizonytalanság felkeltése után radikálisabbá válik az átnevelés. Szigorú, merev értékrend alakul ki : jó, ami az egyház és az állam érdekeinek, ideológiájának hasznos, rossz és elvetendő minden, ami azzal ellentétben áll. A laikus erkölcs helyét elfoglalja a valláserkölcs, mely az elbizonytalanodott embereknek újra határozott normákat, célokat, törvényeket szab. Ilyen valláserkölcshő kézi könyv a pázmányi prédikáció gyűjtemény is. Hogy az átnevelés, melyet a fanatikus jezsuiták vezetésével, ha kellett cenzúrával és inkvizícióval is, a " cél szentesíti az eszközt " jelszó alatt hajtották végre, milyen sikert ért el, arra Pázmány munkájának évszázados hatása és tekintélye az egyik példa.

Pázmány maga is tisztában volt a vállalt feladat nagyságával: " Igaz mondás, hogy egy lóból nehéz poroszkát csinálni, vagy fából nehéz gust tekerni : horgostőket nehéz igyenesíteni, a fehér gyapjat, ha egyszer fekete festékbe mártod, ki nem tisztul : az új fazékról nehéz lemosni az először belé-vett szagot : a szerecsent úgy nem szappanozhatod, hogy fehéredjék : úgy nehezen haggya vétjét, aki ahoz szokott és abban nevelkedett. " 134/.

Külön szólnunk kell a Pázmány által felhasznált bibliai és egyéb helyekről származó képanyagról. Ezeket szervesen beépítette beszédeinek szerkezetébe, a latinnyelvű példáit

pedig fordításukkal együtt adja, segítve ezzel a csak magyarul értők számára, a folyamatos olvasást és a szöveg megértését. Az idézett anyagok ilyen módon való feldolgozásával társadalmi, vallási és művelődési igényeknek tett eleget. Tisztában volt azzal, hogy vegyes közönségekhez szól, katolikusok, rekatolizáltak és protestánsok hallgatják, forgatják beszédeit. Tudta, hogy a Károlyi-féle magyarnyelvű Biblia, melyet a protestánsok már több évtizede nyomtatnak és terjesztenek, előnyt biztosít a reformátoroknak, ezért bibliai anyagát nagy gonddal válogatta össze. A jezsuita Káldi György biblia fordítása csak 1636-ban jelent meg.

A katolikus közösség jóval kevesebb biblia ismerettel rendelkezett, e hiányt pótlandó, Pázmány a teológiai és egyéb művek széles köréből használt fel idézeteket, példákat, hasonlatokat, nagyon változatosan és sokrétűen alkalmazva ezeket. A legendákat, szórakoztató történeteket elhegyja, helyette bibliai szöveget idéz. A Szentírási részeket felhasználja a hittételek kifejtésekor, állításának bebizonyításakor, ó- és ujszövetségi példákat keres egy-egy emberi magatartás szemléltetésére is. A bibliai és egyéb eredetű képanyagból a hétköznapi könnyen érthető példákkal él, amelyeket szinte kivétel és áttétel nélkül alkalmazni tud saját korára, szervesen és közvetlenül be tud építeni saját stílusába. A bibliai szövegek költői tömörsége, képletes, hasonlatokban és példabeszédekben gazdag ábrázolásmódja amúgy sem idegen írásművészettől.

A Prédikációk tartalmi jegyeinek élmény és képvilágának áttekintése után megállapíthatjuk, hogy Pázmány beszédei : " egy új életforma berendezkedését jelentik. Ez az életforma az ellenreformáció ideológiájára épült a tridenti zsinat és jezsuitizmus szellemében törekedett a késő reneszánsz szellemi és erkölcsi világ átformálására. Pázmány etikai értékrendje gyökeresen különbözik az új-sztoikus erkölcs-filozófiától. A körülményekbe való feltétlen belenyugvást és a szenvedélyek leküzdését hirdető sztoa, - mely szerencse játéknak kitett /: s ezért értéktelen :/ világi javakat és a reneszánsz sorban becsült erényeket viszonylagossá változtatta, megfelelt egy rövidebb időszak átmeneti társadalmi válsághangulatának, s felekezeti ellentétek tompításával, az abszolút erkölcsi értékek helyére relatívak állításával kifejezte a XVII. század eleji Magyarország társadalmi válsághangulatát, létbizonytalanságát, a jövőt illető szorongó várakozását. A politikai, felekezeti és társadalmi harcok valamelyes elcsitulásával, a 15 éves háború befejeztével azonban több egzisztenciális bizonyosságot, szilárdabb erkölcsi értékrendszert, áttekinthetőbb társadalmi normákat igényelt a magyar társadalomnak szinte minden rétege és osztálya. Nem véletlen, hogy ebben a helyzetben széleskörű visszhangra talált a szilárd alapozottságú, logikus és áttekinthető pázmányi etika, mely a magyar tradíciókat és történelmi-társadalmi körülményeket figyelembe véve alakult ki. E hierarchikus felépítésű etikai rendszer csúcspontján az

Isten szeretete és dicsérete áll, az ehhez való viszony minősít minden más kategóriát. " 135/.

A pázmányi etika.

A Pázmány-féle Prédikációk teológiai indíttatású beszédek. A teológia, mint a vallás tudományos igénnyel fellépő, logikai formába öltöztetett tanrendszere, a keresztény szóhasználatban azoknak a tételeknek /: Istenről és az egyházzal stb. :/ összessége, melyeket a keresztény embernek hinnie kell. Aquinói Tamás a teológiai körébe vonta, a hit tételei mellé, a keresztény ember cselekedeteit, erkölcsét, feladatait taglaló tanításokat is.

A teológia a kinyilatkoztatás elvét hirdeti. A keresztények a Bibliában és az egyházi tradíciókban látják Isten kinyilatkoztatásait, melyek természeti és természetfölötti igazságokat tartalmaznak, és melyek nélkül az ember nem érhetné el céljait, az Istennek tetsző életet, a mennyországot. Az osztálytársadalmak minden vallása, így a Pázmány korabeli kereszténység is azt tanítja, hogy különleges isteni kinyilatkoztatás birtokában van, s hogy csak egyedül az általa képviselt tanítások felelnek meg az istenség szándékainak, vagyis a katolikus vallás az egyetlen igaz vallás, a megreformált egyházakkal szemben is.

Az ellenreformáció a spekulatív teológia alaposabb művelésével igyekezett körülbástyázni a katolikus pozíciókat.

A skolasztika segítségével próbáltak érveket szolgáltatni Isten léte mellett, valószínűsíteni a világ teremtését és végét, a lélek hlhatatlanságát, körvonalazni az emberi természetnek megfelelő erkölcsi elveket stb. Az ellenreformáció egyrészt törekedett a hittételek meggyőző rendszerének /: dogmarendszer :/ másrészt az ebből adódó követelmények /: erkölcssteológia :/ rendszerének egyértelmű, cáfolhatatlan megformálására, e kettős cél jelentkezik Pázmány esetében is.

Pázmány beszédeiből a keresztény erkölcs világa bontakozik ki. Szerinte az emberi cselekedetek annyiban minősülnek jónak, vagy rossznak, amennyiben igazodnak az ember végső céljához. Az ember végső célja pedig nem más, mint Isten szolgálata és saját boldogsága, ami viszont csak Istenben érhető el, mégpedig a túlvilágon. Az értelem és az akarat adják meg a lehetőséget az igazságra és jóságra való törekvésnek. Az igazság és jószág megtestesítője pedig az Isten.

E felfogás szerint a földi élet előkészület a túlvilági, örök életre. Az embernek tehát az Isten akarata szerint, keresztény okossággal /: Prudentia :/ kell előkészülnie a boldogságra. Az ember teremtmény, a boldogságot csak Isten kegyelméből nyerheti el, de cselekedeteivel, életével befolyásolhatja a végső döntést.

Cselekedetei megítélésében két dolog játszik fő szerepet :

- 1./ a cselekedetek hasznossága,
- 2./ az ember szándéka.

Nem társadalmi értelemben vett értékekről van itt szó, a cselekvés hasznossága és a cselekvő szándéka transzcendens szempont, Isten akarata szerint értékelhető csupán. Pázmány etikájának egyik rendező elve, ennek megfelelően a hasznosság elve lett.

A pázmányi etika és pedagógiai nevelési eszménye az aszkéta módon élő ember, akinek legfőbb tulajdonsága az alázatosság.

Az aszkéta célja a túlvilági érdemek szerzése és a világ rendjének változtatás nélküli elfogadása, beletörődés és önmegtartóztatás. Vallási gyakorlatokat végez, védi és szolgálja hitét és istenét, oltalmazza a nőket és gyerekeket, törekszik a jó cselekedetekre. Ennek egyik példája Pázmánynál a keresztény vitéz, aki Krisztus katonájaként kell, hogy éljen.

Legfőbb tulajdonsága, mint mondtuk, az alázatosság, mely féken tartja a rendetlen dicsőségvágyat és nagyratörést, megszabja gondolkodása menetét, önértékelését. Alapja az a keresztény tanítás, hogy az ember por és hamú, az eredendő bűntől fertőzött, minden java és értéke Istentől származó adomány, amit csak így hálálhat meg teremtetőjének.

Az alázatosság eszményének hirdetése az ember tehetetlenségének, korlátozott lehetőségeinek tudatát népszerűsítette, az alávetettség, kiszolgáltatottság érzését táplálta, következésképpen az egyház hatalmi pozícióit erősítette és fékezte a haladást célzó társadalmi mozgásokat.

A pázmányi etika valójában " theológiai moralis ", hiszen kimondottan csak a keresztény ember erkölcsi cselekvésének szabályait taglalja, szemben az erkölcs filozófiával, amely a természetes erkölcs elveit, kérdéseit boncolja. Az első keresztény erkölcskódexek a középkorban alakultak ki. A Biblia az őkeresztény írók és a klasszikus szerzők alapján először a bűnök és erények csoportosítását, majd keresztény erkölcsi elveknek és teológiának alapján szerves egységbe rendezését végezték el. A rendileg tagolt társadalom igényeinek megfelelően ez az erkölcssteológia rendi jellegű volt, amely szerint mindenki számára a társadalmi helyzetének megfelelően módosulnak az erkölcsi kötelezettségek /: gondoljunk itt Pázmány " tükreire " fejedelmek, püspökök stb. tükreire :/. Az ellenreformáció idején az erkölcssteológia szinte kazuisztikává, a tiltó törvények és az azok megszegésére irányuló gyakorlati esetek, példák felsorolásává vált, ez megmutatkozik a pázmányi beszédekben felbukkanó példák magas számában is.

Mint azt Pázmány jegyzetei bizonyítják, műve írásakor hatalmas mennyiségű etikai-pedagógiai-erkölcssteológiai munka állt rendelkezésre, amikből bőségesen idéz is, felhasznál és beépít mindent, ami céljának megfelelően hasznosnak látszik.

Minden számottevő író, filozófus, teológus neve felbukkan nála : Homérosz, Hérakleitosz, Püthagorasz, Thalész, Zenon, Szókratész, Platon, Arisztotelész, Horatiusz, Seneca, Plu-

tarchosz és mások az antikok közül, Tertullianus, Alexandriai Kelemen, Origenész, Nüszai Gergely, Ágoston, Boethius, Jeromos stb. a keresztény ókor nagyjai, Aquinói Tamás stb.

Az antik szerzők közül talán Arisztotelész az, aki legjobban hatott rá. Az egyházatyák közül Szent Pál apostolt, Ágostont, Jeromost és Nüssia Gergelyt idézi gyakrabban, a skolasztikusok közül pedig Szent Tamás tételeihez nyúl vissza nagy szeretettel.

Arisztotelész 136/. etikai rendszerének fontos szerepe volt az erkölcssteológiai fejlődésben. Az abszolút és egyetlen jó, az erények : főleg a mértékletesség, szelidség, nagylelkűség, nemes adakozás, áldozatkészség, szemérem stb. hitványság jellemzői, / adakozás, áldozatkészség, szemérem/ a célszerű, helyes cselekvés szabályai mind-mind olyan kérdések, melyek a kereszténység erkölcsi tanítóit is foglalkoztatták. A rendi társadalom etikájához nagyszerűen alkalmazták az arisztotelészi jóról szóló tanítást. Az abszolút jó egyenlő Istennel, míg a jóhoz vezető utak különbözősége, a rendek helyzetéből adódó különböző erkölcsi utak magyarázata a keresztény változatban.

Arisztotelész alapkérdése : hogyan válhat az ember erényessé és boldoggá. Két fix pont adott : egyik az abszolút jó, a boldogság, ez a végcél, a másik az emberi természet, mint kiindulópont. Ez csak akkor válik valóban kiindulási ponttá, ha az egyed már megismeri a célt, mikor már el tudja sajátítani a legfőbb jó fogalmát és az erényeket.

A konkrét munka leírásával analóg az erényessé válás folyamata. Megismerjük a jó fogalmát és elkezdjük megvalósítani. Ennek eszköze az önátalakítás. Az egyház számára ebből következett, hogy Istennek is megismerhetővé, létezővé kell válnia, e célt szolgálják az istenérvek pontjai. Tehát a cél ismerete mellett megkülönböztetett helye van az erényes tevékenységnek. Fontos tényező a fegyelem, ennek nagysága fordított arányban áll az erényességgel, minnél erényesebb valaki, annál kevesebb fegyelemre van szüksége. Ezért nagyon fontos a szoktatás és a gyakorlás. Ha az erények készséggé válnak, a fegyelemre tovább már nincs szüksége az egyénnek. Az erény nem tudás, akarása, gyakorlása nélkül senki sem válik erényessé.

Arisztotelész munkáit az egyház számára Szent Tamás tette szalonképpé. Pázmány korában már hivatalosan is elismerték a tomizmust, megalkotóját pedig egyháztanítói rangra emelték. Jelentős alkotásai az Arisztotelész magyarázatok, a róla és más filozófusok rendszeréről írt tanulmányok, Biblia-kommentárok stb.

Két nagy összefoglaló művet írt: a "Summa contra Gentiles" és a "Summa Theologica"-t. Az első Summát 1259-1265 között írta, ennek harmadik könyve foglalkozik etikai kérdésekkel, a másodikat 1266-1274 között veti papírra, de halála megakadályozta befejezését, a munkának második része "az ékes teremtmény Istenhez törekvését" írja le.

A Pázmánynál már megismert módszerrel alkotott egyetlen új

témát sem vetett fel, hanem a szétszórtan megtalálható gondolatok, töredékek, művek anyagát beépítette Arisztotelésznek a hit szempontja szerint átgyúrt rendszerébe, és az így összeállított rendszert az egyházi dogmákkal összehangolta. Arisztotelészt, Augustinus neoplatonikus eszméivel is megtűzdelte. A filozófia nála a teológia szolgálója, feladata Isten létének bizonyítása.

A világot arisztotelészi matéria-forma és actus-potencia elvekkel magyarázza. Arisztotelész szerint az általános magában az egyesben van : minden dolog az anyag és a forma egyesüléséből származik. Az anyag önmagában passzív, a megvalósulás a forma műve, tehát a dolog belső lényege a forma. Az egyes dolgok létezéséhez azonban nem elég az anyagi és formai ok, ez csak lehetőség. A természetben minden szükségszerű és célszerűen berendezett. Ez pedig csak a célnak megfelelő változással jut el a lehetőségtől a megvalósulásig. A célnak megfelelő változás a mozgás. A végső mozgató és célkitűző a formák formája, a tiszta forma, az abszolút jó, a hierarchikus világrend csúcsa. Az égi szféra közvetlenül az első mozgatótól kapja a mozgást, amit a földi szférának továbbít. A földi szférában is hierarchikus rendet lát Arisztotelész. Az élettelen anyagnál magasabban áll az élő, a növénynél az állat, mindegyiknél magasabban az ember, és a nőnél a férfi. A lélek háromféle, mivel az alacsonyabb fokozat is magába zárja : 1. a növényi vagy vegetatív, 2. állati vagy érző, 3. az emberi vagy értelmes lélek,

Az ismereteink forrása tudatunk és érzékszerveink, de egy dolgot csak tapasztalás útján nem ismerhetünk meg, ehhez logikai műveletekre, indukciókra és dedukcióra van szükség.

Arisztotelésznél az etikus erényt a közép adja meg, ez a saját tevékenységünk szabályozásának eredményeként két szélsőség közötti középrész pl. bőkezűség - a fösvénység és a pazarlás közötti közép.

Aquinói Tamás rendszerében a materia prima a változások állandó anyaga, tiszta képesség arra, hogy belőle a testek kibontakozhassanak. Ezzel szemben a tiszta ténylegesség a forma, amely a testi substantia-t lényegében határozza meg és teszi működőképpé. A matéria-forma viszonya alapján tökéletességi fokozatokat állapít meg. Minden anyagi korláttól és potencialitástól mentes Isten szellemisége. A világ hierarchikus, az alacsonyabb rendű teremtmények a magasabb rendűekért vannak, amint az ember alatti teremtmények az emberért léteznek. Végso soron pedig az egész világmindenség minden egyes részével Istenre, mint céljára irányul.

A célszerű és hierarchikus világépitmény tükrözi a feudális rendi piramis képét. A csúcson az ember foglal helyet félig a tárgyi, félig a szellemi világban, " porból lett " testével és " Istentől való " lelkével. E kettő közül a lélek, mint forma funkcionál, ez az éltető elv, minden tevékenységnek irányítója, ami Arisztotelésztől eltérően - halhatatlan.

A hit feltételének tartja Isten létének bizonyítását, a

hívókkal való megértetését. A tomizmus istenérvei Pázmány-nál is fontos szerephez jutnak. Öt érvet sorolnak ide :

1. a mozgás alapján - Isten az első mozgató,
2. az okok alapján - Isten az első ok,
3. a világ dolgai esetlegesek, léteznek, megszűnnek, ezért a világon kívül van egy szükségszerű létező Isten, amely az esetlegesen létezők sorsáról dönt.
4. az Augustinustól kölcsönzött fokozatok elve alapján, létezik egy tökéletes lény, aki mindent a legmagasabb fokon birtokol.
5. az értelem nélküli lények célszerű működése alapján - Isten az, aki e lények célirányát megszabja.

Az ötödik istenérv ösztönző hatását láthatjuk a pázmányi beszédek azon képeiben, melyek a természet dolgaiból vonnak le következtetéseket Isten szolgálatát illetően.

Szent Tamás szerint minden dolog végső célja Isten. Az ember, mint Isten értelmes teremtménye, tudatosan, az erkölcsi élet keretein belül halad Istene felé, útja a boldogság felé vezet, amit az örökkévalóságban ér el. Az erkölcsi élet alapja az értelem, ennek mértékét Isten örök törvénye szabja meg.

Az erényekről szóló tanításában Arisztotelészt követi, de az értelmi és erkölcsi erényeket az isteni erényekkel : hit, remény, szeretet egészíti ki. Fontos szerephez jut rendszerben az isteni kegyelem elve, ami az akarat szabadságáról és a szabad választásról / jó és rossz között / hirdetett

tanításaival ellentétbe állítja.

Pázmány, mint mondtuk, Szent Pál és Augustinus, valamint Jeromos tanításaira is hivatkozik.

Szent Pál valójában mitikus alak, apostol, de a nevével jelzett fordulat jelentős volt a keresztény vallás fejlődését tekintve.

Erkölcsei téren ekkor lép elő a jó cselekedetek mennyországba juttató szerepe, terjed el a megváltás hite. Ekkor alakul ki az aszkézis olyan formában, amit az ellenreformáció is hirdet, vagyis, hogy a lemondás az erkölcsi rossz, a bűn elleni küzdelem jegyében történik, a bűnösök és a többi keresztény lelki üdvéért hozott áldozat.

Pál állítólagos leveleiben történt kísérlet először a valláserkölcsei rendszerének kidolgozására. A leveleket Augustinus csoportosította. Római levelében ír a felebarátok és az ellenségek szeretetéről, a hatalom iránti engedelmességről, a törvény tökéletes teljesítéséről. Az I. korinthusi levélben a pártoskodásról, paráznaságról, pörösködésről, a keresztény házasságról, a szüzességről, amelyet a házasság fölé helyez, a házasság felbonthatatlanságáról, az özvegyek újbóli házasságáról. Inti a keresztényeket, hogy maradjon meg mindenki abban a hivatásban és állapotban, amelyben a meghívást kapta Istentől.

Az efezusiakhoz írt levélben beszél a házastársak egymás iránti kötelességeiről, az asszonyi engedelmességről, gyermekek kötelezettségeiről a szülőkhöz és a szolgák kötelessé-

geiről a gazdák iránt stb.

Ha összehasonlítjuk Pázmány beszédeivel sok tartalmi rokon-ságot fedezhetünk fel bennük. Ennek oka egyrészt, hogy ezek a témák a vallási erkölcs tradicionális részeivé váltak, másrészt az Új-testamentum jegyében zajló reform és az ellenreformáció problémái szinte azonosak voltak, a vál-ság helyzet mindkét esetben bizonytalanságot teremtett a hivek között, melynek feloldását a valláserkölcs eszközével és a hiveknek Isten és az egyház felé való irányításával, vallásosságul elmélyítésével próbálták keresztül vinni. Pál apostolhoz kapcsolták a Pázmány által is idézett Seneca leveleket, melyeket egymásnak irtak volna. A nyolc Seneca és a hat Pál-féle levél azonban a IV. századból fentmaradt koholt iratoknak bizonyultak.

Augustinus, Jeromos és a többiek, akikre Pázmány hivatkozik, igyekeztek a teológiát erkölcsi megfontolásokkal átszőni, a Bibliával és antik hagyomány értékeivel /Szokrátesz, Platon / dúsitani, jelentős szerepet játszottak a keresztény erkölcssteológia kialakításában. A prédikáció, mint műfaj, eszköz volt az erkölcssteológia terjesztésére, amit a Páz-mányt követő jezsuita nemzedék egyik tagja Tesauro / 1655-ben / így fogalmazott meg egy elméleti munkájában : " Az egyházi tanítás ugyanis nagyon különbözik a szónoki meggyő-zéstől, mert az, spekulatív lévén, az igazat igazzal, belső érvekkel bizonyítja, de ez, minthogy gyakorlati erkölcs-oktatás a célja, az erényre indítja a lelket, képszerű,

szellemes és külső érveket használ, sőt még csavarosakat is, és metaforákra alapított látszólagosakat is, meséket, különleges tudnivalókat, és így gyümölcsökedt szed a vírágról. " 137/.

Ezzel újra eljutottunk Pázmány nevelő rendjéhez, a jezsuitákhoz. A jezsuita rend tagjainak kezéből is kerültek ki a valláserkölc kérdéseivel foglalkozó művek. Mégis úgy tűnik, hogy írónk ezeket ritkábban használja fel. Ennek legfőbb oka az lehet, hogy a jezsuita erkölcskódexek a katolikus egyház berkein belül is szinte állandóan a viták, támadások kereszttüzeiben álltak. Legtöbbet vitatott kérdése a jezsuita erkölcshek a " cél szentesíti az eszközt ". Igaz, hogy ők maguk ezt így kategórikusan nem hirdették ugyan, de cselekedeteik alapján nem egyszer éltek vele. Cselekedeteik vezérelve a hasznosság, a cél elérésében hajtottak, a bevett normákhoz való ragaszkodás helyett azok alkalmazására is, " melyek esetleg ellentétben álltak a közfelfogással, ha szerintük ezzel jó ügyet szolgáltak. A megvalósítás módja helyett, a szándékot jelölték meg a cselekedetek mértéké-
ként. Legtöbbet támadott gondolataik a kétértelmű beszéd alkalmazásának lehetőségeivel /: pl. a hamis eskü :/, a titkos fenntartással és a valószínűséggel foglalkoztak. Érdekes ebből a valószínűségből szóló tanítás számukra, eszerint kétes esetekben igazolhatja cselekvésüket egy olyan erkölcsi tekintély véleménye, amely az adott esetre alkalmazható. Azaz egy nyilvánvalóan járható út helyett, nyu-

godtan elindulhatunk egy valószínűtlennek látszó úton, hogy az valamilyen idézettel igazoljuk.

Természetesen Pázmány igyekezett az ilyen tételeket mellőzni, célja éppen a normák egyértelmű megfogalmazása és nem ad tanácsot a kijátszásuk lehetőségeit illetően. Reális szemléletéből adódóan kerül minden vitatott tételt. A jezsuita erkölcskódexek egyébként is főleg a rend belső használatára születtek, legtöbbször kimondottan a nyóntatóatyák részére való tanácsadás volt a célja.

Külön kell beszélnünk a kazuisztika jegyében született erkölcssteológiai művekről, mivel ezek hatását látszik tükrözni a pázmányi etika is. A kazuisztika a skolasztika egyik ága, mely teológiai alapokról indulva a kétséges erkölcsi tételeket tárgyalja. Nyomai fellelhetők a Bibliában, Pál apostol, Szent Ágoston / Augustinus /, Szent Bernát, Bonaventura és Szent Tamás műveiben is. Tertullianus, Basilus, Chrysosthomos, Nyssay Gergely, Ambrosius sok kétes helyzet erkölcsös megoldásának lehetőségét boncolgatták, az általuk helyesnek tartott kiútát példákkal illusztrálva. Gondolataik, példái egy részét Pázmány maga is átveszi.

138/ . A jezsuiták ezeket összegyűjtötték, rendszerezték, majd továbbfejlesztve tették uralkodóvá a katolikus erkölcssteológiában. Ennek a hatásnak tulajdoníthatjuk Pázmány esetében is az érzékletes példákkal való bemutatást, illetve a példaadás központi helyét erkölcsi-nevelési fel fogásában.

A család és a házasság problémáit boncolgató morálteológiai írók között sem a jezsuiták az elsők. Szent Tamás kortársa a dominikánus Raimond de Pennaferte "A töredek és a házasság summája" című művében fektette le a szerelmi és házasság Pázmányra is ható arany szabályait, melyet gazdag példaanyaggal is megerősített és szemléltetett.

Annak, hogy "a morálkazuisztika a jezsuiták fellépést követően jutott kiemelkedő szerephez" fontos és döntő oka a rend különleges szerepében is keresendő. A rend tagjai ismerték az egyházi írók műveit, de ezek mellé tevékenységük során a világi életről is nyertek ismereteket és tapasztalatokat, szemben a kolostori zártságban munkálkodó egyéb szerzetesekkel. A gyónás jelentősége is megnövekedett ebben az időben, szükség volt tehát a lelki-erkölcsi élet mélységeit ismerő papokra egyrészt, másrészt a papok részére olyan ismeretanyagra, melyet egy konkrét esetben könnyedén alkalmazhatnak. Ilyen gyorsan mobilizálható ismereteket nyújtottak a kazuisztika példatárai.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a pázmányi etika a korának igényeit messze kielégíti. Magába foglalja a skolasztika teljes fegyvertárát, az író társadalmi és természeti ismereteit és tapasztalatait, a jezsuita kazuisztika lényeges elemeit.

Vallás etika, amit azonban a sajátosan magyar viszonyok reális ismerete határoz meg. Célja a vallás pozíciójának erő-

sítése, a szétzilálódott társadalom hierarchiájának helyreállítása, erkölcsi normák megfogalmazása és a katolikus közösség nevelése. Terjeszti a barokk ideológiát és az ellenreformációs eszmerendszert.

Magyarul szól, anyanyelven oktat, logikus és mértéktartó, ötvözi a hazai és egyházi tradíciókat, - s mindezt oly hatásosan teszi, hogy az egész barokk világképet, de ezen túl a magyar katolicizmust és annak erkölcsi felfogását évszázadokra meghatározza.

Pázmány a "fiaknak neveléséről" .

A pázmányi beszédeknek - mint láttuk - általános jellemzője az erkölcssteológiai, erkölcsi nevelést célzó indíttatás, de találunk néhány kimondottan nevelési tárgyú prédikációt és e gyűjteményben " ahol egyéb tanúságokat elhagyván " csakis erről a témáról szól " mivel azért szükség a szülőknek érteni kötelességeket és hivatallyokat, gyermekek nevelésében. " 139/.

A Propozícióban így határozza meg a beszéd célját : "először megmutatom : hogy a szülék tartoznak, lelkek vesztése alatt, gyermekeket jól nevelni. Másodszor Christus Urunk nevelésének példájából négy cikkelybe foglalom, ami leg-szükségesebb a gyermekek nevelésében " . 140/.

Vagyis az első részben a nevelés szerepéről, hasznáról és

feladatairól, a másodikban pedig a szerinte gyümölcsöző pedagógiai módszerekről szól.

A nevelés szükségességét először a család, a fiak és szülők szempontjából vizsgálja. Megállapítja, hogy : " Mind a fiaknak és szülőknek magános javára -, mind a közönséges jóra - nézve, kívántatik a gyermekeknek istenes nevelése.

Mert a fiaknak mind örök üdvösségek és világi állapottyok: mind Isten - s mind emberek - előtt-való böcsülletek : mind tekéltetes, vagy feslett eskölcsök, a gyermeki neveléstül füg. Azért valamely szükséges a téj kisdéd-korunkban, oly szükséges a jó nevelés : mert, ha anyánk mellyéből szopjuk a tejet, mellyel nevededik gyengeségünk : a gyermekségből erednek azok az erkölcsök, mellyekkel tündöklük, vagy romlik öreg emberi állapotunk " . 141/.

Mint látjuk, Pázmány a nevelés mindenhatóságát vallja. Hiszen a neveléstől függ az emberek becsülete, világi állapotuk, de ugyanúgy az örök üdvösségük is. Nevelési célja : a feudális kötöttségű, katolikus embereszménynek megfelelően formálni hiveit. A nevelés pázmányi alanyának Isten és ember előtt kell számot adnia tetteiről, önmagáról. Központi helyen az erkölcs kérdése áll, az erkölcsi nevelés olyan fontos, mint az anyatej. A fiatalok nevelésében vallásos és erkölcsi formálásuk a legfontosabb. Pázmány belátja, hogy a fiatal korban szerzett szokásoktól, műveltségtől függ az emberek felnőtt, s öregkori magatartása. Ugyanakkor látja a gyermekek nevelésének társadalmi szükségességét is.

" Az országoknak és városoknak sincs semmire nagyobb szükségük, mind az apród-esztendősek jó nevelésére. Mert, sem az eláradott gonoszságnak kiirtására, sem a jó erkölcsök beoltására, sem a bölcsességek és tudományok gyökerezésére, sem több belső csendes állapotok virágzására, fogatos eszköz nem találtatik, a gyermekek oktatásánál; műképpen ártalmas és veszedelmes dolog sincsen, az ifjuságnak vagy tudatlanságban, vagy vásott, feslett erkölcsökben nevelésénél " . 142/.

Pázmánynak volt alkalma tapasztalni, hogy egy országban a közállapotok teljes szétzüllése is bekövetkezett.

Korának Magyarországa a dicső és máig is elismerést érdemlő tetteket, a példamutató hősöket együtt érlelte meg a legocsmányabb cselekedetekkel, a zavaros helyzeteket aljasul kihasználók, kalandorok, rablók sorával. Az egyszerű és műveletlen emberek elvesztették tájékozódási képességüket. Lakóhelyüket magyar, német, török katonák dúlták fel. Uraikkal együtt változtak papjaik is, a legváltozatosabb eszmék hatása alá kerültek. Az árulás, a bizalmatlanság, az erőszak mindnapossá vált, az erkölcsi értékek elvesztették jelentőségüket. A törvényes rend helyett az anarchia, a biztonság helyett a bizonytalanság teremtette légkörben éltek. A társadalmi rend megszokott szabályait az ököljog könyörtelensége váltotta fel. A háborúban és belső harcokban érdemmé vált mindaz, ami egyébként gyűlöletes és megvetendő volt. Ugyanazon dologért kaptak, hol kitüntetést,

hol könnyörtelen büntetést, ahogy éppen a politikai helyzet változott. A könnyű meggazdagodás és egyéb " világi javak " szerzése érdekében, hol ebbe, hol abba a táborba sodródtak az emberek. Mindenki saját bőrén érezhette az " ember embernek farkasa " mondás igazát. Pázmány is látja az " eláradott gonoszság " bomlasztó hatását, a kicsapongó, részegeskedő, erőszakra erőszakot halmozó életet. Az ellenreformáció ideológiai alapjáról Pázmány a gonoszsághoz sorolja persze a reformáció minden megnyilvánulását is. Tisztában van azzal, hogy mindezen változtatni kell. E változás véghezviteléhez legalkalmasabb eszköznek a nevelést tartja.

A neveléssel kíván gátat vetni a gonoszságnak, kialakítani a nemes erkölcsi tulajdonságokat, fejleszteni és irányítani a gondolkodást és a tudományokat. Minden rossznak az okát a tudatlanságban és a feslett erkölcsökben véli megtalálni. A nevelés ilyen értelmű felfogása, hatásának társadalomformáló erejének eltúlzása nem áll előzmények nélkül. Az antik szerzők műveiben, a vallásos nevelési elképzelésekben gyakorta találkozhatunk a nevelés ilyen idealizált, a társadalmi valóságtól függetlenített mindenhatóságának a gondolatával, melyben a transcendens, idealista világnézet tükröződik vissza. A keresztény, rendi nevelés hivatott az eredendő bűntől fertőzött embert alakítani, formálni úgy, hogy az megtisztulva a mennyországi boldogságra alkalmassá váljék. A tanítás alapja pedig az isteni kinyilatkoztatás,

ami örökérvényű, mindenható, így tehát a nevelés maga is csak az lehet. Ez a példa is bizonyítja a nevelés és a teológia, ill. korábban az antik filozófia összefonódását. A nevelés maga, mint külön tudomány ekkor még nem alakult ki. Az antik világ gondolkodói, írói-költői látták szükségessé először, hogy műveikben pedagógiai megfigyelésekről, elméleti kérdésekről, és gyakorlati tapasztalatokról is beszámoljanak. A kereszténység korai szakaszaiban a teológiai művekben és főleg a prédikációkban foglalkoztak nevelési kérdésekkel. Pázmány korában már itt-ott felbukkannak olyan művek is, melyek az iskolarendszer kifejlődését követően, már szinte pedagógiai szakmunkáknak is számíthatók. A protestáns és katolikus iskolarendszer kiépítése, és a reformáció-ellenreformáció erkölcszociológiai-pedagógiai eszméinek küzdelme tovább növelte a nevelés iránti érdeklődést, de a teológia szolgájából csak a korai kapitalizmus idejére vált külön tudomány belőle. A tőkés viszonyok tették ugyanis szükségessé először a tömeges képzést, és az ennek megfelelő iskolarendszer kialakítását. A nevelés szükségességének bizonyítására Pázmány példákat sorakoztat fel, mondhatni történeti sorrendben a püthagoreusoktól, Platon, Aeliunusz művein keresztül, Isaias próféta, a Szent Írás, majd Pál apostol gondolatáig jut el. Az itt hozott példák lényege: " veszni kell annak az országnak, mely két dologban fogyatkozik, vagyis ahol nincs elegendő " lelki tanító " és " gyermek-oktató ".

E gondolattal az iskolaalapítás indítékainak vizsgálatakor is találkoztunk, hiszen az egyházi iskolákból kikerült papok feladata a kor bevett szokása szerint nem csupán az igehirdetés volt, ők látták el a plébániai iskolák tanítói munkáján túl mindazt, amit később a világi értelmiség, hivatalnokok, tanárok, tudósok stb. munkakörévé vált. Ennek megfelelően szól hozzájuk a "keresztény prédikátorokhoz" címzett előszavában is. 143/.

A nevelés a vallás gyakorlati része : "Annak-okáért Isten a Szent Írásban, szép édesgető ígéretekkel, hatalmas parancsolatokkal, kemény fenyegetésekkel esztenezi a szülőket, hogy szorgalmatosok legyenek az ő szülöttük nevelésében : ... ha fiaid vannak, úgy-mond, oktassad őket : míg gyengék, addig hajcsd meg őket ; ha leányaid vannak őrizzed az ő testeket és ne mutass vig arczat nékik. Szent Pál ezen dolgokrul így szól : atyák nevellyétek fiaitokat... fenytékben és isteni félelemben " . 144/.

A fenti idézet a "Verd meg fiadat vesszővel, és meg fogod menteni lelkét a haláltól" középkori nevelési elvet propagálja. Jellemző a kor gyermekszemléletére. A gyermeket rossznak tekintették. A nevelés feladatává tették a bűn, a gonoszság kiverését. A pálcá uralma a családban és iskolában egyaránt a nevelés kegyetlen gyakorlatára vall, ellenében az isteni szeretetet hirdető vallási elképzelésekkel. Aki nem helyesen neveli gyermekét, a pogánynál is rosszabb, folytatja Pázmány. A jó nevelés jutalma az üdvösség, de

" A kik ebben az oktatásban megfogytatkoznak nem csak maguk fejére pálcát csinálnak : mivel a gonosz fiak szomorúsággal, bánattal, haraggal, gyalázattal töltik szüléjüket, mint a Szent irás mongya : de Isten is megmutattya erős ostromozásával, mely igen bányá ebbéli feledékenységeket. " 145/.

Isten a fiakon és atyákon bosszulja meg a hiányosságokat, Diogenész a tanitót üti meg a gyermek vétkéért, Dávid nem bünteti meg hugát meggyalázó fiut és " így, fia-által ostromoztaték, fiára-való gondviseletlensége : elvesziti fiát és királyságát - sorakoznak az elrettentő példák: A jó nevelés becsületét Abrahám családjának megmenekülésével bizonyítja, majd Jób példáját ismeri, illetve említi: " Szent Jób-rul, minek-utánna azt mondotta volna az Irás, hogy jámbor, tekéletes volt és nem találtatott hozzá-hasonlatos a földön : ennek az ő tekéletesességének példáját akarván adni, nem emlékezik sok irgalmasságirul ; hanem csak hozzá-elő, mely szorgalatos gondot visel fiaira, leányira : kikben, noha szép atyafiui szeretetet és külső jó erkölcsöt látott; noha semmi feslettséget enek nem sajditott: mind-azáltal, félvén, szürökben ne vétkeznének, mindennap áldozott Istennek érettek : mert tudta, hogy... hasznosb maradék-nélkül meghalni, hogy-sem istentelen fiakat hagyni, és jobb egy istenfélő magzat ezer gonosz fiunál." 146/.

A beszéd első részét az egyházatyák Hieronimus, Chrysostomos, Ambrosius tanításainak felhasználásával zárja le.

" A semmi parancsolatot sem adott volna Isten a fiak neve-

lésőről, a természet oltotta szülékbe, szülöttekre-való jó gondviselésnek szikráját ; és az okosságnak vezérlése arra viszi őket, hogy kiket szültek, azokat őrizzék és jól nevelljék. A fiakat, a leányokat Sz. Jeronimus a házasság virágainak nevezi : tehát, mint a virágot őrizni kell, hogy el ne hervadgyon : úgy azokat-is vigyázásban kel nevelni, hogy meg ne rosz-szullyanak. A fiak, az Istentől adott kincs és gazdagság, úgy-mond Arany száju Szent János : tehát, mint kincset őrzik és öregbitik az emberek, a fiakat-is szorgalmatosan kel minden jóban öregbiteni.

Méltán írja tehát Ambrus : hogy barmoknál oktalambak, a kik gyermekeket jól nem nevelik ; mert, ha a medve nem szánnya fáradságát, hanem goromba kölykeit addig nyalogattya, míg valami formát nem ad nékik : miért nem kel embernek hasonló bajlódást felvenni gyermekének neveléséért ? Arany-száju Sz.János tovább mégyen és azt meri mondani, hogy amely atyák jóra nem taníttják gyermekeket, vétkesbek azoknál - akik kicsiny-korukban megfojtyák őket : mert ezek csak testüket ölik-meg : de amazok testestül, lelkestül örök halálra vetik. Végzetre, a Szent Lélek azt mondja : hogy minden kegyetlen-oktalan állatnál vadabbak, a kik gyermekeket jól nem nevelik, hanem úgy bánnak vélek, mint a strucz-madár : kívül Szent Jób írja, hogy letészi tojását és az-után semmi gogya nincⁿs reája, mint-ha övé sem volna. "147/.

A nevelés tehát nem csupán a kinyilatkoztatásra épül, Pázmány két dolgot legalább ilyen értékes forrásként jelöl

meg: az Isten alkotta természet példáit, és az emberi természetet, valamint a keresztény okosságot, a prudenciát. A felfogás gyökereit Arisztotelész elveiben találjuk meg. Szerinte az embert boldogságra kell nevelni, s ennek lényege a cselekvés, amely a lélek eszes tevékenysége.

A lélek Arisztotelésznél három összetevőt tartalmaz: növényi - állati - akarat - emberi értelmes rész. Mivel ezek a részek a természetben szorosan összefonódnak, követni kell a természet példáját. Az egyházatyák a gondolatot beépítették a kereszténység rendszerébe, éppen úgy, mint a görög-római kultúra egész eredményeit is, melyeket hitük szempontjából felhasználhatónak tartottak.

Krisztus neveltetésének leírása és a parancsolat, valamint a mesterek írásai alapján Pázmány a jó nevelés négy fontos tényezőjét, nélkülözhetetlen módszerét elemzi a beszéd második felében.

Első ezek közül a jó példa, Pázmány erkölcsi-pedagógiai tárgyú gondolatainak állandó szerves része, ahol csak teheti, hivatkozik rá, mivel : " értelmünk tanítására és akaratunk izgatására nincs annyi ereje a füllel hallott tanításnak, mint a szemmel látott példának. Mert a látott dolgok hatalmasbak akaratunk indítására, hogy sem, a mit mások nyelve után értünk. Azért mongya Seneca : ahogy... hosszú és nehéz mindent törvényből és parancsolatból tanulni : hamar és foganatos a jó példából - való okoskodás " . 148/.

" Azért, a ki jó erkölcsben akarja nevelni magzattyát, szükség, hogy annak maga-viseléséből gonosztságot ne tanulhasson neveletlen gyermeke :hanem, jó példával, tekéletességre vezettessék... Nem elég, hogy valaki jóra izgassa gyermekét szavaival : hanem, a kit jól akarnak nevelni, példával tanítsák : hogy azt mondhassa üdővel az ő gyermekek, a mit Salamon mondott: ... példából tanultam a tekéletes erkölcsöt. Mert a Szent Gergely mondása szerint ... parancsolat-gyanánt esik a tanítás, mikor ezt cselekedszük eléb, amire mást tanítunk. És, a mint Sz. Bernárd írja : ... könnyen elhitethettyük, a mit akarunk, ha példánkal azt könnyűnek mutattyuk. A ki jót tanít és különbet cselekszik : egy kézzel Istenhez vonzza, mással visszataszítja az embereket : és olyan, mint amaz asszony, mely nappal szoptat, s éjjel megnyomta és megölte gyermekét ". 149/.

Az itt hozott példák és az elvi mondandó ismétlődik több helyen is Pázmány életművében. A modern pedagógia is fontos szerepet szán a példa nevelő hatásának. A gyermek, de a felnőtt is, minden korban kritikus szemmel figyeli a tanítót, vagy azt, aki őt valamiről meg akarja győzni. A példaadás talán egyike a legtöbbször megvizsgált feldolgozott pedagógiai kérdéseknek, könyvtári irodalma volt már Pázmány korában is.

Pázmány a meggyőzés legfontosabb tényezőjét a példában látja, óva inti a prédikátorokat, ha valamit tanítanak, azt

egész életükkel, cselekedeteikkel, magatartásukkal tegyék igazzá. A tanítás és a példa együttese, eredménye a meggyőzés, a tanításnak megfelelő élet pedig könnyen utánózható modellt nyújt a követni szándékozókna. A tanítást és a példát eredményesség tekintetében egymást erősítő vagy kizáró viszonyba állítja, mondván a legjobban felkészült tanító munkája éppen olyan eredménytelen a vele összhangban álló magatartás nélkül, mint példás élet akkor, ha a tanító tárgyában bizonytalankodik, munkája nem adja tanubizonyosságát az elmélyült, sokrétűen megalapozott tudásnak.

Seneca példáját idézi tovább : " ... hogy károsb emberek nincsenek mint, a kik különben élnek, hogy-an tanítanak. Kellémes dolog, ha az atya böjtre, józan és tiszta életre inti fiát : maga pedig szentelenu l tobzódik, latorkodik. Igen illik : hogy az anya dorgállya fiát szitkozódásért, ő pedig azon feddésben szitkozódgyék és példájával tanítsa a szitkot. Igazán mongya egy poéta / Plautus / a mely atya jámbor fiat akar nevelni, jámbornak kel lenni, mert alma nem esik messze fájától : a bagolynak sincsenek sólyom-fiai :... hanem, ember embert, barom barmot nemz : úgy a jó atyák nevelnek jó fiakat./:Arisztotelész:/". 150/. A példa nevelő szerepe kapcsán felhivja a figyelmet arra is, hogy mire ne lásson példát a gyermek. Szent Jerónimus szerint " ne lásson, ugy-mond, a gyermek te-benned, vagy apjában ollyat, a melynek követésében vétek légyen . És megemlékezzetek szülék, hogy példátokkal inkább tanithattyá-

tok gyermekeket, hogy-sem szavatokkal : mert a gyermekek, mint a majmocskák, a mit látnak, hallanak, azt ábrázzák, követik, tudnak okáért, éigig magasztallja a Sz.Írás ama jámbor Eleazást, ki inkább szörnyü kinokkal megöleté magát, hogy sem ollyat cselekednék, melyből az ifjak botránkozást és szabadságot vennének a törvény-szegésre. " 151/

Az utolsó hajlam egységesen jellemző a gyermekekre, ez adja meg a példával való formálás lehetőségét, de két-élü dolog is egyben, hiszen a gyermek a követéskor nem válogat a példák között, jót és rosszat egyaránt utánózni igyekszik, mivel a rossz, éppen a szokványostól elütő jellege miatt szembeötlőbb, mint a jó, különös gonddal kell tehát ügyelni arra, hogy a rossz példáktól távol tartsuk gyermekeinket. Az utánzás a kisgyermekkor fontos pedagógiai szempontból lényeges jegye, ami a legidősebb pedagógiai rendszerekben, de Pázmány korában is a nevelhetőség egyik bizonyítékának számított. A nevelés folyamatának vázlata Arisztotelész-től kezdve gyakran így alakul : jó példa-utánzás-gyakoroltatás és szoktatás / legtöbbször fenytésekkel, idomítás-szerűen /- végül értelmi, akarati ráhatás. A folyamat minden egyes részét Pázmánynál a vallási cél és a teológiai megalapozottság hatja át. A rossz példáknál maradvá elsőként ítéli el a gyermekek előtti szabatos viselkedés : a szerelmeskedést és a trágár, illetlen beszédet.

" Arra inti Plutarchus az atyákat : hogy tükörök legyenek cselekedetekben fiak-előt : mert, ... a hol az üdős embe-

rek szentelenek, szükség, hogy ott az ifiak szemérem-nélkül légyenek. És a mely szülék feslettek... tanították és tanácsollták fiokat a gonoszra. Azért, az atyák és anyák szemérmesbék légyenek kised fiok-előt, hogy- sem akármely ember láttára : / Juvenalis /... a gyermekre nagy tekintettel kel lenni. Azért, ha éktelenül akarsz cselekedni, zabolázzon-meg fiacskád jelen-léte. "

Majd így folytatja : " Álmélkodva olvasom, mely nagy gondviselések volt a régi pogányoknak e dologban. Arisztotelész azt mongya : hogy minden szitkozódásnak és éktelen beszédnek, oly távol kell lenni a gyermekekháztul, hogy a gyermekek ne hallyanak semmi effélét : mert az éktelen szóllásból hamar szabadság vétetik az éktelen cselekedetekre. Aki pedig, úgy-mond, a gyermekek előtt rut szókat ejtene, azt a tanács pl pálczával büntesse. És mingyárt utánna írja: hogy ha rutat nem kel hallani a gyermekeknek : látni sem kel ; azért, éktelen képeket nem kel eleikbe helyheztetni. Sőt azt olvasom a régi írásokban : hogy mikor Rómában Cató erkölcsre-vigyázó volna, kiveté a tanácsból Manliust ; csak azért, hogy hajadon leánya láttára, megcsókolá feleségét. Szent Jérocimusz azt kívánna : hogy az ifjuság ... ne ér-cse az undok szókat : szinte mint-ha sidóul szóllának előtt-te, úgy ne tudgya öreg-korában is, mit mondanak " 152/. Ezek szerint a gyermekek a világi dolgoktól elkülönített, üvegházi nevelése lenne a legcélszerűbb. A vallási alapon nyugvó elképzelés lényeges része a test iránti megve-

tésre nevelés. Az élet, főleg a szexualitás örömeiről ne is tudjon a gyermek.

Arisztotelésznél is fontos tétel a gyerekek ilyen irányú elszigetelése. Ismerték ugyan a testi szerelem örömeit is, de beszélni róla illetlenségnek számított már a hanyatló antik világban is, ezzel ellentétben az orgiák és vad tívornyák egymást követték. Ez az álszemérmes viselkedés a keresztény kor kettős erkölcsében még csak fokozódott. Mig Arisztotelész az emberi természet állati-akarati, tehát alacsonyabb szintű tevékenységét látta benne, addig a kereszténység korában elterjedt a "nem beszélünk róla, tehát nincs" elv, ennek maradványaival, hatásával ma is küzdenünk kell. Hogy a dolgok elhallgatása sem akkor, sem máskor nem vezet pedagógiai eredményekhez, azt a következő Pázmány idézet is bizonyítja: "Érdekessége még e részletnek még az az elv is, hogy mennyire frissnek, mainak tűnik a problémára bizonyítva egyben azt, hogy egyes problémák a nevelés számára újra termelődhetnek, ennek oka a nevelés megőrző jellegénél, a kérdések megoldatlanságában és a módszerek egyaránt keresendő megoldatlanságában is van. Pázmány sokaktól emlegetett realizmusa, hatása, frissesége éppen ebből adódik. A beszédeiben tárgyalt erkölcsi-nevelési kérdések zömmel az u.n. örök-emberi problémák közé tartoznak, melyek éppugy foglalkoztatták Arisztotelészt, Pázmányt, de a jelen kor embereit is. Mindezek következtében bukkanhatunk aztán a 300 éves mű lapjain is olyan gondolatokra, észrevé-

telekre, amelyeket a mai viszonyok között is : élőknek, sőt, talán modernekek is érzünk.

" Bezzeg elköltünk ezekről : régen egy néhány esztendőtt házasságok sem tudták, a mi most egy gyermek beszél. De ki az oka ? Az atyák és anyák : kiktől idején minden titkokat, minden ocsmányságokat úgy megtanulnak, hogy azokhoz-képest, kordére tudgyák a gyermekecskék - is a hajdusztitkokat." 153/,

A szülők felelősségét hangsúlyozza a beszéd következő része, melyben a fő hangsúly azon a tételen van, miszerint " az atyák, anyák feslettsége maradékjokra terjed." Az egyház tanítása szerint a bűnök és vétkek nemcsak elkövetőikre nézve járnak büntetéssel és bűnhődéssel, hanem ugyanúgy, ahogy a betegségeket átörökölhetsz az utód, a büntetés súlyát is magán fogja érezni, míg él. Ádám bűnét az egész emberiség hordozza, az apák és anyák bűnét " tized áig és izzig " bezárva, illetve viselik az utódok, főleg, ha házasságon kívül születtek.

Ujra egy olyan kérdés előtt állunk, mely átkos öröksége a házasságon kívül születettek hátrányos megkülönböztetése és a velük szembeni társadalmi előítéletek formájában napjainkban is újra előkerül. Gyökerei a biblia tanításáig nyúlnak vissza, de halljuk erről Pázmányt : " ugy szokott lenni, hogy a feslett ember gyermeki azon verembe süllyednek, mellybe estek szüléi. Innen vagy, hogy Isten, a fattyu fiak maradékit, tized áig és izzig, nem engedte

hogy a templomba szolgállyahak, mert közönségesen sok vétkek találtatnak effélékben. És én nem emlitem, hogy azok-közül, a kiket az anyaszent egyház Szentek laistromába vett, csak egy - is lett volna, a ki házasságon-kivül született volna. Mert noha lehetséges, hogy ezek-közül is jók válnak, de közönségesen, az istenfélő atyák, anyáknak szokott jó magzattyok lenni. Erre nézve mongya a Szent Irás : hogy... ha valakit nem ismerv, fiát, lányát nézve : ezekből magát megismérvheted. Mert, ... a fiaknak gonoszsága bizonyosága a szülék latorságának. Miképpen azért vad-fátul vagyon a gyümölcsnek vadsága : ugy derék oka, miért az ifjak ily feslettek, a szülék feslettsége. " 154/.

Szt. Jeromos tanítása szerint, mint korábban láttuk, csak a házasságban született gyermek lehet teljes jogú tagja a közösségnek. Azok, akik nem így születtek, személyükben magát a jót kialakított erkölcsi-társadalmi rendet cáfolták, hiszen élő bizonyítékai voltak a hét lakat alatt tartott, a házastársi hálósobák rejtekébe zárt, tagadott és üldözött testiségnek. Az álszent, a testi örömeiket kötelességből megvető világ szemében magát a bűnt testesítették meg!

Érthető, hiszen az embereknek olyan dolgokat juttattak eszébe, amiről a kor felfogása szerint, jobb lett volna nem is tudni. Hogy lelküket űk is Istentől kapták, az nem mentesség : " Mert, noha a fiak lelkét, az Istennek mindenható ereje semmiből teremti : de miképpen a testnek állapottya ugy a természetnek hajlandósága, igen füg a szüléktől.

Mivel azért a testnek a lélekkel oly és eggyessége vagyon, hogy a léleknek cselekedetei a szomorú és vig állapotban, szűgyenlésben és félelemben, haragban és szeretetben, testre hatnak és azt elváltoztatták : úgy viszonytag, a testnek indulati gyakran és könnyen utánna vonzák a lélek akaratyát. Innen vagyon, hogy a testnek hajlandóságára fordul gyakran a fiak erkölcsé ". 155/.

A jó nevelés második feltételeként emliti Pázmány a gyermekek " isteni szolgálatra, ájtatatosságra, lelki dolgokra " való szoktatását és oktatását. Ebben látja a legnagyobb hiányosságokat is. Figyelmeztet arra - szerintünk is helyesen - hogy a gyermekek vágyainak teljesítése, gondozása, etetése, öltöztetése korántsem azonos nevelésükkel.

" A szülék mint-hogy ... csak a testet agyák fioknak, nagy gondot viselnek gyermekek testére. Ha egy kis nyavaja éri : ha magát megsérti, minden dolgát elhadgya az annya és fiát sirattya, kérleli, orvosollya : ha balkézzel nyul étekhez fiad, úgy-mond Plutarchos : ha tekinteti, ha állat és dereka hordozása nem esik diszesen : ha egy hajszála jól nem áll fejében : ottan megdorgállya ; és mind-addig pirongatytya, vesztegeti szegény gyermeket, míg kedve szerint nem esik a dolog. De emellett, ha rest az Isten szolgálatában, ha csámcsogó , ha szerelmeskedik és egyéb vétkekbe esik : nem érzik a szülék oly keservesen efféle lelki nyavajájokat. Bezzeg a mostani szülék arra gondot viselnek, hogy világi jószágot keresnek és hadgyanak gyermekeknek : de ezredrészt

munkájuknak abban nem foglalják, hogy jó erkölcsökben és tekéletes jámborságban hadgyák őket, maga Isten azt parancsolja : hogy az atyák mindenkinek előtte, isteni felelemre tanítsák fiokat... " 156/.

A nevelés legfontosabb ideje a gyermekkor, " mert - mondja Plutarchossal és Arisztotelésszel egyetértve - miképpen a mostan született gyermek tetemét addig keltsen igyengetni, míg gyengék, hogy görbén ne maradgyanak ; viaszra addig kell nyomni a pecsétet, míg lágy ; ugy az emberek tökéletességének forrása és gyökere a jó nevelés ; és, ha ebben vétek esik... szinte ugy járunk, mint ki elsőben egy kevésé kitér az utból : ki-mennél tovább mégyn, annál inkább tévelyeg és távozik az igaz utul ".157/.

Arisztotelész nevelési elképzeléseinek központi kérdése az erényességre nevelés hogyanja. Szerinte az erkölcsi tudattal szemben is fontosabb, lényegesebb a szoktatás, e gondolatát Pázmány is átveszi : " Arisztotelész nagy okosan így szól : ... a jó nevelés abban áll, hogy kicsiny koroktól fogva szokjanak a gyermekek azon örülni és bánkódni, azt szeretni és gyűlölni, a mit szeretni és gyűlölni méltó. Minden gonosznak oka az : hogy / Seneca / kicsiny koroktól fogva atyáinktól és egyebektől, az arany és ezüst szeretése oltatik belénk. "... 158/.

Támadja a hamis vélekedéseket, a pénz imádatával együtt. E részben sütitve megtaláljuk mindazt, amit Pázmány elítélt, és azt is, amit nevelési-etikai szempontból javasol :
" Hallyuk, hogy a böcsületet, értéke, nemességet, szépséget, gazdagságot, tisztet, friss öltözetet, jó lakást csu-

dállják, magasztalják szüléink : ezért belénk essik ezeknek böcsülése és kívánása. Nem így anyák, nem így : igaz keresztényi gondolatokat és kívánságokat olcsatok és csepegtessetek kis-ded gyermeketek szüvébe. Azt hallják gyakorta tőletek ezek : hogy hiuság, veszedelem, lélek kárhozat a világon kapdosni, az ő javaiban zabállani : árnyék, álom, semmi a földi uraság és gazdagság : gyalázatos, veszedelmes, gyűlölséges a részegség, hazugság, fajtalanság és világi kevélység : csak az boldog, a ki Istent féli : csak az dicsiretes, a ki gyermekségétül-fogva üdvösségét keresi : csak az okos, a ki az örök kárhozatot elkerüli. Semmit ne dicsirjen tehát az anya fia-előt, hanem csak a mit Isten dicsir, csak a mi üdvösségre viszen : ha a gyermek, kisded-korátul fogva azt kívánni és keresse, a mit hallott, hogy dicsirt és néki kívánt édes anyja ".

" Bezzeg, ha efféle ítéleteket jól meggyökereztetne fiacskájában az attya s anyja, csak nem ugyan természetté válnék benne a tekéletes erkölcs. " 159/.

A pázmányi etika és nevelés alapja, mint látjuk a keresztény vallási ideológia. Nevelési eszméje a világot megvető, alázatos, túlvilági boldogságot kereső ember. Módszere a szoktatás és a jó példával való útmutatás. Célja az ezzel ellenkező dolgoktól való teljes elszigetelés és a hirdetett keresztényi jóságok természetté / szokássá, készséggé / alakítása. A Plinius-irta példára hivatkozva bizonyítja a szokás erejét, ahol ugyanis egy magát a mérgekhez fokozatosan

hozzászoktató királyról esik szó. " Ha azért a természet ellen való dolgokban is ily nagy ereje vagy az idején kezdett szokásnak : mentül inkább a jóban meggyarapodának az emberek, ha ifjúkorokban őket jól oktatnák és tanítanák a szülők ? De, mint mondtam, gyakran az anyáknak fiok testére vagy csak gongyok, nem jámborságára : és, gazdagon akarván őket hadni, meg nem gondolják : hogy hasznosb volna, ha alamisnájokkal Isten kegyelmét nyernék nékik, mert Isten zava az : hogy ... az atyák alamisnája feledve nem lészen. "

Az alamizsna fontos ideológiai szerepet játszott a keresztény vallás keretei között. Célja a rendszer fenntartása, a társadalmi béke biztosítása. A szegénység és gazdagság a keresztény erkölcstanban a magántulajdon velejárói szerint egyben a társadalom megengedett, sőt szükségszerű alapja. Az ebből adódó feszültségek levezetését kívánták az alamizsna kötelezettséggel megoldani, az egyensúlyt fenntartani. Az u.n. természeti törvény nevében juttattak azoknak, akik teljesen elszegényedtek, igyekeztek ugyanakkor a túlzott meggazdagodásnak is gátat vetni, fenntartva ezzel az egyház monopol helyzetét. Az alamizsna növelte az egyház gazdagságát egyrészt, másrészt ideig-óráig lecsendesítette a békétlenkedőket. Biztosította a társadalom Isten rendelte, megingathatatatlannak vélt békéjét, jótékonykodásával pedig még szorosabban magához láncolta a hiveket.

A jó nevelés elmulasztóinak itt is rettentő földi és túl-

világi büntetésekre hoz példát, majd így összegzi a második feltételre vonatkozó mondandóját : " A ki azért lelkével nem akar fizetni fiáért, így tanitcsa őket, a mint Szent Jerominus mongya : hogy... esküdni ne tudgyon ; a hazugságot szentség-törésnek tarcsa : semmi bünt ne álitcson kicsinek. Bezzeg, ha hozzá szoknának, hogy a büntől irtóznának a gyermekek, nem volna nehéz a tekélletes élet. Mert, mint Plátó mondgya : hogy az emberek között ritkán történik atyák-ölése, kopörsók rontása és hasonló nagy vétek : nem egyéb az oka, hanem , hogy ezektől gyermekségünk-től-fogva kezdünk iszonyodni és irtózni. " 160/.

Pázmány az Arisztotelészi szoktató neveléssel összhangba hozza Platon erkölcsi intellektualista álláspontját, mely szerint az eszes belátás és igazságérzeten alapuló erkölcsi tudat a nevelés alapvető kritériuma.

Harmadik feltétele a jó nevelésnek a gyermek környezetének ellenőrzése, megszervezése, a tanítómesterek és a játszópajtások helyes megválasztása.

" Nem elég a fiak neveléséhez a szülék példája és jóra tanítása, : de arra-is gongyok legyen, hogy jó tanító-mesteri, jó társai legyenek, és oly emherektől neveltessenek, olyakkal nyájaskodgynak, kik el ne ólcsák azt a jó szikrát, melyet a szülék oktatása beléjek óltott. "

" Szent Jeronimus azt parancsollya Laeta asszonynak, hogy ha maga nem neveli gyermekét, oly dajkát válasszon, ... mely részeges, buja, nyelves ne legyen.

Plutarchus azt kívánja az atyáktul : hogy amely gyermekkel társalkodik kiseded fiok, jó erkölcsük légyenek : mert egy gonosz példa, egy feslett beszélgetés sok gonoszságot ölthat a gyermek szüvébe : melyre-nézve, tiltja Arisztotelész, hogy ne hadgyák a szolgák-közöt forogni gyermekeket: mert azoktul szolgákhoz illendő erkölcsöket tanulnak. " Az általános példák után a tanítókkal szemben támasztott igények következnek Fontos / Plutarchus / " hogy tekéletes-erkölcsi tanítóra bizassék a gyermek oktatása. És ezekben - fogyatkozottaknak mongya kik oly ember gond-viselésé alá adgyák fiokat, kire lovakat se biznák. Gondatlanságnak nevezi Arany-szájú Szent János : hogy falunkat és szántóföldeinket szorgalmatos vigyázóra bizzuk : fiaink gondviselését utolsó dolognak tartjuk. " 161/.

Néhány jól kiválasztott nevelőt dicsér a következő rész: Apollóniusz és Arisztotelész személyében. Ujra emliti, hogy a jó nevelő tükör legyen a gyermek számára, melyben csak jó erkölcsöket és szépséget lát, mivel a szép írás is csak minta után tanulható igazán.

" Tudták a régiek mi-némü hasznos, hogy a gyermekek jó mesterektül tanittassanak : és sokszor töb jó származik ebből a kereszténységre, hogy-sem a predikállásból. Azért a papok tanítottak régen a tudományokat. Origenesről dicséretes emlékezettel írja Szent Jerominus, hogy grammaticát, rhetoricát, arithmetiát és minden filozófusok tudományit tanította :... hogy a töb tudományokkal egyetemben a Christus

hitit terjesztené. A tridentomi közönséges gyülekezet-is eszébe vévén, mely szükséges és hasznos, hogy a gyermekek jó tanítóktól vezéreltessenek, erősen megparancsolta a püspököknek és káptalanoknak, hogy erre szorgalmatos gongyok legyen : és nem csak tudós, de isten-féltő és jó-erkölcsű mestereket szerezzenek az ifjúság-eleibe, kiktől semmi ék-telenséget ne hallyanak és nem lássanak. " 162/.

Pázmány szem előtt tartotta a zsinat előírásait, ezt mutatja iskolaszervező munkája, melyről korábban bővebben irtunk. A tanító-prédikátorok feladatairól a hozzájuk szóló előszavában beszél részletesen. Két gondolatát idéznénk e beszédnek, melyek egyúttal az eddig ismertetett elveknek a tanító-prédikátor munkára való alkalmazását is mutatják :

" szorgalmatos tanulással készülyetek a predikálláshoz... a mit tanítani akartok sokkáig és jól tanullyátok. / Sz. Jerominus /. Mert igazán írja Plutarchus :... hogy a hirtelen-szollás tellyes kívánságokkal : és valaki készületlen predikál, üti-véti a dolgokat: sem elei, sem utóllya szól-lásának : csak haboz ; egybe zür, zavar mindeneket ; akár-mit, akár-hol elő-hoz és ki nem tud gázolni hosszan nyuj-tott beszédeiből. Ne bizzék azért senki elméjében : mert a ki jól hozzá nem készül, az soha jól nem predikál. A ki pedig jó készülettel tanit, Isten áldását vészi. És egyebe-keket vastagitván, maga kövéredik. Mivel... a ki jól tanit, maga-is tanul, és mennyei áldomásokkal hizik lelke. " 163/.

"... haszontalan az igaz tanítás, ha a cselekedet elrontya

a tekéletességet. Sőt senki nagyobb kárt nem téssen az emberek erkölcsében, mint ki különben él, hogy-sem tanít. Azért édesatyám fiai, lelki tanítók, először magatok igyatok az álet-kuttyából, az-után follyanak egyebekre vizetek. Mert, jaj azoknak, kik, mint Sámson oroszslánya, szájokban hordozzák a mézet, melynek izit nem érzik... satullyák a mustot és bort nem isznak. Azt a tanítót böcsüllő-nagyra Isten ... Aki cselekszi, amit tanít : és mind nyelvét, mind pennáját szive gyökerének téntájába mártván, úgy szól, a mint szive járása vagyon : és amaz okos pásztort követi, ki a minémü-szinü gyaljut kíván juhainak, olyan példát adott-eleikbe.

Azért intlek és kérlek prédikátorok, hogy magatok életével, és példájával hitelessé tegyétek, amit tanítatok. " stb. 164/.

A tridenti zsinaton merült fel az eretneknek és erkölcstelennek tartott könyvek elleni szigorú fellépés gondolata. Így összeállították és folyamatosan kiegészítették a tiltott könyvek jegyzékét. Ennek tudható be, hogy Pázmány is jelentős terjedelemben foglalkozik a könyvek nevelési problémájával, vagyis, hogy mit olvasson a gyermek, és mit olvashat az őt tanító felnőtt.

" Sőt még könyvek is, mellyekben valami rutság vagyon, tiltva légyen nállok... Ha a / zsidó / ifjaktul még az Isten Könyve is megtiltatott, mikor félelmes volt, hogy ezekben meg ne ütközzenek : mentül méltób, hogy amma sok hitván

énekek, ama förtelmes poetikák tilalmazva légyenek? Tisztességtelen, utálatos, barom-embereknek tartandók, a kik olyan ocsmányságokat beszélgetnének, a minémük könyvekben vannak : mit mongyunk tehát azokrul, kik ezeket írva adgyák ? Holot sokkal ártalmasb efféléket könyvbe írni, hogy-sem szóval mondani; mert sokan, emberektől-való szeméremből elfutnának, bédugnák fülöket, ha azt mástul hallanák, a mit magok szemérem nélkül, könyvekben olvasnak. " Cicero, Augustinus és Szent Gergely pápa elitélő szavait idézi, elvetendő példaként Epikuroszt, Ovidiuszt, Terentiuszt emliti, majd így folytatja : " Boldog Isten! Vallyon mit mondanának ezek a jámborok, ha a mi üdönket látnák ? Melyben akár-minémü rendbéli emberek azzal mutogattyák éles elméjeket, hogy undok virág-énekeket irkáljanak : mellyek mind gyermekek, s mind leány-asszonyok kardéra tudnak, és azok nem minden házak ezekkel zengedeznek. Vaj, ha meggondolnák azok, a kik effélében mutogattyák, nem tudom, ha elméjeket-e, vagy latorságokat, hogy mind az ő lelkek ad számot azokért a gonosz gondolatokért és indulatokért, mellyek efféle énekek hallásából következnek : bizony befálnák a sipot és job dologban foglalnák elméjek élességét. Mert, ha annak, a ki egy kisdedet megbotránkoztat, job volna malomkövet kötni nyakára és vízbe vettetni, minémü nagy kárhozat hoz létre, s fejére, a ki lator énekivel annyi számtalan lelket megbotránkoztat ? Mennyiszer történik, hogy egy rossz versből, vagy egy ocsmány énekből, holtig-tartó latorsága következik sokaknak ? A régi keresztények, mikor

az igazságra térültek, nem csak az ártalmas és veszedelmes könyveket, de a hivalkodó, szem-fül emberek gyönyörködtető írásokat-is, mind megégették... Most is azt kellene mivelní és nem-csak eretnekségre tanító könyveket, melyeket senki engedelem-nélkül házában nem tarthat, átok-nélkül ; hanem minden hivalkodó és veszedelmes énekeket, s könyveket, úgy megkellene vonni az ifjúságtól, hogy csak nevüket se tudná. " 165/.

Nyilvánvalóan egyoldalú valláskritikával állunk szemben, amit olvasva elkeseredéssel kell azokra az antik és reneszánsz művekre, nemzeti irodalmunk olyan értékeire gondolkunk, melyek létezését éppen ezekből az elitélő szavakból tudjuk meg, de az ennek megfelelő " tisztító " munka eredményeként örökre ismeretlenek maradnak számunkra.

A jó nevelés utolsó, negyedik feltétele Pázmány szerint az, hogy a szülők " fiokat szájakon hordozzák : megráncsák néha a zabolát, fenytékben neveljék ; és mikor megérdemlik, ne kedvezzenek, ne engedgyenek, hanem dorgállják és ostromozzák őket. "

" A Szent Írás pedig, ugyan kötelezi az atyákat, hogy sa nyargassák fiokat-... ne kiméllyed, úgy-mond a Bölcs, fiadtul a vesszőt, mert a vesszőtől meg nem hal : sőt ezzel szabadított lelkét a pokoltul. Vagyon valami bolondság minden gyermek szüvében... melyet egy sugár vesszőcske kikerget belőlle. Azért... a ki kiméli a vesszőt, gyűlöli a fiát. " . 166/.

Veszedelmesnek tartja a szülői engedékenységet, ami a tekintély elvén alapuló társadalomban bűnös könnyelműségnek tünt Pázmány szemében.

Mennyin vannak efféle atyák és anyák, kik meg nem dorgály-lyák, sőt nevetéssel halgattyák, mikor szitkozódik kisded-fiok : és nem csak torkába töltik a bort, biztatván, hogy igyék, mert apja-is ezzel kereste, a mi nincs : de ugyan gyönyörködnek latorságában : és katona-gyermekeknek, furcsa-gyors-elméjünek itélik, ha, mihent nyelvét tudgya mozgatni, jól tud szitkozódni : néha pedig ugyan biztattyák, hogy, vagy annyát, vagy mást megszidogasson! Mennnyin vannak, kik leányokat tánczolásra izgattyák! Ezek, csak-nem magok kezével áldozzák ördögnek gyermekeket. "

Pázmány a vessző uralmán enyhít, már nem a középkori feltétlen megtörés, sanyargatás elvét vallja. Nem veti el a fenytést sem, mint módszert, de alkalmazását Szent Pálra hivatkozva korlátozza : % Noha azért meg kel az atyákkal tartani a Szent Pál parancsolattyát : hogy fiokaturád-nélkül és felettéb ne háborgassák se haragra ne inditcsák: hogy el ne essék szivök és el ne kedvetlenedgyenek minden dolgokban, de mindazáltal, mint a gyermek-lovat, nem-csak püszögtetni kel és simogatni, hanem, mikor kívántatik, vesszőzni és ütögetni is kel; és sok-képpen fogdosván, szájára nem kel eresztteni. " 167/.

Vagyis a dicsérét és fegyelmezés differenciált alkalmazását tartja a nevelés fontos tényezőjének.

Pázmány és a nőnevelés.

A katolikus nőnevelés egészen az újkorig Hieronymus elveit követi. Pázmány is tőle veszi át tanításának alaptételeit. A nő erkölcsi és társadalmi kiszolgáltatottságának, ami már Arisztotelész elveiből is nyilvánvalóan kiütközik, a kereszténység idején még csak fokozódott. A nő csak másodrendű, műveltségre szerintük nincs szükségük, elegendő, ha a házimunkát és a szabás-varrást ismerik. Tőlük is megkövetelik az aszketizmust.

Mozgási terük a családra korlátozódott. Apjuk, majd férjük tulajdonai. Az életörömet, éneket, zenét, táncot nem szabad ismerniük. Nevelőjük a pap és édesanyjuk, más társaságuk nem is lehet. Feladatuk a családban végzett munka, esetleg a betegápolás.

Tisztelet csak az anyákat és az apákat, ill. a főúri családok asszonyait illette meg, de Éva bűnét nekik is munkával, vagy mindennapi biblia olvasással, imádsággal stb. kellett levezekelniük.

Ezzel ellentétben áll a Mária-kultusz. Isten anyját számos olyan emberi, női tulajdonságokkal és értékkel ruházták fel, amelyek az adott viszonyok között a nők számára megvalósíthatatlanok és elérhetetlenek voltak. Mária anyaságáért, szüzi erényeiért, hűségéért, szorgalmáért, szelidségéért, alázatosságáért kapja meg és érdemli meg a legnagyobb tiszteletet. Kultusza egyrészt bizonyos vigaszt is nyújtott, nyil-

vánvaló, hogy ezen az erkölcsi-pedagógiai vonatkozáson túl főleg a kereszténység feudalizmust szentesítő céljait szolgálta. A " hűséges szűz " tisztelete a feudális tulajdon oszthatatlanságát előmozdító, felbonthatatlan házasságot népszerűsítette. A szüzesség eszményítése pedig a nők tulajdonjogát, kiszolgáltatottságát - testi és lelki értelemben egyaránt - emelte erénnyé. A " fájdalmas anya ", az "úr szolgálólánya " és az "engedelmes szűz " példaképe és tisztelete a nők számára a belenyugvás, a beletörődés és az alázat gondolatát közvetítette.

A Pázmány korabeli magyar irodalomban gyakran felmerülő téma a nőnevelés, a lányok iskolázásának a kérdése. A reneszánsz idején előtérbe kerülő gondolat pedagógiai megfogalmazása már Pécsi Lukács erkölcsstanában, " Az keresztyén szüzeknek tisztességes koszorójá " -ban / Nagyszombat, 1591/ felbukkan. Szenci Molnár Albert " Imádságos könyvecské "-jének / Heidelberg 1621 / előszava ugyancsak a nőneveléssel foglalkozik, s javasolja, hogy minden " fő renden és közrenden való asszonyi állatokis inditassanak az Írás olvasására és leanzó gyermekzeiknekis tanítatására " valamint a " lean gyermeki scholákban " tanítsák meg a " tisztességes öreg asszony emberek " a leányokat az olvasásra és a katekizmusra. 168/.

Indoklása szerint az írás-olvasás tudományára a nőknek elsősorban vallásos célból van szükségük, másodsorban a gazdaság rendben tartása, a számadások ellenőrzése, s a férj-

nek történő levélírás miatt szükséges a betüvetés elsajátítása. Szenci dicsérettel emlékezik meg Hieronymus női levelező partnereiről / Paula, Marcella, Furia, Salvia, Léta / és Angliai Erzsébet királynőről, akik példát mutatnak ebben, végül bővebb tájékozódás céljából Vives művére utal, melyet Patai István magyarra is lefordított. Kovács Sándor Iván Szencinek ezeket a javaslatait " a hazai nőnevelés nagyszabású polgári programjaként " említi, kézikönyvünk pedig " merészen újszerűnek " nevezi őket.

Ennek megfelelően fontos helyet kapott a téma Kovács Sándor Iván és Merényi V. László szemináriumain, melyek lényeges szerepet játszottak a korszak irodalmi-politikai-társadalmi kérdései iránti érdeklődés tartós felkeltésében és a témaválasztásban is.

Pázmánynak a nőnevelésről szóló beszéde lényegében ugyanezeket a gondolatokat tartalmazza. Kíváncsnak tartja, hogy a " keresztyén leány mingyárt kisdéd-korában vagy értelmes öreg asszonytul, vagy élelmetes, jámbor, isten-féltő embertül olvasni tanullyon és a szép dolgok olvasásából tekélltetes erkölcsöket vegyen ". A " tudós asszonyokra " felhozott példái - Erzsébet királyné kivételével - pontosan meggyegyeznek a Szenci által említettekkel, de a névsort alaposan kibővíti ; Vives művére ugyancsak hivatkozik, a tánc elítélését Cicerón kívül a spanyol humanista könyvből meritett történettel is alátámasztja.

Pázmány jól tudta, hogy a női analfabétizmus megszüntetésére

irányuló kíváncsiság szemben áll kora közvéleményével, s a " kösség nagy részének " nézetével. Igaz, szemlélete - a beszédek jellegéből következően - itt is etikai / jó erkölcsök tanulása a könyvekből /, mégis abban a korban, amikor a lányok nevelése többnyire csak " csinnyosgatás, ruha-czifrázás, gangosan-lépés " -ben merült ki, az általa képviselt program / írni tudás; jó könyvek olvasása, s hasznos munkára tanítás, egyszerű, de tiszta ruhákba öltöztetés stb. / kétségkívül a polgárosodás irányába mutat előre. Pázmány természetesen mindig a valláserkölcsei kereteken belül marad, de azt a reneszánsz gondolataival kibővíti, a kor követelményeihez igazítja, a racionális megoldások irányába tágitja, a gyakorlati élet, a realitás felé hajlitja..Ennek a szemléletmódnak a jegyében száll szembe a feudális házassági szokásokkal, s elítéli azokat a szülőket, akik " pénznek adgyák, nem embernek gyermekeket " s a lányok kiházásításában gazdagságuk gyarapítási lehetőségét látva nem gondolnak arra, hogy a vőlegény " micsoda alkalmas az ő leányoknak, kinek holtig együtt kel élni jegyével. " Jellemző az a sorrend, melyben a vőlegény kiválasztásának szempontjait felsorolja : elsősorban erkölcsét és okosságát, másodsorban értékét és nemzetségét, harmadsorban korát és termetét kell nézni. Az etikai nézőpont magától értődő elsősége mellett a több irányú szemlélet, a bonyolult kérdések több rétegű megközelítése, a különböző szempontok egységbe rendezése, az ellentétes vélekedések

egybesimitása és általános szintézisbe rendezése : ezek azok az erővonalak, melyek Pázmány tanításait meghatározzák. A nőnevelésről vallott elveinek elemzése azt példázza, hogy ennek a szintézisnek egyik összetevője a reneszánszban-humanizmusban gyökerező műveltségkultusz, mely a protestantizmus művelődési-pedagógiai törekvéseivel párhuzamosan fut Apáczai Csere János nagyszabású polgári iskolázási programja felé. / Bitskey, 1979. /

Pázmány a "Mint kel a keresztény leányt nevelni " című beszédében 169/. bizonyos engedményeket is tesz, bár lényegesen újat nem hoz. Fontosnak, sőt legfontosabbnak tartja a nők istenes nevelését, pártját fogja a tanulásuknak is. Ennek oka abban keresendő, hogy az ellenreformáció küzdelmei során, nagyon sok esetben, éppen a családok nőtagjainak megnyerése útján sikerült eredményeket elérniük. Ezt az egyházpolitikai felzógást és módszert a beszédében végig elegyíti a fent elmondott eszmékkal, elvekkal. Sik Sándor a pedagógiai tárgyú pázmányi beszédek gyöngyszemének nevezte ezt a prédikációt. Joggal, mert az elméleti okfejtések helyett, itt az élő, gyakorlati példákat sorakoztatja fel. Megfigyelések, észrevételek, érzékletes leírások, közmondások, humor, fenyegetés, bátorítás, szinte minden megtalálható itt, amit a pázmányi próza értékeinek tartunk. Virtuóz nyelvi megvalósítás és hideg, kimért logikai megfontolás csodálatos elegye ez a beszéd. Szerkezetét Bitskey elemzi :

A szerzővel az itt ismertetett beszédvázlatot alkalmam volt megvitatni, így további elemzés szükségét nem látom, megállapításait elfogadva idézem.

A pázmányi prédikációk általános építkezési módja:

I. " Exordium ", II. " Narratio ", III. " Propositio ",
IV. " Confirmatio ", V. " Confutatio ", VI. " Conclusio "
sortköveti.

Pázmány általában ezt a szerkesztési sémát használja, csupán néhol tér el -akkor is csekély mértékben - a megszokott struktúrától. Az ilyen eltérések érzékeltetése végett érdemes szemügyre vennünk a " keresztyén leányok neveléséről " írott beszédet, ill. annak a téma jellegének megfelelően alakított szerkezetét.

" Evangélium " : Jairus leányának története / Máté, 9 /

I. " Exordium " : a gyermeknevelés feladatának fontossága.

II. " Narratio " : evangéliummagyarázat nincs.

III. " Propositio " : Jairus " leányára-való gondviseléséből okot vévén " arról kíván szólni, " mint kel a keresztyén embereknek istenesen nevelni és minden tekéletességre oktatni leányát, kisdéd-korátul-fogva férjhez-adásig " .

IV-V. " Confirmatio-confutatio " :

Állítás : a leánygyermek tanítása szükséges.

Ellenérv : " Tudom, hogy a kösségnek nagy része azt tilti, hogy nem jó irányba és olvasni tanul-

ni a leánynak ; mert félő, hogy az olvasásból gonoszt tanuljon... stb. "

Cáfolat : 1. A szent asszonyok is tudtak írni-olvasni ;
2. olvasással tanul a leány jó erkölcsöt ;
3. a tanulás elvonja őket más haszontalan foglalkozástól / pl. tánc /.

Állítás : a leányoknak tartózkodóan kell viselkedniök.

Ellenérv: egyes leányok " csak-nem mint férjekkel, oly bátran nyájaskódnak szeretőjökkel ".

Cáfolat : az ilyenek elítélendőek és " házasságok szerencsáját is bégátolják Stb., stb.

VI. "Conclusio ": minden szülő igyekezzék leányát " az ördögnek és világnak incselkedésitül oltalmazni."

Nyilvánvaló, hogy a beszéd szerkezetét a témával kapcsolatos mondanivaló bősége módosította : ezért maradt el az evangéliummagyarázat, s a " propositio " is a szokásostól eltérően csak egyetlen témát jelöl meg. Annál bővebben sorjáznak az érvek és ellenérvek, ezt a téma sokrétősége, aktualitása, a gyakorlati élettel való eleven kapcsolata indokolja.

A beszéd általános jellemzői és a nőnevelésről vallott felfogásának ismertetése után halljuk Pázmányt : a tanítás lényegét, hasonlóan az előbbiekhez, így fogalmazza meg :
" Nem elég a keresztény szülék hivatallára, hogy fiak, leányok betegségében körülölk vigyázzanak, orvosokat kereszenek, halálosan kíváncsozzanak ... hanem kötelességek azt

érteni, hogy a kiket test-szerént szülnek, azokat Istennek szülik, és ekmény büntetés-alat tartoznak azzal, hogy Isten akarattya szerént nevellyék őket.

Látom, hogy a fiak nevelésére vagyon az atyáknak valami gondgyok, mert iskolákba és udvarokba küldik, lovagolni, vadászni, puskázni tanitgattyák őket, de a leányok nevelésében nagy gond-viseletlenség vagyon, ... mert csinyosgatás, ruhaczifrázás, gangosan-lépés, azaz kévelységre való tanítás minden nevelések. " Ezután kifejti, miért is van szükség a leányok jó nevelésére : " Ugy tetszik, hogy a leányok jó neveléséből áll főképpen az országok becsületes állapota, nemcsak azért, hogy fele az ország lakosinak asszony, hanem azért is, hogy a férfiak jó nevelése nagy része az asszonyoktól vagyon. Mert akiktől születünk és kisdedségünkben neveltetünk, azoktól kapjuk a tejjel együtt az erkölcsöket, melyek az új edényben a legtartósabbak. Erre nézve merem mondani, hogy teljes életünk tökéletes vagy feslett állapota az asszonyemberek nevelésétől árad ; Mivel első nyolc esztendőnket, azaz leggyengébb és hajlandóbb időnket, asszonyemberek gondviselése alatt töltjük. Ami némü viselkedéseket és erkölcsöket akkor belénk csepegtetnek, azoknak zsinórja után futamodik a többi életünk. Ennek felette a szent házasság csendes állapota a leányok nevelésén áll, mert a rosszul nevelt leány mennyegzője holtig való galiba. " 170/.

Pázmány bevallja, hogy soha nem nevelt lányokat, és amit

erről mond " a bibliában és a szent doktorok " írásaiban " olvasta. A szószéken a " világ feslett szokásait " kényesdolog említeni. Ha erre mégis sor kerül, idézzük Pázmány magamentését : " Hogy a szemérmesség meg ne sértődjék, mikor a világ szabados feslettségiről emlékezem, többet értsenek azon, amit mondok és legyetek figyelmesek. "

Ezután a csecsemő gondozásáról ejt néhány szót : " A természet nem egyébért adott az anyák mellébe tejet a szülés után, hanem, hogy amely vérrel méhükben táplálták magzatjukat, azzal neveljék... Egészségesebbek is az ... asszonyok, amellettt gyermeküket annál is inkább szeretik fáradtságos bajlódással maguk neveltenek. Azért az anya a maga erkölcsét csepegtesse leányába és akit méhében viselt, ölében hordozza, téjjé lett vérével nevelje első mosolygását és akadozó szólását kedves csókolgatásával bátorítsa." 171/.
" Mihelyt a téjtől elfogják és szólani, járni kezd a leány, futtasson és játszó magához egyenlő idős leánygyermekkel, de úgy, hogy az anyja vagy más megért asszony reá vigyázzon". A koedukációs neveléssel Pázmány nem szimpatizál.

" Játszózni a férfigyermekekkel vagy akármely kicsiny korukban is azokat ölelgetni, csókolni ne engedjék a szülők, mert, akik társalkodásához kicsiny korukban szoknak, azok emlékezete és szeretése aligha holtig nem tart. " 172/.
Hatéves koruktól Pázmány szerint a szövés-fonást, varrást kell megtanulniuk, mert az " asszonyok tiszte az otthonülés,

Istennel való beszélgetés, orsópergetés ". Majd így folytatja: " Sőt, hogy nagyobb kedvet találjon, mind leány korában szüleinél, mind házassága után szerelmes uránál szükség, hogy a leány tanuljon étkecskéket is főzni. Nem tudom, ha vagyon foganatosabb dolog, mellyel kedvesebbé tehesse magát az asszony, mint ha urát betegségben maga kezével főzött gyenge étkekkel kínálja. Mocskosabb az asszonyember keze, mikor más férfiutól szorongattatik, éktelenebb a táncban, vagy kockajátszásban a leány ujja, hogysen az éteakabálásban. "173/.

Kiáll amellet, hogy jó írnia és olvasni tanulni a leánynak, hogy szép dolgok olvasásában tökéletes erkölcsöket vegyen.

Bőven meg is indokolja ezt a továbbiakban : " Könyvek olvasása nélkül is megtanulják az emberek a gonoszt. Mivel azért annyi botránkozások között, melyek naponként szemünkbe és fülünkbe ütköznek, senki ugy nem élhet, hogy a gonoszt olvasás nélkül is meg ne tanulja. Igen kívántatik minden rendekben, hogy a tökéletes élet példáját és oktatását szent és üdvösséges könyvek olvasásából bőségesen vegyék, melyek az eláradott gonoszságok folyását vastagon meggátolják. Legnagyobb szüksége vagyon erre az asszonyoknak, mert az asszony szelidülhetetlen és mértéktelen, ha bölcseséggel és szép tudományokkal nem ékesítetik és ezek oktatásával nem szelidíttetik. "

Ezenkívül " nemcsak a táncolástól, csevegéstől, hiábaváló

játékoktól elvonssza a leányt a tanulás, de a szép üdvösséges históriák és oktatások olvasása úgy betölti kedvét és gondolatát, úgy felemeli akaratát a tisztességes élet kívánságára, hogy minden éktelen és csintalan indulatokat fáradság nélkül megfojthat pászitjában. Annakokáért az én ítéletem szerint igenis tanulja az gyenge leányka az olvasást, csak arra vigyázzanak a szülők, hogy ne valami hivságot és feslettséget olvasson, mely nagy esztelenség az atyáktól, vagy férjektől, ha virágénekeket, szerelemről, szerelmeskedésről irt könyveket adnak feleségük, leányuk kezében! Olajt öntenek ezek a tüzre, mellyel felgerjed a bujaság. Mérget osztogatnak, mellyel megöletik a lélek. "174/.

Ezután, egy nem kimondottan finomkodó kritika következik a kortárs irodalom művelőiről : " Akik szerzik, akik énekelik a virágénekeket, országos kerítők, közönságes kutakat mérgesítők ; És mivel nem elégednék maguk gonoszságával, egyebeknek tört vetnek, mindazokban a gonosz indulatok vétkeiben részük vagyon, melyek az ilyen énekhallásból, vagy olvasásból gyulladoznak, és nincs oly büntetés, melyet " meg nem érdemelnek. "175/.

Felhivja a figyelmet, hogy a szent életet, kinek a nevét viselik, jól ismerjék és példáját kövessék a fiatal leányok.

A következőkben kényes kérdést tárgyal szerzőnk : néhány gondolatával már csak azért is érdemes foglalkozni, mert sok mai előítélet gyökerét, máig élő probléma alapját

ismerjük meg, és amellet a modern nevelésnek komoly feladatot, az irodalomnak és a filmművészetnek örökzöld témáját adja. Társadalmunk azon rétegei, amelyek ezeken a 300 éves elveken nevelkedtek, érthetően nagyon könnyen mondanak negatív véleményt a mai lányokról, életmódjukról, sőt a mai fiatalságról általában. Okkal, vagy ok nélkül, ezt nem feladatunk eldönteni.

Halljuk ismét Pázmány szavait : " Mindenek felett szüzsége tisztaságát szemefényénél inkább becsülje és oltalmazza a leány, mert annál nagyobb kincse nincsen. Az pedig oly dolog, hogy ha egyszer elveszti, másszor fel nem találja. A család és a környezet elvesztőjét pökik és rágalmazák, szidják, elkerülik. Lelkiismerete, ha az eset titkon maradna esetleg, oly kemény asszonyembernek, hogy halált kellene inkább szenvednie. Ezek a belső kínzások noha a gonosz férfiakat is fojtogatják, de sokkal inkább a leányt és az asszonyt ... egyrészt azért, mert természet szerint félelmesebb az asszony, másrészt azért, mert sokkal rutabb a fajtalanság az asszonyban, hogysen a férfiban. " Pázmány elnéző a férfiak félrelépéseivel szemben, mert : " A férfiban sok jóságok lehetnek, ugy mint vitézség, okosság, tudomány, mesterség, igazság, tiszta élet : ezek közül, ha egyben megfogytatkozik is, csak legyen a többiben tekintetes türhető.

Az asszonyemberben pedig a tiszta szemérmetesség oly szükséges, hogy bár se szép, se gazdag, se gondviselő ne legyen:

becsületessé teszi őtet a tisztaság, de ha enélkül talál-
tatik, nincsen semmi becsülete benne. Legjobb és becsüle-
tesebb asszony, akit sem dicsérnek, sem gyaláznak, ha nem,
mint testét, úgy hírét bévül tartja, hogy órája se jó,
se gonosz nem tudjon a szomszéd. " 176/.

Ezt követően a praktikus tanácsok és szellemes birálatok
egész sorát olvashatjuk. Pázmány teljes írói fegyvertárát
felhasználja.

A pletyka és megszólás elkerülhetetlenségét így festi le :
" Nem kíváncznék bezzeg a leányasszony piacra vagy lako-
dalomba menni, ha meggondolná, hogy ítélő mesterek elébe
megyen, kik erkölcséről és tisztességéről törvényt tesznek.
És soha magát úgy nem viselheti, hogy kárhóztató szentenci-
át ne nyerjen. Ha keveset szól, vagy hallgat, parasztnak
ítélik, szaporább szaváért csácsogónak nevezik. Ha együgyűn
beszél, tudatlannak : értelmes szólásért álnak és csalárd-
nak mondatik. Ha nehezen felel, rosszul nevelt, ha könnyen
szónak adja magát, szerelmeskedő, ha szemérmatosan hallgat,
képmutató, ha szépen öltözik, kevély, ha az öltözettel nem
gondol, ocsmány, ha valahova néz, azt mondják odahajol a
szíve, ahová néz a szeme, mivel a szem után jár a szívnek
a gonoszsága. Egyszóval : soha olyat nem művelhet a leány,
hogy meg ne szidják, meg ne ítéljék, ne kárhóztassák.

Ami pedig egyszer reá ragad, könnyen le nem mosatik, csak-
nem holtig rajta marad. " Intelmeit így folytatja: " a tiszt-
aság oltalmában senkitől bátorságot ne igérjen senki magá-
nak. "

A nőknek adott ajándékokról így vélekedik : " Az asszony, ha ajándékot ad, amgát adja, ha ajándékot vesz, maga árát veszi fel. " 177/.

Azokról, akik a minden áron való férjhezmenésen fáradoznak, így szól : " Némelyek mintha a házasság reménységétől visletetnének, ifju legényekhez adják magukat, és nyilvánvaló szerelmeskedésbe esnek. Mivel pedig a szeretet akarva kezdetik, de ha meggyökerezék, akarva mindjárt le nem tétetik... ezzel házasságuk szerencsését begátolják. Mert mihelyt eszébe veszi a legény, hogy enged annak, aki nem ura ottan, általérte, hogy házasság után könnyen más-hoz szökik. Azért nem hogy feleségül venné, de kedve töltése után meggyülöli és csufolja. " Mint láttuk, Pázmány megjegyzéseit, megfigyelései, emberismerete helytálló filológiai alapokra helyezik. De hogy az egyoldalúság vádját alkerülje, a következő rész a férfiak számára nem lesz éppen hízegő:

"... mikor hízegő beszéddel hazudsz, az ifju legény halál-ra szereti őtet, bizonyosan hízegje, hogy nem őtet szereti, hanem a maga gyönyörüségét, melyet be akar tölteni." 178/. Pázmány a táncról is óvja a fiatal leányokat: " Némelyek a leányok közül elkerülik a szentelen szerelmeskedést, de eszük, kedvük táncra vész. Ezek is oly közel járnak az esethez, hogy közelebb már nem is kerülhetnek... mert senki a táncot csak szökdösésért nem szereti, hanem a kézfogások és szorítások, ölelések és tapogatások, a lassu beszélgeté-

sek tetszenek, melyekből olyat tanulhat az együgyű leány, hogy teljes életében megsiratja. " 179/.

Az italozásról így ír : " bort ne igyék a leány, míg férjhez nem megyen, jobb ugymond, a gyomor szenvedjen, hogysen a tisztaság. Mert nem égnek annyira az Etna tüzei, mint gyulladoz az ifjak veleje, mikor a bortól és jó étkektől megmelekszik. "

Leányokról lévén szó, a kozmetika és az öltözködés nem maradhat ki a prédikációból : " Nem tiltja Isten, hogy az asszonyok ékes öltözetben járjanak, de úgy, hogy szemérmesen és józanon ékesgessék magokat. Ne kenje tehát orcáját idegen festékekkel, de tiszta vízzel szépen megmossa. Ne terétse verőfényre festett haját, de boglyosan, korpásan és szenyesen ne hagyja fejét. "

E témát erős szubiekativ töltésű kifakadás zárja, aminek tárgya szinte világirodalmi vándortémának tekinthető :

" Azzal mentegetik némely bolondok, hogy ezzel mátkát keresnek, azok szemének kedveskednek.

Ó, ki nagy vakság, ha azt itélik, hogy a kenőcsöt rajtuk még nem ismerik ! Ki nagy gondolatlanság, ha elhiszik, hogy a festéket szereti, aki személyüket nem szereti ! Annak sem lehet esze, aki festékét nézi mátkájának, nem tökéletességét. Azért bolondok a férjek, kik feleségükben, a szülők, kik leányukban, a mátkák, kik jegyesükben szeretik és elszenvedik az efféle bűdös kendőzésüket. Mert a természettől adott színen kívül nagyobb ékessége nincs az asz-

szonynak, mint tiszta öltözet, azon kívül egyéb öltözte és cifrája rutitása, a többi ördög tőre, pokol horga, kárhozat lépesvesszeje, azaz idegen tüzek gerjesztése, bolond ifjak csalogatása, veszedelemnek terjesztett hálója."180/. A fenti példákból elének tünik a pázmányi nőideál.

A beszéd menetének bemutatásakor nem hivatkoztunk Pázmány forrás munkáira, ezt most pótoljuk. Pázmány maga sorolja fel őket. " Innen vagyon, hogy valakik a pogány bölcsek-közzül az országok boldog állapottyáról irtanak, ugy-mint Arisztotelész, Plátó, Xénofon, a leányok nevelésé kivált-képpen vigyáztak és arravaló tanuságokat adtak. Az anyaszent egyház nevezetes Doktori közül nem tudom, ha vagyon, a ki könyvet nem irt volna a leányok nevelésérül és oktatásárul. Tertullianus, Cyprianus, Athanázius, Nazianzénus, Bazilius, Chrysostomus, Nissenus, Jeronimus, Ambrosius, Augustinus, Flugentius és egyebek könyvei kezünk közöt forognak, mellyek a leányok nevelését tanittyák. " 181/.

Elvei középpontjában a szüzesség kérdése áll : " A kereszttyén leányzó ne csak emberek előtt éppen tartsa testi szüzességét, hanem eszében forogjon, hogy Christusnak jegyez-tetett : azért Isten szemei-előt-is lelke és akarattya szüz és minden fajtalan kívánságoktul üres légyen. " 182/.

" Annak-utánna két dolog kívántatik fő-képpen, hogy a szüzek macula-nélkül viselhessék a tiszta életet, mellyek-nélkül senki nem remélheti, hogy a test kelepczéjét elkerülhesse. " 183/.

"Első az : hogy rejtve és magán maradgyon, szemelőt és férfiak között ne forogjon a leány. 184/.

"Második szükséges dolog a szüzesség oltalmára az, hogy testének ne kedvezzen, a ki szereti szüzességét, hanem az ifjuság tüzeit szüntelen oltogassa böjtöléssel, vigyázással, ostorozással és egyéb testi sanyargatásokkal. " 185/.
Tehát ugyanazokkal a mélyen vallásos és feudális rendi üvegházban való nevelési elv határozza meg ezt a beszédet is, mint amely elvről korábban már szóltunk.

Ö s s z e g e z v e Pázmány kultúrpolitikai, tanári, erkölcstanítói elvei az alakuló barokk világkép jegyeit viselik magukon. Tevékenységét, írói munkáját az ellen-reformáció ideológiája szabja meg, követi és követnie is kellett a tridentini zsinat előírásait, műve európai eszmék " magyarul irt formája " . Mint a jezsuitizmus és a barokk stílus összefüggését vizsgáló modern művészettörténeti kutatás újabb eredményei tanúsítják, hogy a rend számára nem a meghatározott művészi, stilisztikai elvek és modellek az elsődlegesek, hanem azok használati értéke, funkcionális adekváltsága az egyház adott szükségleteihez és feladataihoz való illeszthetősége. Ez érződik Pázmány műveiben és politikájában egyaránt, de úgy, hogy a fenti eszméket törekszik egyben a magyarországi adottságoknak is adekválttá formálni. Öntudatos, átgondolt politikai és művészi törekvés ez nála, amit anyanyelvének öntudatos használatában magas fokon és töretlenül valósít meg. Irodalmi munkássága az európai barokk próza élvonalába tartozó színvonalon, jelentős esztétikai értékeket képvisel. Prózája kultúrtörténeti szempontból is figyelemre érdemes, hasznos forrásanyag.

Mint magas hivatali betöltő főpap és politikus egyszerre szolgálja egyrészt egyházát, másrészt országát is, mint ahogyan azt az általunk vizsgált tevékenység alapján megállapíthattuk, ez a tény az iskolaalapító tevékenységében és az erkölcsi nevelést célzó műveiben is meghatározó

szerepet kapott, befolyásolta nevelő arculatát.

Iskolaalapító tevékenységében kiemelkedő érték a szellemi élet újabb és újabb műhelyeinek felállítására való folytonos törekvése. Pázmány a mennyiségi és minőségi képzés kérdésében egyaránt kora igényeiből indult ki. A papképzés gyakorlati szükséglettől vezérelt gyors beindítása és megerősítése után figyelme kiterjedt az iskolaügy minden területére. Kora magas színvonalú, modern jezsuita iskolázását átveszi és ezzel felzárkózik az európai műveltség fő áramvonalához, de ezt úgy teszi, hogy iskolái a meglévő középkori iskolai alapokon a magyar hagyományokat, értékeket átvéve, azokat továbbfejlesztve működjenek. Legjobb példa erre érsekelődjeinek nagyszombati iskolájából az egyetem létrehozása. Jól látja a nevelés fontos, társadalmi szerepét, amit politikai céljai érdekében igyekszik kihasználni. Nevelési elképzelésének legnagyobb értéke az, hogy a világszerte terjedő barokk szemléletet magas szinten veszi át és a hazai viszonyokhoz alkalmazkodva terjeszti.

Törekvése a rend, a konszolidáció igényét tükrözi, ami objektív társadalmi folyamatokhoz történő alkalmazkodása révén sikereinek, hatásának egyik kulcsa. "Természet szerint való ellenségünk" a törökkel szemben nem alkuszik, de etikájában és politikai felfogásában dominál a békevág, ami a tizenöt éves és harmincéves háborúk után a hazai, történelmi-társadalmi körülményekből adódó igénnyel is

találkozik. Késői politikai válsága az önállóság, a magyar államiság elvesztésének víziójából fakad. Sumonyi Zoltán irodalmi munkáiban vetődik fel a kérdés. Lehetséges-e, hogy a gyám Pázmány és a tanítvány Zrinyi szembe kerültek egymással, méghozzá "fordított alapállású" helyzetben, amikor is Pázmány a nemzeti függetlenséget, Zrinyi pedig, éppen neveltetése folytán a Habsburg-hűséget képviseli. Az író abból a történelmi tényből indul ki, hogy Pázmány halála előtt aktív és titkos kapcsolatban áll Erdéllyel és azzal az I. Rákóczi Györggyel, aki ellen a tanítvány a királyi főlovászmester 1644-ben eszászári csapatok élén vonul hadba. Mindkettőjüket az Illyés-i megfogalmazású jelzővel "a magyarok seregtelen vezérének", magányos alaknak tekinti. A történészekről várjuk a kérdés eldöntését, számunkra maga a probléma felvetődése fontos. Igazolja azt, hogy az akkori korszak iránti érdeklődés további kutatómunkát igényel, sok még a bizonytalanság, a megválaszolásra váró kérdés és elsősorban a korszakról, jelentős alakjainak tevékenységéről és politikai szerepükről.

Befejezésül Sumonyi gondolatébresztő sorait idézem :
" Pázmány Pétert akarom rehabilitálni? Talán csak a szótári magyarázat első jelentése szerint : jó hírét visszaállítani, becsületét visszaadni. De " korábbi jogaiba " visszahelyezni nem kívánom, elégtételt pedig nem szolgálhatok neki. Legföljebb csak magunknak. " 186/.

J e g y z e t e k

- 1/. Fraknói / Frankl / Vilmos : Pázmány Péter és kora.
Pest 1868-1872. I-III.kötet 632.,455.,394.o.
Fraknói Vilmos : Pázmány Péter 1570-1637.Bp.1886.
348.o. Ez utóbbi részleteiben új kiadásban a
Történetírók Tára sorozat Rómer-IPolyi-Fraknói :
Egyház, műveltség, történetírás. Bp. 1981. gyűj-
teményes kötetben.
- 2/. Pázmány Péter válogatott írásai. Kiadta Rónay György,
utószó Klaniczay Tibor Bp. 1957. 321.o.
- 3/. Klaniczay Tibor : Reneszánsz és barokk. Bp.1961.
Pázmány Péterről 340-360.o.
- 4/. Oka lehet ennek az is, hogy a korszakról írt rész
korábbi munkára épült. / Mészáros 1972 /
- 5/. Hargittay Emil : Pázmány Péter, a magyar Cicero.
Inter Press Magazin 1980/12. 24-27.o.
- 6/. A rádiójátékról írt Balogh János : Mit üzent Pázmány
Bethlennek ?
Új Tükör 1980/52. 30.o.
Az üzenet lelőhelye : Kemény János : Önéletírása
és válogatott levelei. Bp. 1959. 105. o.
/ Magyar Századok /
- 7/. Sumonyi : Pázmány Péter másik arca.
Új Tükör 1979/36. 10.o.

- 8/. A magyar irodalom történet. II.kötet. Bp. 1964.125.o
/ szerk.: Klaniczay Tibor /
- 9/. G.W. Pachtler gondozásában jelent meg korszerű
kiadása 1887-ben Berlinben.
Ratio Studiorum.
- 10/. / Kemény János : Önéletírása és válogatott levelei.
Bp. 1959. 105.o. / Sik (1939).
/ Magyar Századok /
- 11/. Epistolae Generalium ad provinciam Austriae.
1573-1600. 754.o.
- 12/. Petri Cardinalis Pázmány Opera omnia.
Bp. 1894-1904. I-VI.kötet.
- 13/. Gerencsér István : A filozófus Pázmány.
Bp. 1937. 135.o.
- 14/. Sik Sándor : Pázmány, az ember és az író.
Bp. 1939. 449.o.
- 15/. Veress Endre : A római Collegium Germanicum et
Hungaricum tanulóinak anyakönyve és iratai.
Bp. 1917. 23.o.
- 16/. Balanyi György : Pázmány és a papnevelés.
Teológia IV. 1936. 31-32., 38-39.o.
- 17/. Hanuy Ferenc : Pázmány Péter összegyűjtött levelei.
Bp. 1910. II.kötet 154.o.
- 18/. Galla Ferenc : A Pázmáneum alapítása és a Szentszék.
Vác 1935. 2.o.

- 19/. Fraknói Vilmos : A bécsi Pázmány-intézet megalapítása. Bp. 1923. 16.o.
- 20/. Balanyi György : un. 144.o.
- 21/. Hanuy Ferenc : un. II.kötet 154.o
Balanyi György : un. 31-32.o
- 22/. Pauer János : A nagyszombati érseki, most pesti királyi egyetem keletkezése.
Religió és nevelés Pest 1843. 18-19.szám.
- 23/. Mészáros István : Magyar neveléstörténeti szöveggyűjtemény. Bp. 1974. 24-26.o.
- 24/. Kollányi Ferenc : Esztergomi kanonokok.1100-1900.
Esztergom 1900.
Békefi Remig : Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Bp.1897.
Horváth Zoltán : A nagyszombati kath. érseki főgimnázium története. A nagyszombati kath. érseki főgimnázium értesítője az 1894/95. évre.
- 25/. Fraknói Vilmos : im. 29.o.
- 26/. Fraknói Vilmos : im. függelék : 51.o. 837.cikk.
- 27/. Pázmány Péter Összes Munkái. Bp. 1903-1905.
6-7. kötet - Prédikációk - / PPÖM 6-7 kötet/
- 28/. PPÖM 6. kötet 741.o
PPÖM 7. kötet 799.o.
- 29/. A magyar irodalom története. Bp.1964. II.k. 130.o.
- 30/. Bitskey István : Barokk erkölcsstan Pázmány Péter prédikációiban. 8.o.
KLTE - Studia Litteraria XII. Debrecen 1974. 3-20.1.

- 31/. Klaniczay Tibor : Reneszánsz és barokk.
Bp. 1961. 355.o.
- 32/. PPÖM 6. kötet 21.o.
- 33/. PPÖM 6. kötet 22.o.
- 34/. PPÖM 6. kötet 23.o.
- 35/. Fraknói Vilmos : Pázmány Péter. Bp.1886. 68.o.
Magyar Történeti Életrajzok 5. 344.l. + 26.t.
- 36/. PPÖM 6. kötet 23.o.
- 37/. Bitskey István : im. 10.o.
- 38/. Fraknói Vilmos : im. 68.o.
- 39/. Kosztolányi Dezső : A magyar próza atyja.
Nyugat 1920. 914-915.o.
- 40/. Istenről : PPÖM 6.kötet 2, 28, 139, 375, 386,
491, 581, 743 és azt követő oldalakon
7.kötet 40, 91, 491, 525, 538,
566 és azt követő oldalakon.
Krisztusról : PPÖM 6.kötet 2, 99, 110, 127,194,
235, 324, 360, 472, 525, 595, 607, 624,
668, 692, 721, 734, 743, 769, 791 és köv.
7.kötet 40, 134, 176, és köv.o.
- 41/. Isten ígéjéről, Isten és Krisztus követéséről:
PPÖM 6. kötet 99, 110, 218, 235, 330, 425, 491,
581, 607, 668, 721, 734, 791 és köv.o.
7. kötet 77, 175, 180, 422, 437, 491, 525,
538, 566 és azt köv. old.

- 42/. Boldog Asszony : PPÖM 6. kötet 127,325 és köv.o.
7. kötet 78o és köv.o.
- 43/. Szentekről: PPÖM 6.kötet 169 és köv.o.
7.kötet 175,752,766. és k.o.
- 44/. Utolsó ítélet : PPÖM 6.kötet 2, 16 és köv.o.
- 45/. Feltámadás, mennyország PPÖM
6. kötet 721,734, és köv.o.
7. kötet 4o,136,422 és köv.o.
- 46/. Ördögről, pokolról : PPÖM
6. kötet 512 és köv.o.
7. kötet 437,552 és köv.o.
- 47/. Egyházzól : PPÖM 6. kötet 36o és köv.o.
Templomok tiszteletéről : 7.kötet 665 és köv.o.
- 48/. A penitencia tartásról : PPÖM 6. kötet 538 és köv.o.
7. kötet 738 és köv.o.
- 49/. Képek tiszteletéről : PPÖM 6. kötet 62o és köv.o.
- 50/. A papi áldozatról : PPÖM 6. kötet 743 és köv.o.
- 51/. Az ágak, ünnepek szenteléséről:
PPÖM 6. kötet 62o. és köv. o.
7. kötet 48o, 8oo és köv.o.
- 52/. Az imádságról : PPÖM 7. kötet 8. és köv. o.
A hitről: 7. kötet 51o. és köv.o.
- 53/. Az Oltári Szentségről : PPÖM 7. kötet 12o. és köv.o.
- 54/. A keresztény halottak temetéséről: PPÖM
7. kötet 459. és köv.o.
- 55/. A processzióról : PPÖM 7.kötet 712. és köv. o.

- 56/. A kereszt jeléről : PPÖM 7. kötet 726. és köv.o.
57/. A bünbocsánatról: PPÖM 7. kötet 378. és köv. o.
A lelki-környül-metélésről PPÖM 6.kötet 205.és köv.o.
58/. A mágusok példájáról : PPÖM 6.kötet 235. és köv. o.
59/. Az eretnekségről : BPÖM 6. kötet 375. és köv.o.
60/. Az emberi nemzet romlásáról : PPÖM 7.kötet 369.és k.o.
61/. A zsidókról : PPÖM 7.kötet 293. és köv. o.
62/. Nagy emberek dolgairól és megítélésükről : PPÖM
7. kötet 308. és köv.o.
63/. Bitskey István : im. 12. o.
64/. Szenvedésről : PPÖM 6.kötet 28, 624. és köv.o.
7.kötet 53, 552. és köv.o.
65/. Az igazak békességéről, szomorúságról, és örömről:
PPÖM 6.kötet 754,779. és köv.o.
7.kötet 136. és köv.o.
A gonoszok háborgásáról:
PPÖM 6.kötet 754 és köv.o.
66/. A betegségről : PPÖM 7. kötet 334. és köv. o.
67/. A halálról : PPÖM 7. kötet 439,633. és köv.o.
68/. A prudenciáról : PPÖM 7. kötet 278. és köv.o.
69/. A bünök távoltartásáról : PPÖM 7.kötet 108. és köv.o.
70/. A hívő életéről :
PPÖM 6. kötet 99,110,235,330,425,607,668 és köv.o.
7. kötet 180,232,422,437,538.
71/. A türeőről, beletörődésről:
PPÖM 7. kötet 53,334,633 és köv.o.

- 72/. Ételben és alvásban való mértékletességről :
PPÖM 7. kötet 248. és köv. o.
- 73/. A felabaráti szeretetről :
PPÖM 7. kötet 354. és köv. o.
- 74/. Az iralmasságról és alamizsnáról :
PPÖM 6. kötet 48,566. és köv.o.
- 75/. Az alázatosságról :
PPÖM 6. kötet 63. és köv.o.
- 76/. A magunk ismeréséről:
PPÖM 6. kötet 81. és köv.o.
- 77/. Az ellenségünk szeretéséről :
PPÖM 6. kötet 156. és köv.o.
- 78/. Istenben való reménységről :
PPÖM 6. kötet 218. és köv.o.
- 79/. A szülők tiszteletéről :
PPÖM 6. kötet 267. és köv.o.
- 80/. A tekéletes jóságról és jámborságról :
PPÖM 6. kötet 394. és köv.o.
- 81/. A lelki jóságokról :
PPÖM 6. kötet 394. és köv.o.
- 82/. Erkölcsünk jobbitásáról :
PPÖM 6. kötet 622. és köv.o.
- 83/. A bünről és a bünösökről :
PPÖM 6. kötet 512, 754. és köv.o.
7. kötet 108, 158, 437, 552. és köv.o.

- 84/. A hit elhagyásáról, eskü-és hitszegésről :
PPÖM 7. kötet 27,153,157. és köv.o.
- 85/. A gyilkosságról és haragról :
PPÖM 7. kötet 195. és köv.o.
- 86/. A nyelv vétkeiről :
PPÖM 7 kötet 215. és köv.o.
- 87/. A jóra való restségről :
PPÖM 7. kötet 232. és köv.o.
- 88/. A vakmerő ítéletről :
PPÖM 7. kötet 321.és köv. o.
- 89/. A feslettségről és a hízelkedésről :
PPÖM 7. kötet 400. és köv.o.
- 90/. A hála-adatlanságról :
PPÖM 7. kötet 415. és köv.o.
- 91/. A kevélységről :
PPÖM 7. kötet 465. és köv.o.
- 92/. A hazugságról :
PPÖM 7. kötet 597. és köv.o.
- 93/. A részegségről :
PPÖM 6. kötet 282. és köv.o.
- 94/. A buja fajtalanságról:
PPÖM 6. kötet 441. és köv.o.
- 95/. A fősvénységről :
PPÖM 6. kötet 456. és köv.o.
- 96/ Az ételben való tobzódásról :
PPÖM 6. kötet 555. és köv.o.

- 97/. A fiaknak neveléséről :
PPÖM 6. kötet 249. és köv.o.
- 98/. A leányok neveléséről :
PPÖM 7. kötet 614. és köv.o.
- 99/. A házasságban élő asszonyok tanúsága :
PPÖM 6. kötet 307. és köv.o.
- 100/. Keresztény özvegyasszonyok tüköre:
PPÖM 6. kötet 193. és köv.o.
- 101/. A katonákról :
PPÖM 7. kötet 679. és köv.o.
- 102/. A birákról :
PPÖM 6. kötet 803. és köv. o.
- 103/. A jó püspökök tüköre :
PPÖM 7. kötet 693. és köv.o.
- 104/. A fejedelmekről :
PPÖM 7. kötet 580. és köv.o.
- 105/. Az urak tisztiról :
PPÖM 6. kötet 341. és köv.o.
- 106/. Az uralkodó osztály tagjairól :
PPÖM 7. kötet 580. és köv.o.
- 107/. A papi rendről :
PPÖM 7. kötet 380. és köv.o.
- 108/. A szolgák és az alacsony rendű emberek tisztiról:
PPÖM 6. kötet 341. és köv.o.
- 109/. Bitskey István : I.m. 18.o.
- 110/. Bitskey István : I.m. u.o.

111/.	PPÖM 6. kötet 45.o.
112/.	PPÖM 6. kötet 113.o.
113/.	PPÖM 6. kötet 93.o.
114/.	PPÖM 6. kötet 264.o.
115/.	PPÖM 6. kötet 396.o.
116/.	PPÖM 6. kötet 85-86.o.
117/.	PPÖM 6. kötet 210.o.
118/.	PPÖM 6. kötet 264.o.
119/.	PPÖM 6. kötet 344.o.
120/.	PPÖm 6. kötet 320.o.
121/.	PPÖM 6. kötet 166.o.
122/.	PPÖM 6. kötet 133.o.
123/.	PPÖM 6. kötet 184.o.
124/.	PPÖM 6. kötet 47.o.
125/.	PPÖM 6. kötet 8.o.
126/.	PPÖM 6. kötet 338.o.
127/.	PPÖM 6. kötet 189.o.
128/.	PPÖM 6. kötet 498, 581.o.
129/.	PPÖM 6. kötet 418, 289.o.
130/.	PPÖM 6. kötet 38, 162.o.
131/.	PPÖM 6. kötet 76.o.
132/.	PPÖM 6. kötet 291.0.
133/.	PPÖM 6. kötet 91.o.
134/.	PPÖM 6. kötet 433.o.
135/.	Bitskey István : I.m. 19.o.

136/. Arisztotelész :

- Etikai művei : Eudemoszi etika- Nagy Etika.Bp.1975.
Heller Agnes utószavával.
Etikai gondolkodók sorozat. 360.1.
Nikomakhoszi etika.Bp. 1971.
Simon Endre jegyzeteivel.
Poétika.Bp. 1963.
Metafizika Bp. 1951. -Egyetemi jegyzet.
- Sándor Pál: Arisztotelész logikája.Bp. 1958.
- Heller Agnes: Az arisztotelészi etika és az antik
ethos. Bp.1966.
- Lázár György: Arisztotelész Világirodalmi Lexikon.
I.kötet. Bp.1970. 464-468.o.
- Pázmány Péter: Tractatus in libros Aristotelis
de coelo, generatione et corruptione
atque in libros meteorum.
PPOO Iom.3. Bp. 1897.
Series Latina.
- Helmeczi István : A klasszikus irodalom hatása
magyar nyelvű irodalmunkban a 16.sz.d.
közepéig. Bp. 1930. 32.1.
- Kardos Tibor: A magyarság antik hagyományai.
Bp. 1942. 93.1.
Parthenon tanulmányok 5.
- Lendvai L.Ferenc - Nyíri I. Kristóf : A filozófia
rövid története. Bp.1974. Ókor 41-69.o.

Arisztotelész - Filozófiai Kislexikon.

Bp. 1972. 33-35. o.

137/. A barokk. / szerk. és előszó Bán Imre /

Bp. 1968. 119-141.o.

138/. Bemutatásként álljon itt néhány példa / csak a
dolgozatban idézett beszédek vizsgálatá alapján,
a teljesség igénye nélkül /

I. Ókori szerzők, személyek példái :

Thalész / i.e. kb. 625-545 / PPÖM 6.köt.et
82, 83, 277.o.

Phytagoras / i.e. kb. 580-500 / U.o.XXVI,
251,267.o.

Empedoklész / i.e. kb. 490-430 / U.o. 289.o.

Szokratész / i.e.470-399 / U.o. XXXII.o.

Diogenész / i.e. kb. 324 megh. /

U.o. 251, 252, 257. o.

Pláton / i.e. kb. 428-348 / U.o. XXVI,XXXII,
251, 257, 261, 269, 275,277, 278, 285,
295, 298, 299. o.

Arisztotelész / i.e. 384-322 / U.o.XXXII,
81, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 269,
277, 278, 279, 285, 295, 300. o.

Epikurosz / i.e. 341-270 / U.o. 263.o.

Lucretius / i.e. 97-55 / U.o. 22, 260.o.

Seneca / i.e. 4.sz. 65 / U.o. XIX,XXII,XXIII,
XXIV. XXV. XXX.XXXII.XXXIV. 33,36,37,
41,43,44,45,46,47,57,82,92,96.251,255,
258,275,276,297,298.o.

Valerius Maximus / Seneca kortársa / U.o. 274, 275,
280, 294.o.

Cato / i.e. 234-149 / U.o. 256.o.

Cicero / i.e. 106-43 / U.o. XXX. 90, 263. o.

Terentius / i.e. 195-160 / U.o. 263.o.

Ovidius / i.e. 43-i.sz-17 / U.o. 90, 263, 300.o.

Marcus Aurelius / i.u. 121-180 / U.o. 261.o.

Epiktétosz / kb. 50-138 / U.o. XXXVI.e.

Apollonius / Néró kora / U.o. 261.o.

Curtius / II-III.sz. / U.o. 302.o.

Luctonius / kb. 30-96 / U.o. 276.o.

Quintilianus / Kb. 68-161 / U.o. 254.o.

Caligula / i.e. 37-41 / U.o. 96.o.

Nero / 54-68 / U.o. 276.o.

Constantinus / i.u. 306-337 / U.o. 96.o.

Gallius / kb. 130-180 / U.o. 256, 262. o.

Plutarchos / kb. 46-126 / U.o. XXIV, XXVI, XXX, XXXI,
XXXV, XXXVI, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41,
252, 254, 256, 257, 258, 261, 276, 279, 294, 266, 297.o.

Julius Caesar / i.e. 100-44 / U.o. 96, 298.o.

Juvenalis / kb. 50-132 / U.o. 256-280.o.

Horatius / i.e. 65-iu. 8 / U.o. 296, 300.o.

s t b .

II. Keresztény szerzők és példák :

Philon / kb. i.e. 25-i.sz. 40 / U.o. 269, 274.o.

Tertullianus / kb. i.sz. 160.sz. / U.o. XXVI, XLI,
58, 292, 293.o.

Alexandriai Kelemen / kb.202-219.dolgozott /
U.o.XXXVII. 276.o.

Origenész / kb. 185-225 / U.o. XXXII. 262,293.o.

Nüsziai / Szent Gergely kb. 335-395 / U.o. XXVIII,
XXXIV,XLI, 89, 255,263, 265, 266. o.

Augustinus / Szent Agoston 354-436 / U.o. XIX,XXI,
XXII, XXIII, XXVI, XXVII, XXVIII, XXXIII,
XXXVII, XLI , 3, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 52,
60, 85, 93, 94, 118, 263, 265, 269, 276, 278,
283, 284, 285, 288, 289, 290, 294, 295, 300,
305. o.

Cyprianus / megh. 258. U.o. XXX, 26-o.

Boetius / kb. 480-524 / U.o. 26.o.

Ambrosius / Szent Ambrus kb. 340-397 / U.o. XXVI,
XLI 56, 253, 269, 271, 278, 289, 290, 292,
301, 302. o.

Hieronimus / Szent Jeromos kb. 340-420 / U.o. XXVIII,
XXX, XXXI, XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVI, 8, 42,
43, 49, 58, 223, 253, 255, 256, 261, 262, 266,
271, 284, 290, 293, 295, 296, 297.o.

Bonaventura / 1221-1274 / U.o. 277.o.

Aquinói / Szent / Tamás / 1225-1274 / U.o. 52,275.o.

Lipsius / 1547-1606 / U.o. 82.o.

Thomas Márus / 1478-1535 / U.o.124.o.

Kálvin / 1509-1564 / U.o.10.o.

Luther / 1483-1546 / U.o.10.o.

Krüszosztomosz / Aranyszájú szent János 354-407 /

U.o. 88, 253, 254, 261, 266, 271, 287,
292, 294, 300, 303, 304. o.

Baszilioz / Vazul, Szent Bazil - kb. 330-379 /

U.o. XXVII, XXXII, 19, 271, 300, 303.o.

Szent Bernát / 1091-1153 / U.o. XXXVII 95, 255.o.

Pál / szent, apostol I-II. sz / U.o. XXIII, XXVI,

XXVIII, XXXIV, 8, 12, 13, 21, 25, 26, 30,
34, 53, 56, 84, 91, 92, 93, 119, 122, 123,
124, 125, 251, 265, 267, 270, 286, 287, 293,
304. o.

Tridenti zsinat / 1545-1563 / határozatai :UO.

XXXIV. 262. o.

Tételei megfogalmazásához elsősorban a sokszor idézett
egyházatyák, illusztrálásukhoz leggyakrabban az antik
szerzők, elsősorban Plutarchosz és Seneca írásaiból
meríti anyagát.

139/.	PPÖM. 6. kötet 250.o.
140/.	U.o.
141/.	U.o.
142/.	U.o. 250-251.o.
143/.	U.o. 251.o. XXIX- XXXVII.
144/.	PPÖM. 6. kötet 251.o.
145/.	U.o. 6. kötet 252.o.
146/.	U.o. 253.o.
147/.	U.o. 253-254.o.

148/.	PPOM 6. kötet 249.o.
149/.	U.o. 254-255.o
150/.	U.o. 255.o.
151/.	U.o. 256.o.
152/.	U.o. 256.o
153/.	U.o. 256.o.
154/.	U.o. 257.o.
155/.	U.o. 257.o.
156/.	U.o. 258.o.
157/.	U.o. 258.o.
158/.	U.o. 259.o.
159/.	U.o. 260.o.
160/.	U.o. 260-261.o.
161/.	U.o. 261.o.
162/.	U.o. 262.o.
163/.	U.o. XXX.o.
164/.	U.o. XXXII.o.
165/.	U.o. 262-264.o.
166/.	U.o. 264.o.
167/.	U.o. 265-266.o.
168/.	PPOM. 7.kötet 614-633.
169/.	U.o. 615.o.
170/.	U.o. 618.o.
171/.	U.o. 618-619.o.
172/.	U.o. 619.o.
173/.	U.o. 619.o.

174/.	PPÖM 7. kötet 619-620.o.
175/.	U.o. 621.o.
176/.	U.o. 622.o.
177/.	U.o. 623-624.o.
178/.	U.o. 624-625.o.
179/.	U.o. 626.o.
180/.	U.o. 626-627.o.
181/.	U.o. 616.o
182/.	U.o. 622.o.
183/.	U.o. 629.o.
184/.	U.o. 623.o.
185/.	U.o. 626.o.
186/.	Sumonyi Zoltán: Pázmány Péter másik arca. Uj Tükör 1979/36. 10.o.

- Acsay 1901. = Acsay : A győri róm.kath.főgimnázium története. Győr, 1901.
- Balanyi 1937. = Balanyi György : Pázmány Péter és a papnevelés. Theológia 1937/4.
- Békefi 1897. = Békefi Remig : Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete. Bp. 1897.
- Bitskey 1979. = Bitskey István : Humanista eruditio és barokk világkép. Bp. 1979.
/ Mumanizmus és reformáció /
- Fraknói 1923. = Fraknói Vilmos : A bécsi Pázmány intézet megalapítása. Bp. 1923.
- Galla 1935. = Galla Ferenc : A Pázmáneum alapítás és a Szentszék. Vác 1935.
- Gerencsér 1937. = Gerencsér István : A filozófus Pázmány. Bp. 1937.
- Gulyás 1939. = Gulyás István : A XVII. század katolikus aszketikus irodalma. Bp. 1939.
- Hanuy 1910. = Hanuy Ferenc : Pázmány Péter összegyűjtött levelei. Kiad. Hanuy Ferenc I-II. Bp. 1910-11.
- Mészáros 1981. = Mészáros István : Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp.1981.
- Mészáros 1972. = Mészáros István : Népoktatásunk 1553-1777 között. Bp. 1972.
/ Pedagógiai Közlemények 14. /

- Mössmer 1936. = Mössmer : A 300 éves Pázmáneum.
Vigilia 1936/3.
- Pachtler 1887. = Pachtler, M.B. : Ratio studiorum et
Institutiones Scholasticae Societas
Jesu. I-IV. Berlin, 1887-1894.
/ Monumenta Germaniae Paedagogica /
- Petró 1932. = Petró József : Pázmány Péter teoló-
giája. Bp. 1932.
- Péterffy 1742. = Péterffy : Sacra Concilia Ecclesiae
romano-chatolicae in regno Hungariae
celebrata. Posonii 1742.
- Sik 1938. = Sik Sándor : Pázmány Rómában.
Vigilia 1938/4.
- Sik 1939. = Sik Sándor : Pázmány, az ember és
az író. Bp. 1939.
- Schütz 1938. = Schütz Antal : A nemzetnevelő Pázmány.
Bp. 1938.

A téma irodalma a megjelenés sorrendjében.

Az időrendi áttekintés során, ha egy éven belül több mű jelent meg, először a Pázmány szövegkiadásokat, ill. a róla közvetlenül szóló műveket soroljuk fel, ezt követően a pedagógiával és iskolaüggyel foglalkozó műveket, majd az egyéb, a korszak társadalmi, politikai és művészeti kérdéseivel foglalkozókat vesszük sorra a szerzők nevének ábécérendje szerint.

Itt mondok köszönetet Holl Bélának / OSZK / és Kovách Zoltánnak / Bibliothéka, Esztergom / a Pázmány irodalomban való tájékozódásban számomra nyújtott segítségért, a rendelkezésemre bocsátott művekért és hasznos tanácsaikért.

Visitatio Ecclesiarum Comitatus Posoniensis . 1634.
Primási Levéltár, Esztergom.

Péterffy: Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae
in regno Hungariae celebrata . Posonii 1742.

Kovachich, Martinus Georgius : Sriptores rerum hungari-
carum minores. Budae 1798. 1-2. kötet.

Pázmány Péter, esztergomi érsekének, Magyarország pri-
másának és a római közönséges anya-szentegyház
cardinalisának élete. Saját munkáiból és ok-
leveleiből leírta Podhradszky József. Buda 1836.
Gyéza : Pázmány, mint egyházi szónok.
Hasznos Mulatságok 1836. II. 29-30.o.

Pauer János: A nagyszombati érseki, most pesti királyi
egyetem keletkezése, Pázmány és alapítványai.
Religio és Nevelés 1843. I. 353-358, 372-376.o.

Exercitia spiritualia S.P. Ignatii de Loyola. Romae 1852.

Bereczk Géza: A római magyar-collégium keletkezése.
Religio 1855. II. 385-388.o.

Bereczk Géza : Kiegészítésül a római magyar-collegium
ismertetéséhez.

Religio 1856. 325-328, 333-336, 341-344.o.

Knauz Nándor : A római német-magyar collegium .

Magyar Sion 1863. 1. 637-638.o.

Fraknói Vilmos: Pázmány Péter túróczi préposttá nevez-
tetése.

Magyar Sion 1864. 582-595.o.

Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában.

Pest 1864. 431.o.

Primelly : Historia Collegii Pázmániani. Viennae 1865.

Fraknói Vilmos: A bécsi békekötés 1606-ban.

Győr 1865. 80.o.

Fraknói Vilmos: Adalékok az esztergomi érsekek primási,
született követi és főkorlátnoki jogai
kifejlődésének történetéhez.

Magyar Sion, 1866. 641-664. 721-739. o.

Lányi Károly : Magyar egyháztörténelme / Átdolg. Knauz N./
Esztergom, 1866-1869. 1-2. kötet.

- Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből. / Kiad. és bev.
Vargyas Endre / Győr, 1867. 398.o.
- Frankl / Fraknói / Vilmos : Pázmány Péter és kora.
Pest 1868-1872. 394, 455, 632.o.
- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter pénzügyi és gazdasági
viszonyai.
Magyar Sion 1869. 321-331, 393-410.o.
- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter spanyol évdija.
Magyar Sion 1869. 22-39.o.
- Fraknói Vilmos : A magyar Egyetem megalapítása /1635/.
Uj Magyar Sion 1870. 241-250.o.
- Fraknói Vilmos : A magyar király követe a trident
zsinaton.
Uj Magyar Sion 1870. 400-422.o.
- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter diplomáciai küldetése
Rómában / 1632 /.
Uj Magyar Sion 1871. 721-736, 801-813,
881-895.o.
- Fraknói Vilmos : Az első magyarországi papnövelde.
/ Nagyszombat /
Uj Magyar Sion 1872. 801-809.o.

- Pázmány Péter levelezése. Codex epistolaris Petri
Pázmány Card. / kiad. és bev. Frankl /: Fraknói :/
Vilmos / Bp. 1873. 461.o.
/ Monumenta Hungariae Historia Diplomataria 19./
- Fraknói Vilmos : A hazai és külföldi iskolázás a XVI.
században. Bp. 1873. 424.o.
- Toldy István : A jezsuiták Magyarországon és egyebütt.
Bp. 1873.
- Fraknói Vilmos : A magyar országgyűlések története.
1526-1536. Bp. 1874. 171.o.
- Fraknói Vilmos : Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi
egyetemen a XIV-XV. században. Bp. 1874. 92.o.
- Fraknói Vilmos : Három magyar bibornok-jelölt a XVI. század-
ban. Uj Magyar Sion, 1874. 81-100.o.
- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter esztergomi érsekké neveztetése
Uj Magyar Sion 1875. 3-24.o.
- Fraknói Vilmos : Adalékok a hazai és külföldi iskolázás
történetéhez a XV. és XVI. században.
Századok, 1875. 667-677.o.
- Ipolyi Arnold : Veresmarti Mihály XVII. századi magyar
író élete és munkái. Bp. 1875.

- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter négy ismeretlen munkája.
Magyar Könyvszemle 1876. 57-67, 122-127.o.
- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter két munkájának eddig
ismeretlen első kiadása.
Magyar Könyvszemle 1876. 272-276.o.
- Rosty Kálmán : Jézus Társasága magyar tartományfőnökei.
Uj Magyar Sion 1877. 172-183.o.
- Bartók István : Pázmány Péter. Élet és korrajz. Eger 1878.
/ Egri népkönyvtár 3. / 64.o.
- Zádori E. János: A Jézus Szive ájtatatosságnak története,
mivolta, hittani alapja. Bp.-Esztergom 1878.
- Kiss Ignác : Pázmány nyelve.
Nyelvtudományi Közlemények 1879.
177-247, 325-388.o.
- Nikolényi József: Közmondások és szólások Pázmány Péter
műveiből.
Magyar Nyelvőr 1879. 78, 170, 272-273.o.
- Szabó Károly : Régi magyar könyvtár, 1531-1711. megje-
lent magyar nyomtatványok könyvészeti
kézikönyve. Bp. 1879.
- Szabó Károly : A gyula-fehérvári Bethlen-féle főtanoda
szervezeti szabályzata.
Történeti Tár Bp.1879. 757-805.o.

- Venczell Károly : Pázmány Péter hitszónoklati méltatása.
Egyházszoneklati Lapok 1879 / 1880.
- Pauler Tivadar : A budapesti magyar királyi tudomány-
egyetem története. Bp.1880. I. 557.o.
- Régi Magyar Költők Tára. I-VIII. Kiadta Szilády Aron és
Décsi Lajos. Bp. 1880-1930.
- Kiss Aron : A magyar népiskolai tanítás története.
Bp. 1881-1883. 1-2.kötet.
- Molnár Aladár : A közoktatás története Magyarországon
a XVIII.században. Bp.1881. 1.k. 612.o.
- Zsilinszky Endre: Polemikus irodalmunk a XVI. és XVII.
században. Bp. 1881. 40.o.
- Kóhalmi-Klinstein József : Pázmány Péter életrajza.
/ Magyar Helikon 41. / Pozsony-Bp.1884.
24.o.
- Ott Ádám : Pázmány Péter és a Pazmaneum.
Religio 1883. II. 203-204.o.
- Fraknói Vilmos : Pázmány Péter 1570-1637. Bp. 1886. 348.o.
/ Magyar Történelmi Életrajzok 5. /
- Balics Lajos : A római katolikus egyház története
Magyarországban. Bp. 1885-1890. 1-2.kötet.

- Erdélyi János : A bölcsészet Magyarországon. Bp.1885.
/ Filozófiai Írók Tára /
- Kőhalmi József : Pázmány Péter életrajza. Pozsony 1885.
- Petrik Géza : Magyar Könyvészet 1860-1875. Bp. 1885.
/ Jegyzéke az 1860-75. években megjelent magyar könyveknek és folyóiratoknak /
- Szabó Károly : Régi Magyar Könyvtár.Bp. 1885.
1473-1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. 2. kötet.
- Fraknói Vilmos : Egy magyar jezsuita a XVI.században.
Szántó István élete.
Katholikus Szemle 1887. 385-433.o.
- Fülöp Adorján : Szók és szólások Pázmány Péter " Prédikációi "-ból.
Magyar Nyelvőr 1887. 272-275, 324-327.o.
- Pachtler, M.B. : Ratio Studiorum et Institutiones Scholasticae Societas Jesu. I-IV. Berlin, 1887.
/ Monumenta Germaniae Paedagogica /
- Pubeky Agost : Pázmány Péter. Bp. 1887. 101.o.
/ Olcsó Könyvtár 587. /
- Petrik Géza : Magyarország bibliografiája 1712-1860.
Könyvészeti kimutatása hazánkban és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. I.k. Bp.1888.

Schwicker, Johann Heinrick : Pázmány Péter Cardinal, Erzbischof und Primas von Ungarn und seine Zeit. Köln, 1888. 98.o.

Pázmány válogatott egyházi beszédei. Bp. 1889. 204.
Bev. és szótár Bellaagh Aladár.
/ Jeles írók iskolai tára 36. /

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV.
Bp. 1891-1914.

Kiss Aron : A nevelés-és oktatástörténet kézikönyve.
Bp. 1892. 197.o.

Pázmány Petri Cardinalis opera omnia. Ed. per Senatum Academicum recensienem accurante Collegio Professorum Theologiae in eadem Universitate. Series Latina Tomus 1-6. Bp- 1894-1904.

Pázmány Péter összes munkái. A budapesti királyi magyar Tudomány-egyetem megbízásából egybegyűjti és kiadja ugyanazon egyetem Hittudományi Kara. Magyar sorozat 1-7.k Bp. 1894-1905.

Cséplő Péter : A katolikus ellenreformáció kiindulása Magyarországon a nevelés és tanítás reformjából. Religio 1894.
II. 66-68, 73-76, 81-83, 89-92, 97-99, 104-108, 113-114. o.

- Steinhuber, Andreas : Gesichte des Collegium-Hungaricum
in Rom. Freiburg 1895. 1-2.kötet.
- Fináczy Ernő : A magyarországi középiskolák múltja
és jelene. Bp. 1896. 210.o.
- Mihályfi Akos : A papnevelés története és elmélete.
Bp. 1896. 1-2.kötet.
- Schönbach, Tuton E. : Studien zur Geschichte der altdeutschen
Predigt I-VIII. Wien 1896-1906.
- Schönvitzky Bertalan: A pozsonyi kir. kath. Főgymnasium
története. Pozsony 1896.
- Szabó Károly- Hellebrant Árpád : Régi magyar könyvtár. III.
Bp. 1896-1898.
- Békefi Remig : Oláh Miklós nagyszombati iskolájá-
nak szervezete. Bp. 1897.
- Huttkay Lipót : Pázmány Péter magyar irodalmi szem-
pontból. Eger 1897.
- Both Ferenc : Telegdi Miklós élete és művei.
Szeged 1899.
- Apponyi Sándor : Hungarica. Magyar vonatkozású kül-
földi nyomtatványok I. XV-XVI. szd.
Bp. 1900.
- Mihalovics Ede : A katolikus prédikáció története
Magyarországon. I-II. Bp. 1900.
437, 689.o.

- Németh Ambrus : Hány tanárképzőintézetük volt a
jezsuitáknak Magyarországon ?
Századok 1900. 34. 464-465.o.
- Acsay : A győri róm.kath. főgimnázium története.
Győr, 1901.
- Zsák : Ki térítette meg Pázmányt a katolikus
hitre ? Nagyváradi, 1901.
- Apponyi Sándor : Hungarica. 2. kötet. XVII~~a~~XVIII.sz. d.
Bp.1902.
- Bardenhewer, Otto : Geschichte der altkirchlichen Literatur.
I-II. Freiburg im Breisgau. 1902 / 3.
- Kudora János : A magyar katolikus egyházi beszéd áro-
dalmának ezeréves története.Bp.1902. 298.o.
- Rézbányai József : A keresztény világ legnagyobb egyházi
szónokai - a legnagyobb magyar szónok
Pázmány Péter.
Katolikus Szemle 1903. 846-849.o.
- Pázmány Péter munkáiból. Bev. Fraknói Vilmos Bp. 1904. 346.o.
/ Magyar Remekírók /
- Lakatos Vince : L. Annaeus Seneca Pázmány prédikációiban.
/ A keszthelyi kat.főgimn.ért. 1905/6.
9-54.o.
- Révai Sándor : Káldi, mint polemikus író.
Katholikus Szemle 1905.

- Pázmány Péter válogatott munkái. / Kiad. és bev. Bellaagh Aladár / Bp. 1906. 102,302.o.
/ Remekírók Képes Könyvtára /
- Duhr Bernhard : Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI.Jht.Freiburg 1907.
- Karácsonyi : Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései. Religio 1907. 35-353, 366-368.o.
- Kovács Lajos : Pázmány Kalauza és a Bellarmin Disputatioi. Irodalomtörténeti tanulmány. Kassa 1908. 84.o.
- Töttössy Miklós: Pázmány Péter, mint hitszónok. Religio 1908. 180-182, 195-197.o.
- Gyárfás I.Tihamér: Az első magyar jezsuita kollégium. Religio 1908. 568-569.o.
- Bangha Béla : Jellemrajzok a katolikus egyház életéből. Kalocsa, 1909. 484-533.o.
- Jablonkay Gábor: Jézus-Társaságának első érintkezései Magyarországgal. Katolikus Szemle, 1909. 23. 822-834.o.
- Pázmány Péter összegyűjtött levelei. /Kiad.és bev. Hanuy Ferenc / Bp.1910-11.I-II.k. 804.o. 790.o.
- Bendi Nándor : Pázmány Péter prédikációi és az ókori klasszikusok. Székesfehérvár 1910. 52.o.
- Bodnár Gáspár : Pázmány pedagógiája. Népművelő, 1910. 16. 166-167.o.

- Simákovits Lajos : Erdély művelődése Bethlen Gábor
korában. Bp.1910.
- Kármán Mór : Közművelődésünk fejlődése a szatmári
békéig.
Budapesti Szemle 1911. 145. 28-69.o.
- Timár Kálmán : A levágott fej gyónása./Bonfinitől Páz-
mányig./ Ethnographia 1911. 317-319.o.
- Timár Kálmán : Párhuzamok a Gesta Romanorum történetéhez.
/ Pázmány prédikációiból /
Ethnographia, 1911. 250-251.o.
- Weichart Gabriella: Keresztelő, házasság és temetés Magyar-
országon 1600-1630. Bp. 1911. 99.o.
/ Művelődéstörténeti Értekezések 48. /
- Szirmai Erika : Pázmány Péter politikai pályája. Bp.1912.
/ Történelmi Értekezések /
- Fraknói Vilmos : A római magyar szeminárium története.
Katolikus Szemle, 1912. 26. 444-453.
- Schustler Emilia: Magyar társadalmi és családi élet 1570-
1600-ig. Bp. 1912. 111.o.
/ Művelődéstörténeti Értekezések 65. /
- Schwegler Albert: A bölcselet története. Bp. 1912.
- Velics László : Vázlatok a magyar jezsuiták multjából.
1-3.kötet. 1912-14.

Pázmány Péter pedagógiai prédikációi.

Kalazantium 1913. 18. 37-44, 50-53. o.

Fraknói Vilmos: Az első Habsburg király trónrajutása
Magyarországon.

Századok 1913. 247-264.o.

Biró Vencel : Pázmány Péter fejlődése. Bp. 1914.

Biró Vencel : Bethlen viszonya Pázmánnyal.

Erdélyi Múzeum 1914. 181-194.o.

Dudek János : Dogmatikai olvasmányok.Bp.1914. 292-296.o.

Szemelvények a 17. század hitvitázó irodalmából.

/Vál. bev. és jegyzet Lakatos Vince/
Bp. 1914. 106.o.

Fraknói Vilmos: Egyháznagyok a magyar középkorból.Bp.1916.
336.o.

Szelényi Ödön : A magyar evangélikus iskolák története.
Pozsony, 1917.

Veress Endre : A római Collegium Germanicum et Hungaricum
magyarországi tanulóinak anyakönyve és
iratai. / 1559-1917 / Bp. 1917. 332.o.
/ Magyar Történelmi Források 2. /

Istók József : Mit tett Pázmány a magyar katolikus
egyház érdekében ? Igló, 1918. 116.o.

Németh Imre : Adatok a nagyszombati egyetemi ifjak életéhez
Katolikus Szemle 1918. 449-456. o.

- Pruzsinszky Pál : Néhány polemikus írónk az ellenreformáció korában.
Lelkészegyesület 1918. 11-16, 19, 21, 24-25.o.
- Pfeiffer, Nikolaus: Die Klugheit in der Ethik von Aristoteles und Thomas von Aquin. Freiburg, 1918.
- Pázmány Péter összegyűjtött levelei. / Hanuy / Bp. 1919.
- Fináczy Ernő : A renaissance-kori nevelés története.
Bp. 1919.
- Eőry János : A Szentírás Pázmány beszédeiben.
Egyházi Lapok 1920. 43. 7-8, 22-23.o.
- Juhász Kálmán : Pázmány hitszónoki elvei.
Religio 1920. 79. 73-77.o.
- Laczkó Géza : Cardinalis Pázmány.
Nyugat 1920. II. 905-910.o.
- Sziklai János : Pázmány Péter magyar lelke.
Katolikus Élet 1920. 228-230.o.
- Kosztolányi Dezső: A magyar próza atyja.
Nyugat 1920. 914-915.o.
- Timon Akos : Pázmány Péter a jog és igazság védelmében.
Bp. 1921. 41.o.
- Fraknói Vilmos : A magyar királyválasztások története.
Bp. 1921. 248.o.
- Fraknói Vilmos : A bécsi Pázmány intézet megalapítása.
Bp. 1923.

- Harsányi István : A reformáció hatása a magyar közművelődésre. Bp. 1923. 78. o.
/ Bethlen Könyvtár 4. /
- Santini, Emilio : L'eloquenza italiana dal Concilio Tridentino ai nostri giorni I. Oratori sacri. Palermo, 1923.
- Lukinich : A Bethlen fiuk külföldi iskoláztatása. Nagyenyedi Album 1926. 79-100.o.
- Martin Aurél : Káldi György emlékezete. Katolikus Szemle 1926.
- Finánczy Ernő : Az újkori nevelés története 1600-1800. Bp. 1927. 407.p.
- Magyary Zoltán : A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp. 1927.
- Pintér Jenő : A magyar irodalom története. Tudományos rendszerezés. Bp. 1929-1941. 1-8. kötet
- Szekfü Gyula : Bethlen Gábor. Bp. 1929.
- A magyar irodalom a XVI. században. Bp. 1930. 575.o.
/Pintér: A magyar irodalom története 2.k./
- Helmeczi István : A klasszikus irodalom hatása a magyar nyelvű irodalmunkban a 16.század közepéig. Bp. 1930. 32.o.
- Károlyi Arpád : A huszonkettedik artikulus. Néhány történelmi tanulmány. Bp. 1930.

- Meszlényi Antal : A nagyszombati jezsuita kollégium.
- Katolikus Szemle 1930. 44. 591-600.o.
- Paulinyi Oszkár : Iratok Kassa sz.kir. város 1603-1604-
ben megkisérelt rekatolizálásának tör-
ténetéhez. Bp. 1930.
/Magyar Protestáns Egyháztörténeti
Iráttár XIV./
- Vukov János : Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai.
/ fordítás / Bp. 1930.
- Pázmány Péter prédikációi. Kiad. Petró József. Eger 1931-33.
I-III.k. 306, 302, 340. o.
- / Koltai /- Kastner Jenő : Pázmány Péter gráci évei.
Katolikus Szemle 1931. 9-17. 95-99.o.
- A magyar irodalom a XVII. században. Bp. 1931. 630.o.
/ Pintér: A magyar irodalom története 3.köt
- Meszlényi Antal : A magyar jezsuiták a XVI. században.
Bp.1931. 303.o.
/ Szt. István Könyvtár 92. /
- Wick Béla : A jezsuita rend története Kassán.
Bratislava-Pozsony 1931. 5.o.
- Petró József : Pázmány Péter teológiája. Bp. 1932. 20.o.
/ Szent István Akadémia Hittudományi
Bölcséleti Osztályának Felolvasásai II/7 /
- Tóth László : A kassai székesegyház rekatolizálása,
1604-ben.
Századok 1932.
- Pázmány világa. /Kiad. és bev. Brisits Frigyes/ Bp.1933. 184
/Magyar irodalmi ritkaságok 20. / o.

- Balanyi György : Pázmány Péter népszövetségi tervezete.
Katolikus Szemle 1933. 1. 256-268.o.
- Joób Irén : A középkori magyar leánynevelés története.
Kassa 1933. 110.o.
- Magyar Pedagógiai Lexikon.Bp. 1933-34. 1-2.kötet.
/ Fináczy Ernő-Kornis Gyula-Kemény Ferenc /
- Vanyó Tihamér : Püspöki jelentések a magyar szent korona
országainak egyházmegyéiről 1600-1850.
Pannonhalma 1933.
/ Olaszországi magyar oklevéltár II. /
- György Lajos : A magyar anekdota története és egyetemes
kapcsolatai. Bp. 1934.
- Egyed István : Pázmány nemzeti politikája.
Magyar Kultúra 1935. I.I. 209-213.o.
- Gyulai Ágost : Pázmány Péter szelleme.
Magyar Pedagógia 1935. 44. 113-116.o.
- Ijjas Antal : Pázmány, a kultúrpolitikus.
Magyar Kultúra 1935.I. 456-458.o.
- Korniss Gyula : Pázmány személyisége. Bp. 1935.
- Lányi Ede : Pázmány Péter fejlődése.
Egyházi Lapok 1935. 58. 339-343.o.
- Alvinczi Péter : Válogatott művei. /Kiad.Incze Gábor/ Bp.1935.
/ Reformáció és ellenreformáció írói 2. /
- Galla Ferenc : A Pázmáneum alapítás és a Szentszék. Vác,
1935.

- Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar Történet. Bp. 1935.4.k.
- Jánosi Gyula : Barokk hitélet Magyarországon a XVIII.szd.
közepén a jezsuiták működése nyomán.
Pannonhalma 1935. 81. o.
/Pannonhalmi füzetek 17./
- Rónai György : Az ellenreformáció kezdetei.
Magyar Kultúra 1935. 1. 110-115.o.
- Rónai György : Telegdi Miklós / 1535-86 / .
Magyar Kultúra 1935. II. 176-181.o.
- Szentpéteri Imre: A bölcsészettudományi kar története
1635-1935. Bp. 1935. 716.o.
/A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány-
egyetem története 4. /
- Pázmány Péter : Epistolae ineditae. Harminckilenc kiadat-
lan Pázmány levél. /Kiad. Galla Ferenc/
Vác 1936.
/ Olaszországi Magyar Oklevéltár /
- Clauser Mihály: Pázmány Péter irói műhelyéből.
Regnum 1936.
- Gyenis András : Pázmány Péter egyénisége és fejlődése.
Uj Korunk 1936. 2. 27-28.o.
- Lányi Ede : Pázmány Péter fejlődése. II.
Egyházi Lapok 1936. 59. 5-8, 55-57.o.
- Mössmer : A 300 éves Pázmáneum.
Vigilia 1936. 3. 110-121.o.
- Petruch Antal : Jezsuita volt-e Pázmány, mint főpap?
Egyházi Lapok 1936. 59, 82-85.o.
- Rónai György : Pázmány Péter.
Theológia 1936. III. 258-59.o.

- Rónai György : Pázmány Péter magyar elődei.
Theológia 1936. III. 50-55.o.
- Mályusz Elemér : Magyar renaissance, magyar barokk.
Budapesti Szemle 1936. 241. 159-179, 293-318.
242. 86-104, 154-174.
- Szentiványi Róbert : A szentirástudomány tankönyve.
Széged 1936.
- Wick Béla : A kassai szent Erzsébet dóm. Kassa 1936.
- Balanyi György : Pázmány Péter és a papnevelés.
Theológia 1937. 4. 31-39, 108-120.o.
- Bangha Béla : Pázmány Péter a jezsuita.
Magyar Kultúra 1937. II. 331-334.o.
- Clauser Mihály : A patriota Pázmány.
Regnum 1937. 173-186.o.
- Féja Géza : Pázmány Péter az ellenreformátor.
Irott Kő 1937. 2. 65-68.o.
- Félegyházi József: Bécsi és római hatások a fejlődő Pázmányra.
Katolikus Szemle 1937. 197-203.
- Félegyházi József: Pázmány bölcsellete. Bp. 1937. 229.o.
/ Palaestra Calasantiana 19. /
- Gerencsér István: A filozófus Pázmány. Bp. 1937. 135.o.
/ Dolgozatok a kir.M.P.P. Tudományegyetem
philosophiai seminariumából 25. /

- Barta István : Ungarn und die Wiener Universität des
Jesuitenzeitalters.
Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve.
1937. 113-177.o.
- Rónai György : Misztika az ellenreformáció magyar
irodalmában.
Katolikus Szemle 1937. 647-655.o.
- Schnürer, Gustav: Katholische Kirche und Kultur in der
Barockzeit. Paderborn 1937.
- Hóman Bálint : Pázmány, a nemzetpolitikus.
Nemzeti Ujság 1938. I.26.
- Huszár : Pázmány's Bedeutung in der Geschichte der
ungarischen Priesterzichung. Wien 1938.
- Schütz Antal : A nemzetnevelő Pázmány. Bp. 1938.
- Sik Sándor : Pázmány Rómában.
Vigilia 1938. 4. 434-437.o.
- Galetti, A. : L'eloquenza / dalle origini al XVI.secolo /
Storia dei generi letterari italiani.
Milano 1938.
- Hermann Egyed- : A hittudományi kar története 1635-1935.
Artner Edgár : Bp.1938. 596.o.
/ A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány-
egyetem története 1. /

- Kosztolányi Dezső : Pázmány Péter. Bp. 1939. 49-61.o.
" Lenni vagy nem lenni "
- Sik Sándor : Pázmány Péter remekei. Bp. 1939.
- Sik Sándor : Pázmány, az ember és az író. Bp. 1939. 449.o.
- Zimándi Pius : Pázmány Péter a társadalmi kérdésekről.
Theológia 1939. 228-244.o.
- A kereszténység védőbástyája. Bp. 1939. 664.o.
/ Magyar Művelődéstörténet 3. /
- Gulyás István : A XVII. század katolikus aszketikus irodalma.
Bp. 1939. 95.o.
- Tolnai Gábor : Régi magyar főurak. Életforma és műveltség
az újkorban. Bp. 1939. 176.o.
/ A Magyar Történelmi Társulat Könyvei 5. /
- Félegyházi József: Szent Tamás Pázmány bölcséleti munkái-
ban. Bp. 1940.
/Bölcséleti Közlemények 6. /
- Sik Sándor : Pázmány és Erdély.
Jelenkor 1940. 19. 5-6.o.
- A négyszázéves Jézus Társaság. Bp. 1940.
- Gyenes András : A jezsuita rend hazánkban. Bp. 1940.
- Gyenes András : Jezsuita Történelmi Évkönyv. 1940. 41-42.o.
- Németh László : A Regnum Marianum állameszme.
Regnum 1940/41. 223-292.
- Révész : Reformáció és ellenreformáció. Bp. 1940.
407-448.o.
/ Magyar Művelődéstörténet III. /

- Barokk és felvilágososás. / Szerk. Wellmann Imre /
Bp.1941. 658.o.
/ Magyar Művelődéstörténet 4. /
- Száz jezsuita arcél. 1-3.kötet. Bp.1941.
- Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi ta-
nulók anyakönyve és iratai 1221-1864. Bp.1941.
- Wick Béla : Kassa története és műemlékei.Kassa 1941.
- Frideczky : Pázmány Péter. Bp. 1942. 231-304.o.
- Galla Ferenc: Ujabb kiadatlan Pázmány levelek.
Regnum 1942-43. 305-321.o.
- Viletti, Antonio: Pázmány Péter e la sua universita
Rassegna Danubiana. 1942. 102-103.o.
- Csapodi Csaba: A magyar barokk. Bp. 1942. 80.o.
/ Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság
Kis Könyvtára 16. /
- Kardos Ingeborg Klára: A humor a régi magyar irodalomban.
Szeged 1942. 118.o.
- Kardos Tibor: A magyarság antik hagyományai. Bp.1942. 93.o.
/ Partenon tanulmányok 5. /
- Kerecsényi Dezső: Régi magyar próza. I.kötet. Bp. 1942.
- Varga Anna: Justus Lipsius és a magyar szellemi élet.
Bp. 1942. 134.o.
/ Értekezések a magyarországi latinság
köréből 7. /

- Iványi Béla : Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból.
Körmend 1943. 24.o.
- Iványi Béla : Pázmány Péter kiadatlan levelei.Körmend 1943.
- Körtvélyesi : Az egyetemes fogalmak tana Pázmány
bölcseletében. Bp. 1943.
- Sztripszky Hiador: Pázmány és a szlovák irodalom.Kassa 1943.
18-30.o.
/ Uj Magyar Múzeum II. /
- Barankay Lajos: Felsőoktatásunk kibontakozása az újkorban.
Pécs 1943. 42.o.
- Kathona Géza : Károlyi Gáspár történelmi világképe.
Debrecen 1943.
- Kecskés Pál : A bölcselet története. Bp. 1943.
- Pázmány Péter remekei. / Kiad. és bev. Sik Sándor /
Bp.1944. 352.o.
/ Magyar Századok 3. /
- Kelecsényi Akos : Adalékok a nagyszombati egyetem barokk
szellemiségéhez 1635-1665.
Regnum 1944/46. 211-226.o.
- Müller Lajos : A Jézus Szíve tisztelet története.Bp.1944.
- Szentiványi Dezső: A katekizmus története Magyarországon.
Bp. 1944.
- Ijjas Antal : Pázmány Péter, a nemzetpolitikus.
Bp. 1944. 96.o.

- Jedin, Hubert : Katholische Reform oder Gegenreformation.
Ein Versuch zur Erklärung der Begriffe
nebst einer Jubiläumsbetrachtung über
das Trienter Konzil. Luzern 1946.
- Szentiványi Dezső: Pázmány és Prohászka. Szeged 1946.
- Altanev, Bertold : Ökeresztény irodalomtörténet./Patrológia/
Ford.átdolg. és jegyz. ellátta Herman
Ipoly László. Bp. 1947.
- Kubinszky Lajos : A vallás és közoktatásügyi igazgatás
jog vázlata. Bp. 1947.
- Garin, Eugenio : Desideri di riforma nell'oratoria
sacra del Quattrocento. In: Contributi
alla storia del concilio di Trento e
della Controriforma. Firenze 1948.
/ Quaderni di Belfagor 1. /
- Tomek, Ernst : Kirchengeschichte Österreichs II.
Innsbruck-Wien 1949.
- Kozocsa Sándor : A magyar irodalom bibliográfiája.
1545-1949. Bp. 1950.
- Reallexikon für Antike und Christentum. Hrg. Theodor Klauser
I-VIII. Stuttgart 1950-1972.
- Óry Miklós : Pázmány a Sziv főiskoláján.
Katolikus Szemle 1951. 2-3. 2-3, 26-29.o.

Das Weltkonzil von Trient. Sein Werden und Wirken.

Hrg. Georg Schreiber I-II. Freiburg 1951.

Jedin, Hubert: Geschichte des Konzils von Trient. I-III.
Freiburg 1951-70.

Kosáry Domonkos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba
és irodalmába. I.kötet Bp. 1951.

Medinszkij, E.N.: A nevelés története. Bp. 1951. 676.o.
/ Szocialista nevelés könyvtára 33. /

Öry Miklós : Doctrina Petri Cardinalis Pázmány de
notis ecclesiae. Chieri 1952.

Wittmann Tibor : Bethlen Gábor. Bp.1952.

Ascoli, Arsenio : La predicazione dei capuccini nel
Cinquecento in Italia. Róma 1956.

Chateau, Jean : Les grans pédagogues. / La pédagogie
des Jésuites / Paris 1956. 45-107.o.

Lukács László : Ujabb adatok Káldi bibliafordításának
történetéhez. Civitas Dei Évkönyv 1956.

Mesnard, Pierre : La pédagogie des Jésuites /1548-1762/ .
Paris 1956.

Roth, Dorothea : Die mittelalterliche Predigttheorie und
das Manuale Curatorium des Johann Ulrich
Surgant. Basel-Stuttgart 1956.

/ Basler Beiträge zur Geschichtswissen-
schaft. Bd. 58. /

- Pázmány Péter válogatott írásai. / kiad. Rónay György,
utószó Klaniczay Tibor / Bp. 1957. 321.o.
- Öry Miklós : Pázmány Péter és a lelkipáterok.
Katolikus Szemle 1957. 110-114.o.
- Angyal, Andreas: Die Welt der Grenzfestungen. Ein Kapitel
aus der südosteuropäischen Geistesgeschichte
des 16. und 17. Jahrhunderts.
Südostdeutsche Forschungen. 1957. 311-342.o.
- Filozófiai tanulmányok. Bukarest 1957.
- Horváth János : A reformáció jegyében. Bp. 1957. 230.o.
- Lexikon für Theologie und Kirche I-X. Freiburg 1957-65.
- Nemeskürty István: A XVI.század utolsó három évtizedének
postillairodalmából. Irodalomtörténet. Bp. 1957.
- Polgár, Ladislaus: Bibliographia de historia societatis
Jesu in regnis olim Corona Hungaria Unitis.
/ 1560-1773 /. Romae 1957. 184.o.
/ Subsidia ad historiam S.J. 2. /
- Sziklay László: A szlavisztikai kutatás irodalomtörténet-
írásunkban és a felsőoktatás.
Felsőoktatási Szemle 1957.
- Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár 1990.évi katalógusa.
Magyar Könyvszemle 1957.
- Wittmann Tibor : A magyarországi államelméleti tudományosság
XVII.század eleji alapvetésének németalföldi
forrásaihoz. - J. Lipsius.
Filológiai Közlemény 1957. 53-66.o.

- Bán Imre : Apáczsa Csere János Bp. 1958.
- Bán Imre : Fejedelmeknek serkentő órája. / Adalék a XVII. szd. magyar stílustörténetéhez./ Bp. 1958.
- Deme László: A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez. Bp.1959.
/ Nyelvtudományi értekezések 20. /
- Jáki László: Pedagógiai bibliográfiák 100 éve.
Pedagógiai Szemle 1959. 2. 203-210.o.
- Käfer István: Az Isteni Igazságra Vezérlő Kalauz 1634-ben szlovák fordítsának kézírata.
Világíró 1959. 178-180.o.
- Lukács, Ladislaus-Polgár, Ladislaus: Documenta Romana Historiae Societatis Jesu in Regnis olim Corona Hungarica Unitis. Romae I-III. 1959-1967.
- Nemeskürty István: Bornemissza Péter, az ember és az író. Bp.1959. 74.o.
- Wodka, Josef: Kirche in Österreich. Wegweise durch die ihre Geschichte. Wien 1959.
- A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Bp. 1960. 266.o.
/Neveléstörténeti Könyvtár /
- Borzsák István: Az antikvitás XVI.századi képe. Bp.1960. 558.o.
- Mészáros István: Első magyar ábécés könyveink.
Pedagógiai Szemle 1960.
- Régi Magyar Költők Tára XVII.század. I-VII./Szerk.Stoll Béla/
Bp.1959-74.

- A magyar nevelés története. Bp. 1961. 20-260.o.
- Angyal, Andreas: Die Slawische Barockwelt. Leipzig 1961.
- Klaniczay Tibor: A magyar barokk irodalom kialakulása.
Reneszánsz és barokk. Bp.1961. 340-360.o.
- Takáts Sándor : Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII.
századból. Bp. 1961.
/ Nemzeti Könyvtár - Művelődéstörténet /
- Turóczi-Trostler József : Seneca. Bp. 1961.
/ Magyar irodalom - világirodalom /
- Büky Béla : Hogyan korrigált Pázmány Péter ?
Magyar Nyelv 1962. 346-356.o.
- Delius,Walter : Antonio Possevino S J und Ivan Groznyj.
Ein Betrag zur Geschichte der kirchlichen
Union und der Gegenreformation des 16.
Jahrhunderts.Beiheft zum Jahrbuch " Kirche
im Osten " Band III. Stuttgart 1962. 55-60.o.
- Kann , Robert : Kanzel und Katheder. Studien zur österreichi-
schen Geistesgeschichte von Spätbarock zur
Frühromantik. Wien-Freiburg-Basel 1962.
- Koch , Ludwig : Jesuitenlexikon I-II. Löwen-Heverlee 1962.
- Tognetti, G. : Un epistolo inedito di repressione della
predicazione post-savanaroliana. In: Bib-
liothèque d'Humanisme et Renaissance. 1962.

- Lort, Joseph : Die Reformation in Deutschland. III.
Freiburg-Basel-Wien 1962.
- Sziklay László: A szlávák irodalom története. Bp.1962.
- Öry Miklós : A fiatal Pázmány Lengyelországban.
Katolikus Szemle 1963. 206-218.o.
- Keserü Bálint : Epiktétosz magyarul a XVII.század elején.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum.
Acta Universitatis Szegediensis de Attila
József nominato Sectio Litteraria 1963.
III. 3-4.o.
- Benda Kálmán : A végvári harcok ideológiája.
Történelmi Szemle 1963.
- Csanda Sándor : Csehszlovák-magyar kulturális kapcsolatok.
Bratislava 1963.
- Csuka Zoltán : A jugoszláv népek irodalmának története.
Bp. 1963.
- Einleitung in die Heilige Schrift. Hrg. A. Robert und A.
Feuillet. 2.Aufg. Wien-Freiburg-Basel 1963.
- Magyar Irodalmi Lexikon. Bp. 1963-1965. 1-3.kötet.
- Nemeskürty István: A magyar széppróza születése.Bp.1963. 200.o.
- Schram Ferenc : Népköltészeti töredékek a XVI-XVIII.század-
ból. / A prédikációk néprajzi vonatkozásának
kérdéseiről /
Ethnografia 1963. 548-564.o.
- Péteri János : Az első jezsuiták Magyarországon. Róma 1963.

Szentmihályi János: Utmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Bp. 1963.

Pázmány Péter lelkiisége. /Kiad. Öry Miklós / Szemelvények és tanulmányok. Klagenfurt 1964. 111.

A magyar irodalom története. / Szerk. Klaniczay Tibor / Bp. 1964. 2.kötet./1600-1772/ 124-127, 646.o.

Hauser, Arnold: Der Manierismus. Die Kriesse der Renaissance und der Ursprung der modernen Kunst. München 1964.

Kibédi Varga Áron : Egy világ mezsgyéjén. / Barokk irodalom és barokk világnézet/ Uj Látóhatár 1964. 34-51.o.

Klaniczay Tibor: Zrinyi Miklós. Bp. 1964.

Lortz, Joseph : Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung. II. Münster 1964.

Magyarország története. /Szerk. Molnár Erik / Bp. 1964. 1-2.kötet. 231-252.o.

Mészáros István: A középkori nevelés. Bp. 1964. 156.o.

Schneyer, J.B. : Die Erforschung der scholastischen Sermons und ihre Bedeutung für die Homiletik. Scholastik 1964.

Andritsch, Johann: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen der Universität Graz./1586-1782/ Graz 1965. 321.o.

Angyal Endre : Cseh-magyar, szlovák-magyar kapcsolatok
a barokk korban. Bp. 1965. 98.o.

/Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodal-
mi kapcsolatok köréből./

Lukács, Ladislaus: Monumenta Paedagogica Societatis Jesu.
Róma 1965.

A magyar bibliográfiák bibliográfiája. / Szerk. Somogyi
Andrásné / Bp. 1966.

Bellér Béla : "Regnum Marianum".
Világosság 1966. 37-43.

Dokumentumok a magyar nevelés történetéből. 1100-1849.
Bp. 1966. 563.o.

Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény. /szerk.bev.és jegy-
zet Simon Endre /
Az ókortól a XVII.század végéig.I.k.Bp.1966.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és nemzeti
irodalom. Bp.1966.

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból.II.Bp.1966. 9-24.o

Kathona Géza : Méliusz Péter és életműve. Bp. 1967.
/ Studia et acta ecclesiastica II. /

Lukács, Ladislaus : Documenta romana historiae Societatis
Jesu in regnis olim Corona Hungaria Unitis.
III. 1581-86. Romae 1967.

Handbuch der Kirchengeschichte. Hrg. H.Jedin Bd.IV. 1967.
Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation.
Freiburg-Basel-Wien 1967.

A barokk. / bev.és jegyzet Bán Imre / Bp. 1968. 182.o.
/ Izmusok /

Bibel-Lexikon. Hrg.Herbert Haag. Tübingen 1968.

Filozófiatörténet. / szerk. Gondi József /
Szakosító szemelvénygyűjtemény. Bp. 1968.

Kovács Sándor Iván: Szepsi Csombor Márton.

RMPE I./bev. tanulmány/ Bp. 1968.

Petrik Géza : Magyarország bibliográfiája 1712-1860.

/Könyvészeti kimutatása a Magyarországon és
hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent
nyomtatványoknak / Bp. 1968.

Régi Magyar Prózai Emlékek. I-III. Szerk. Tolnai Gábor.
Bp.1968-74.

Rónay György : Ars praedicandi.

Teológia 1968./1. 33.o.

Suchy, Michael : Das türkische Problem in Ungarn im 16-ten
Jht. und die deutsche öffentliche Meinung.

In: Gedenkschrift Martin Göring.

Wiesbaden 1968. 46-59.o.

Óry Miklós : Pázmány az ige szolgálatában.

Szolgálat 1969.

Petrik Géza : Magyar könyvészet 1901-1910. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok és térképek repertóriumával. Bp. 1969.

Tarnai Andor: Extra Hungariam non est vita. Bp. 1969.

Ferdinándy Mihály: Pázmány, az államférfi.

Katolikus Szemle 1970. 201-217, 315-328.o.

Öry Miklós : Pázmány Péter tanulmányi évei.

Eisenstadt 1970. 184.o.

Szabó Ferenc: Pázmány, a teológus.

Katolikus Szemle 1970. 310-314.o.

Várady Imre : Pázmány a magyar próza történetében.

Katolikus Szemle 1970. 304-309.o.

Barner, Wilfried: Barockretorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen. Tübingen 1970.

Bán Imre : Az olasz reneszánsz irodalomtörténete. Bp. 1970.

Bán Imre : A magyar manierista irodalom. Bp. 1970.

Falus Róbert: A római irodalom története. Bp. 1970. 508.o.

Klaniczay Tibor: A reneszánsz válsága és a manierizmus.

Irodalomtörténeti Közlemények. Bp. 1970.

Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. Bp. 1970.

Kolozsvári Grandpierre Emil : Pázmány. 1971. I. 41-75.o.

Irodalomtörténet.

- Arisztotelész : Nikomakhossi ethika. / Ford. A.Szabó Miklós/
Bp.1971.
- Bán Imre : A magyar barokk próza változatai.
Irodalomtörténet 1971.
- Bán Imre : Irodalomtörténet kézikönyvek Magyarorszá-
gon a XVI-XVIII. században. Bp. 1971.
- Gyenis Vilmos : A reneszánsz széppróza néhány sajátossága.
/ A kisépikai elemek funkciója /
Helikon 1971.
- Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyaror-
szágon. Bp. 1971.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473-1600.
Szerk. Borsa Gedeon stb. Bp. 1971.
- Vallástörténeti Kislexikon A-Z Bp.1971. 333.o.
- A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. Bp. 1972.
/Szerk. Vargha Kálmán és Windich Éva /
Esztétikai Kislexikon. Bp. 1972. 2.kiadás 718.o.
Filozófiai Kislexikon Bp. 1972. 2.kiadás 422.o.
- Mészáros István : Népoktatásunk 1553-1777 között.
Bp. 1972. 252.o.
/ Pedagógiai Közlemények 14. /
- Bencze Lóránt : Pázmány Péter és Kosztolányi Dezső
prózystilusa. Bp. 1973. 40.o.
/ ELTE, Nyelvtudományi Dolgozatok 10. /

- Caccamo, Domenico : Conversione dell'islam e conquista della moscovia nell'attività diplomatica e letteraria di A. Possevino.
In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento.
A cura di Vittore Branca. Firenze 1973.
- Dán Róbert : Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Bp.1973.
- Galavics Géza:Késő reneszánsz és kora barokk.
Művészettörténet-Tudománytörténet. Bp.1973.
- Merényi Varga László : Thordai János Epiktétosz-fordításának stíluskérdéséhez. Acta Hist.Litt.
Hung. XIII. / JATE / Szeged 1973.
- Neveléstörténet. /szerk. Komlósi Sándor / Bp. 1973. 390.o.
- Szücs Jenő : Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. I. Századok 1973.
- Zittenbacher, Walter : Grazer Barockprediger. Graz-Wien 1973.
- Bitskey István: Barokk erkölcstan Pázmány Péter prédikációiban. Studia Litteraria /KLTE Debrecen/ XII. 1974. 3-20.
- Bitskey István: Stílusváltás Nyéki Vörös Mátyás költészetében.
Irodalomtörténeti Közlemények 1974.
- Asor,Rosa Ilberto : La cultura della controriforma.
Letteratura Italiana Laterza 26. Roma 1974.

- Bitskey István : Barkóczi Ferenc, az irodalmi mecénás.
Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974.
- Gombáné, Lábos Olga : Kecskeméti Alexes János.
RMPE. III. bev. tanulmány Bp. 1974.
- Kathona Géza : Fejezetek a török hódoltsági reformáció
történetéből. Bp. 1974.
/ Humanizmus és reformáció. 4. /
- Lendvai L. Ferenc- Nyiri J. Kristóf : A filozófia rövid
története. Bp. 1974. 269.o.
- Mészáros István: Magyar neveléstörténeti szöveggyűjte-
mény. Bp. 1974.
- Nagy János : Neveléstörténet. Szeged-Kecskemét 1974.
/ kézirat /
- Pais István : A teleológia. Bp. 1974.
- Rácz Zoltán : Jezsuiták tegnap és ma. Bp. 1974. 402.o.
- Spiazzi, Raimondo : San Tommaso d'Aquino. Róma 1974.
- Szücs Jenő : Ferences ellenzéki áramlat a magyar
parasztháború és reformáció háttérében.
Irodalomtörténeti Közlemények. 1974.
- A manierizmus. / bev. jegyzet Klaniczay Tibor / Bp. 1975.
/ Izmusok /
- Bitskey István-Kovács Béla : A pozsonyi jezsuita könyvtár
XVII.sz. jegyzéke és a Pázmány hagyaték.
Magyar Könyvszemle 1975.
- Klaniczay Tibor : A kereszteshadjáratok eszméje és a Mátyás
mitosz.
Irodalomtörténeti Közlemények. 1975.

- Kowalski, J.W. : Szerzetesek, egyházak, társadalom. Bp.1975.
- Péter Katalin : A magyar romlásnak századában. Bp.1975.
/ Magyar Historia /
- R.Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika.Bp.1975.
/ Gyorsuló idő /
- Kapronczay Károly : Báthori István iskolaalapítási
törekvései. Bp. 1976.
- Kósa László : Néphagyományunk évszázadai. Bp.1976.
- Mészáros István : Szövegértelmezési problémák a magyar
neveléstörténelmi kutatásban. Bp.1976.
- Mészáros István : Népoktatás Nyugat-Magyarországon a
XVII. században.
Soproni Szemle 1976.
- Szigeti József : A Marx előtti filozófia története I.Ókor.
Bp. 1976.
- Szigeti József : A Marx előtti filozófia története. II.
A középkori filozófia története. Bp.1976.
- Szigeti József : A Marx előtti filozófia története. III.
A reneszánsz filozófiája.XV-XVI.sz.Bp.1976.
- Konrad, Nyikolaj : A történelem értelméről. Bp. 1977.
/ Gyorsuló idő /
- Nemeskürty István : A magyar népnek, ki ezt olvassa. Az
anyanyelvű magyar reneszánsz és barokk
irodalom története. Bp.1977. 321.o.

- Duby Georges : Emberek és strukturák a középkorban. Bp. 1978.
/ Gyorsuló idő /
- Pais István : Az antik filozófia története. Bp. 1978.
- Bitskey István : Humanista erudíció és barokk világkép.
Pázmány Péter prédikációi. Bp. 1979. 206.o.
/ Humanizmus és reformáció /
- Sumonyi Zoltán : Pázmány Péter másik arca.
Új Tükör 1979. 36. 10.o
- Bertényi Iván : Főbb magyar világi méltóságviselők a
középkorban. A herceg és a bán.
História 1979. 3. 33.o.
- Diószegi György: A bölcsélet eredete. Bp. 1979.
/ Gondolat zsebkönyvek /
- Heckenast Gusztáv: A Dózsa-parasztháború - új megvilágításban.
História 1979. 3. 13.o.
- Hegyi Klára : A török birodalom felemelkedése.
História 1979. 3. 3-5.o.
- Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei. Bp. 1979.
/ Magyar Remekírók /
- Kardos József : Korona és koronaeszme.
História 1979. 3. 17-20. o.
- Magyar gondolkodók. 17. század. Bp. 1979.
/ Magyar Remekírók /
- Balogh János : Mit üzent Pázmány Bethlennek ?
Új Tükör 1980. 52. 30.o.

- Hargittay Emil: Pázmány Péter, a magyar Cicero.
I.P.M. 1980. 12. 24-27.o.
- Barta Gábor : Hogyan halt meg II.Lajos király ?
História 1980. 1. 5-7.o.
- Barta Gábor : Az önálló erdélyi állam első országgyűlése.
História 1980. 4. 5-7.o.
- Benczédi László : Politika könyvvel és purgatóriummal.
História 1980. 4. 30-33. o.
- Benda Kálmán : Zrinyi és a vadkan.
História 1980. 1. 15.o.
- Gransztói György: A középkori magyar város.Bp.1980.
/Magyar História /
- Kemény János és Bethlen Miklós önéletírásai. Bp. 1980.
/ Magyar Remekírók /
- Kosáry Domokos : Hogyan került Magyarország a Habsburg
monarchiába ?
História 1980. 4. 3-5.o.
- Makkai László : Török Bethlen és Mohamedán Gábor.
História 1980. 3. 3-5.o.
- Pais István : A Marx előtti filozófia története. Bp.1980.
- Keresztúry Dezső: A magyar irodalom képeskönyve. Bp. 1981.
- Klíma Gyula : Az öt út. / Aquinói Tamás istenbizonyíté-
téi.
Világosság 1981. 12. melléklet.

Lendvai Ferenc : A reformáció és irányzatai Magyarországon.
Világosság 1981. 10. 599-605.o.

Rómer Flóris-Ipolyi Arnold-Fraknói Vilmos : Egyház, műveltség, történetírás. Bp. 1981.

/ Történetírók Tára /

Trócsányi Zsolt : Erdély központi kormányzata.1540-1690.
Bp. 1981.

Hegyi Klára : Egy világbirodalom végvidékén. Bp.1982.

/ Magyar História /

Magyarország Történeti Kronológia. 1526-1848. II. Bp.1982.